

Betalingsverkeer
ten tijde van de
Geoctrooieerde West-Indische Compagnie

Mastercriptie Vroegmoderne geschiedenis

door

Marcel Overdijk

Geboren 24 augustus 1969

te De Bilt

0410144

Utrecht 2010

Onder begeleiding van

Dr. C.J. Zuiderduijn

Inhoud

Inhoud	3
Voorwoord	5
Inleiding.....	7
De positie van de Republiek in de wereldhandel.....	8
Het belang van geld als ruilmiddel bij handelstransacties.....	9
Het theoretisch raamwerk van de NIE	11
De Geoctrooieerde West-Indische Compagnie.....	16
Het octrooigebied	19
Regionalisering van het octrooigebied	21
Transformatie van kaap naar koop compagnie	23
Betalingsverkeer in de Republiek der Verenigde Nederlanden.....	25
De Republiek	25
Munten.....	27
Pasmunt of Paijement.....	31
Zwaar geld	32
Standpenningen	32
Handelsmunten.....	33
Buitenlandse munten.....	34
Spaans geld	35
Boekhoudkundige betaalmiddelen	39
Wissels.....	40
Muntslag der VOC	43
Betalingsverkeer in Afrika	47
Wat de WIC aantrof in Afrika	47
De relatie tussen de WIC en West Afrika	48
Handelstransacties in Afrika	52
Betaalmiddelen in Afrika.....	54
Institutionele setting.....	61
Betalingsverkeer in Brazilië.....	64
Wat de WIC aantrof in Brazilië	64
De relatie tussen de WIC en Brazilië	65
Handelstransacties in Brazilië	68

Betaalmiddelen in Brazilië.....	68
Institutionele setting.....	75
Betalingsverkeer aan De Wilde Kust.....	77
Wat de WIC aantrof aan de Wilde Kust.....	77
De relatie tussen de WIC en de Wilde Kust.....	78
Handelstransacties aan de Wilde Kust.....	79
Betaalmiddelen aan de Wilde Kust.....	81
Institutionele setting.....	84
Betalingsverkeer in Suriname.....	86
Betalingsverkeer in de Cariben.....	90
Wat de WIC aantrof in de Cariben.....	90
De relatie tussen de WIC en de Cariben.....	92
Handelstransacties in de Cariben.....	95
Betaalmiddelen in de Cariben.....	99
Institutionele setting.....	102
Betalingsverkeer in Nieuw Nederland.....	105
Wat de WIC aantrof in Nieuw Nederland.....	105
De relatie tussen de WIC en Nieuw Nederland.....	106
Handelstransacties in Nieuw Nederland.....	109
Betaalmiddelen in Nieuw Nederland.....	112
Institutionele setting.....	118
Conclusie.....	120
Gebruikte afkortingen.....	126
Bronnen.....	127
Literatuurlijst.....	128
Web sites.....	135
Bijlagen.....	136
Kaart van Afrika.....	1
Kaart van Brazilië.....	2
Kaart van de Wilde Kust.....	3
Kaart van het Caribische gebied.....	4
Kaart van Nieuw Nederland.....	5

Voorwoord

Hoewel het niet altijd gebruikelijk is om een Masterscriptie te voorzien van een dankwoord, voel ik mij verplicht om te beginnen met een excuus aan degenen die hebben geleden onder mijn wil om dit project te volbrengen, en een woord van dank uit te spreken aan een ieder die hierin een bijdrage heeft geleverd. Daar ik van nature enigszins dwars ben aangelegd, voelde ik tijdens een mastervoorlichtingsavond direct de drang opkomen om het ongelijk te bewijzen van de door Prof. Dr. Ido de Haan geponeerde stelling dat het absoluut onmogelijk is om een materopleiding te volgen en daarnaast ook maar een paar uurtjes per week te besteden aan betaalde arbeid. Hiermee is hij de grote 'motivator' geworden van mijn streven om als deeltijdstudent, met een fulltime arbeidscontract, binnen één studiejaar een materopleiding te volgen en af te ronden. Hierbij dank ik mijn werkgever Poliservice, en mijn collega's die de flexibiliteit hebben geboden om werktijden zo in te kunnen delen dat ik, soms wel vier maal in de week, de werkzaamheden kon onderbreken om colleges te volgen. Tevens de docenten, Guido de Bruin, David Onnekink, Bas van Bavel en Ewout Frankema die mij in dit jaar veel inspiratie hebben verschaft. Ik hoop dat jullie allemaal in mijn scriptie iets kunnen terugvinden van de kennis die ik bij jullie heb opgedaan. Mijn medestudenten die voor mij zeer waardevol zijn geweest. Bedankt voor datgene wat ik met jullie heb mogen delen. Ans ter Woerds van het Geldmuseum en Suzan, Anne en collega's van het Zeeuws Archief die mij behulpzaam waren door stukken ter fotografie beschikbaar te maken, zodat ik deze thuis kon bestuderen. Mijn nichtjes die slecht één maal konden logeren in de afgelopen zes jaar omdat ik ieder weekend moest studeren. Cor Pol die midden in de nacht de moeite nam om mij per SMS te laten weten dat ook ik slaap nodig had en die ook geregeld voor voedsel zorgde. Verdere vrienden en familie die de laatste jaren door mij verwaarloosd zijn, maar er toch altijd waren als ik ze nodig had.

Speciale dank gaat uit naar mijn ouders die altijd achter mijn keuze hebben gestaan en deze zo veel mogelijk hebben gefaciliteerd. Zonder mijn moeder had ik geen gestreken kleren kunnen dragen en zou er een meter stof in huis hebben gelegen. Jaco Zuiderduijn die mij bij de scriptie heeft begeleid en zeer waardevol geweest is in de totstandkoming van dit eindproduct. Hij was altijd enthousiast, vol opbouwende kritiek en bereid om afspraken dusdanig in te plannen dat ik nergens in de problemen kwam. Christiaan van Bochove die

zich aanbod om op de valreep als tweede lezer te fungeren. Zonder dit aanbod was het zeker niet gelukt om nog dit studiejaar af te studeren.

Tot slot, Ana van der Pol, vriendin en collega die bijna dagelijks geconfronteerd werd met mijn project en de daarmee gepaard gaande problemen. Je was er altijd als ik je nodig had. Je was altijd geïnteresseerd en nooit te beroerd om een luisterend oor te bieden, te reflecteren op mijn gedachten of een blik te werpen op mijn werk. De afgelopen jaren kon ik vele avonden bij jou mijn gedachten ordenen. Daarnaast heb je veel geïncasseerd op de momenten dat ik overliep en mijn frustraties op je afreageerde. Ook je zorg en bezorgdheid is zeer gewaardeerd. Bedankt.

Inleiding

Op 3 juni 1621 werd na een lange strijd, tussen voor- en tegenstanders, toestemming verleend tot de oprichting van de *Geoctroyeerde West-Indische Compagnie* (WIC). Deze maatschappij verkreeg een handels- en scheepvaartmonopolie op een deel van westelijk Afrika, Amerika en de eilanden gelegen tussen de meridianen, getrokken over Kaap de Goede Hoop en het oostelijk uiteinde van Nieuw-Guinea.¹ De WIC kreeg binnen dit uitgestrekte gebied te maken met veel verschillende volkeren die, met betrekking tot handelstransacties, ieder een eigen cultuur hadden met de daarbij behorende rituelen, normen, waarden, denkbeelden en overige gebruiken. Deze verschillen hebben ongetwijfeld invloed gehad op de manier waarop handelstransacties plaatsvonden. Indien een partij gewend was om een bepaald betaalmiddel bij een transactie te gebruiken waar de handelspartner geen waarde aan toekende, was er al een probleem.

Een belangrijk doel van deze studie is het verschaffen van een overzicht van de verschillende betaalmiddelen waar de WIC mee te maken had. Om daarnaast, tevens aan te sluiten bij het huidige debat over de rol van instituties in de ontwikkeling van economieën, wordt gebruik gemaakt van een raamwerk, ontleend aan de theorie van de *New Institutional Economics* (NIE). Deze theorie gaat uit van bewust gecreëerde instituties die tot doel hebben de transactiekosten zo laag mogelijk te houden.² Een belangrijk aspect hierbij is de padafhankelijkheid: het in het verleden gecreëerde institutionele raamwerk bepaalt welke kant men in de toekomst op kan gaan. In het kader van deze studie wordt er gekeken of de padafhankelijkheid van de instituties die al bestonden op de locaties waar de WIC kwam bepalend zijn geweest voor de ontwikkeling van de handelstransacties, of dat de WIC een eigen systeem kon opleggen in deze gebieden. Zoals dit paper laat zien was er geen sprake van homogeniteit, maar van een variëteit binnen de ontwikkelingen. Dit was afhankelijk van, en werd mede bepaald door, de manier waarop de WIC zich manifesteerde in de verschillende gebieden.

---

¹ Wendy de Visser, *Piet Hein en de zilvervloot: oorlog en handel in de West* (Hilversum 2001) 17.

² Avner Greif, *Institutions and the path to the modern economy* (New York 2006) 155.

De vraag die ik in dit paper wil beantwoorden is de volgende: Welke betaalmiddelen gebruikte de WIC binnen het gebied van haar octrooi in de periode 1621 tot 1791, en welke rol speelde padafhankelijkheid van instituties bij de bepaling van de keuze van het te gebruiken betaalmiddel op verschillende locaties?

Deze studie verschaft een overzicht van de verschillende betaalmiddelen waar de WIC mee te maken had. De variëteit aan betaalmiddelen wordt geproblematiseerd en vervolgens verklaard met behulp van de theorie van de NIE. Tevens is er sprake van een vergelijkende studie tussen verschillende samenlevingen en hun visie op handel en betaling. Dit kan inzicht verschaffen in de redenen waarom veranderingen in het betalingsverkeer op onderscheidene plaatsen, op verschillende momenten plaatsvond. Dit kan onderzoekers van andere disciplines de mogelijkheid bieden om vergelijkingen te trekken tussen de ontwikkelingen die de verschillende samenlevingen doormaakten.

De positie van de Republiek in de wereldhandel

De Republiek der Verenigde Nederlanden (Republiek) nam een belangrijke positie in, in de internationale handel gedurende een groot deel van de Vroegmoderne tijd. Dit was onder meer mogelijk doordat zich in de Republiek enige institutionele veranderingen voltrokken die een positieve invloed uitoefenden op de transactiekosten waar de handel mee te maken had. Rond Amsterdam was een grote stapelmarkt tot ontwikkeling gekomen. Ter bevordering van de handel besloot Amsterdam de slechte fysieke gesteldheid van de in omloop zijnde munten aan te pakken middels de oprichting van de Amsterdamsche Wisselbank in 1609. Dit voorbeeld werd gevolgd door die van Middelburg (1616), Delft (1621) en Rotterdam in 1635.³ Er werden twee grote handelscompagnieën opgericht. Dit waren de *Vereenigde Oostindische Compagnie* (VOC) in 1602 en de WIC in 1621. In 1611 kreeg Amsterdam tevens een officiële effectenbeurs.⁴ De concentratie van deze vernieuwende instanties en instituties bood de Republiek de mogelijkheid om veel winst te behalen. Een ander groot voordeel dat de Republiek genoot kwam voort uit de grote variëteit van goederen (zowel hoogwaardige goederen als bulkgoederen) en diensten waarin zij handel dreef, en het hoge aantal transacties waar zij bij betrokken was. Hierdoor was het

---

³ Z.W. Sneller, 'De Rotterdamsche wisselbank 1635-1812', *De Economist*, 87:1 (december 1938) 685-716, aldaar 690.

⁴ Pieter Scheltema, *De beurs van Amsterdam* (Amsterdam 1846) 16.

mogelijk dat een in beginsel schaars goed in een dusdanig grote kwantiteit kon worden verkregen, dat er een overschot voor de binnenlandse markt ontstond, waardoor het mogelijk was om dit overschot te verhandelen voor andere zaken die schaars waren, maar waarvoor eerder geen geschikt ruilmiddel beschikbaar was. Geld kon ook als alternatief ruilmiddel worden gebruikt bij gebrek aan de juiste tegenprestatie.

Het belang van geld als ruilmiddel bij handelstransacties

Om het belang van geld als ruilmiddel bij handelstransacties te kunnen bepalen is het noodzakelijk om eerst te definiëren wat handel is en op welke manier een handels(trans)actie plaats kon vinden om vervolgens te benoemen wat geld is. Nadat dit duidelijk is kunnen wij aangeven welk belang de handel kan hebben bij het gebruik van geld als ruilmiddel bij handelstransacties.

Handel en betalingsverkeer zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Bij handel vindt er een uitruil plaats van bepaalde stoffen, diensten, goederen en/of zaken, waarbij beide partijen een voordeel proberen te behalen. Handel heeft het vreemde kenmerk dat in de meeste gevallen iedere betrokkene beter wordt van de transactie. Dit komt enigszins tegenstrijdig over indien wij het mercantilistische denkbeeld van een zero-sum game projecteren op de handel. Hierbij is het verlies van de ene partij, de winst van de andere partij. Daarbij wordt voorbij gegaan aan de verschillende behoeften die door de handel ten dienste worden gestaan. Een transactie tussen een schip dat zilver levert aan China en hiervoor zijde retour ontvangt, kent bijvoorbeeld twee winnaars. Het is onmogelijk om te bepalen welk van de twee partijen het grootste voordeel heeft behaald uit de transactie. Beide hebben namelijk een boventallig goed kunnen uitwisselen tegen een schaars goed.

Handel is het medium dat de uitwisseling mogelijk maakt van goederen en/of diensten tussen verschillende plaatsen waar vraag en aanbod niet in overeenstemming zijn met elkaar. Hierdoor kunnen goederen en/of diensten van de plaats met een boventallig aanbod, worden uitgewisseld met een plaats waar een verhoogde vraag is naar deze goederen en/of diensten. De tegenprestatie kan elke gewenste vorm hebben. Omdat echter niet altijd een geschikte tegenprestatie beschikbaar is, kan er gebruik worden gemaakt van een speciaal ruilmiddel in de vorm van geld. Het in overeenstemming brengen van de waarde van twee totaal verschillende zaken is erg lastig. Om het toekennen van een waarde

aan verschillende objecten mogelijk te maken waardoor deze ook ten opzichte van elkaar kunnen worden vergeleken kan men gebruik maken van een gemeenschappelijke eenheid. Indien deze eenheid ook als algemeen geaccepteerd ruilmiddel wordt gebruikt, kunnen wij spreken van geld. Dit kan een bepaalde grondstof zijn zoals zout, suiker of tabak. Wij spreken dan van *commodity money*. Dit betaalmiddel is consumeerbaar, waardoor het definitief aan het betalingsverkeer kan worden onttrokken. Bij geld denken wij tegenwoordig eerder aan een object waarvan het consumeren minder voor de hand liggend is dan het wederom gebruik als betaalmiddel.

Geld kan in vele verschijningsvormen in het betalingsverkeer worden gevonden. Er is echter een aantal specifieke kenmerken waar geld aan dient te voldoen. Ten eerste moet het om een houdbaar goed gaan, zodat het mogelijk is om het te bewaren.⁵ Zo leidde de suprematie van de Republiek in de wereldhandel ertoe dat er een behoefte ontstond om het overschot aan welvaart op te kunnen slaan voor een later tijdstip. Geld kon deze rol vervullen. Ten tweede moet het om een schaars goed gaan, omdat er anders geen 'vaste' waarde aan kan worden toegedicht. Ten derde is het noodzakelijk dat er sprake is van een conventie waarin vastligt dat het goed universeel wordt erkend als zodanig en inderdaad opnieuw ingewisseld kan worden voor iets anders. Ten vierde dient het mogelijk te zijn om verschillende waarden samen te stellen uit het geld. Geld is een bijzonder betaalmiddel, een spaarmiddel en een rekenmiddel. Tevens maakt het gebruik van geld een vergelijk mogelijk in de waarde van ogenschijnlijk onvergelijkbare zaken en/of goederen.

De meest gangbare verschijningsvorm van geld in de Republiek was in de hoedanigheid van munten. Munten kunnen een nominale waarde en een intrinsieke waarde bezitten. Tevens kan de waarde per plaats en per tijdstip verschillen. De waarde van een boekhoudkundige munt kan afwijken van dezelfde fysieke munt. Ook moet er rekening gehouden worden met personen die misbruik willen maken van de situatie door valse penningen te produceren en deze in het betalingsverkeer voor munten door te laten gaan. Het kwam echter ook voor dat er toestemming werd verleend om munten aan te maken en deze in overzeese gebiedsdelen in het betalingsverkeer te brengen op afwijkende conditiën. De in 1602 opgerichte VOC heeft veel munten laten slaan waarvan de waarde in 'De Oost'

---

⁵ Hierop zijn uitzonderingen. Zo worden dieren in sommige gebieden als betaalmiddel gebruikt. In Afrika 'kocht' men een vrouw voor twee koeien of een aantal kamelen. Ook werden slaven als betaalmiddel gebruikt. Bijzonder was dat slaven ook met een opstal, verpand konden worden.

het dubbele bedroeg van de waarde in de Republiek. Dit werkte smokkel in de hand. Deze munten werden daarom voorzien van het logo van de VOC.

Het gebruik van geld drukt de transactiekosten doordat er een universeel betaalmiddel is dat bij alle transacties kan worden gebruikt. Daardoor hoeven er niet eindeloos andere transacties plaats te vinden om het juiste betaalmiddel voor een gewenste transactie te verkrijgen. Tevens kan men zich makkelijker oriënteren indien de waarden en prijzen op de markt in een gemeenschappelijke eenheid (geld) worden uitgedrukt. Het is voor een individu echter niet mogelijk om een bepaald betaalmiddel op te dringen aan een handelspartner. Wat bepaalt er dan in welke vorm een betaling plaats kon vinden?

Belangrijk onderdeel van een transactie is de vorm waarin A zal betalen aan B. Indien beide gebruik maken van dezelfde valuta zal er hoogstwaarschijnlijk van deze valuta gebruik worden gemaakt. Indien B echter een andere valuta gebruikt en die van A niet accepteert, dient A kosten te maken voor het wisselen van zijn valuta naar een voor B acceptabele vorm. Deze kosten kunnen echter ook een positieve post opleveren. Een voorbeeld: een kapitein kan in Afrika een slaaf kopen voor 1 pond zilver, of 200 schelpen van een bepaalde specificatie. Beide zijn in Afrika schaars en gelijk in waarde. In de Republiek kan men voor een pond zilver echter 2000 van deze schelpen verkrijgen omdat er wel aanbod van schelpen is maar nauwelijks vraag, terwijl er wel vraag is naar zilver. Wisselen loont hier. De cruciale factor is informatie. Men moet over de informatie beschikken om te kunnen bepalen dat de schelpen beter geschikt zijn voor de geplande transactie, dan zilver. Beide kunnen bij een transactie doorgaan voor geld. Dit paper zal aan de hand van de NIE gaan inzoomen op de factoren die bepalen welk betaalmiddel er werd gebruikt.

Het theoretisch raamwerk van de NIE

De NIE legt de nadruk op de rol van instituties⁶ binnen een samenleving en verbindt deze aan sociaaleconomische ontwikkelingen. Een samenleving is geen *tabula rasa*, maar een complexe entiteit die bestaat uit formele en informele structuren, waarbij de macht om bepaalde regels en/of gebruiken af te dwingen er mede voor zorgt dat deze structuren in

---

⁶ De definitie die Avner Greif geeft van een institutie luidt: 'An institution is a system of rules, beliefs, norms, and organizations that together generate a regularity of (social) behavior'. Deze definitie gaat er van uit dat er sprake is van 'man-made, nonphysical factors that are exogenous to each individual whose behavior they influence and generate a regularity of behavior in a social situation', (Greif, *Institution*, 30).

stand blijven. Dit geheel heeft de huidige vorm verkregen door een lange periode van ontwikkeling, waarbij ervaringen uit herhaalde handelingen er toe hebben geleid dat er kleine mutaties plaats konden vinden in de onderlinge verbanden tussen de structuren. Hierdoor is er een systeem ontstaan dat zichzelf in stand probeert te houden. Doordat er grote belangen zijn ontstaan bij het behoud van bestaande structuren ontstaat de padafhankelijkheid, die steeds sterker wordt. Het gevolg is dat individuen niet in staat zijn om zelfstandig bestaande instituties te veranderen.

Instituties hebben een grote invloed op transactie(kosten) en vormen een bruikbare ingang voor het onderzoek. De definitie van deze transactiekosten door North luidt: 'Transaction costs are all the costs of human beings interacting with each other. They involve not only the economic costs of making bargains and enforcing contracts and agreements, but also the political costs of devising a framework of rules and enforcement so that bargains can be extended over time and space and therefore allow us to capture the gain from trade.'⁷ Zoals gezegd is de beschikking over informatie cruciaal. Informatie over de bestaande instituties en organisaties kan transactiekosten reduceren. Informatie was echter schaars, duur en incompleet.⁸ In dit paper wordt er gekeken naar de rol van instituties voor het te gebruiken betaalmiddel tijdens een transactie, waarbij de transactiekosten mede bepalend zijn voor deze keuze. Vraag, aanbod en concurrentie hebben invloed op de keuze, evenals de *opportunity costs*.

Daron Acemoglu, Simon Johnson en James A. Robinson (AJR) hebben binnen de stroming van de NIE betoogd dat er een relatie is tussen de ontwikkeling van instituties in voormalige Europese kolonies en de bevolkingsdichtheid rond het jaar 1500, waarbij de meest welvarende gebieden uit 1500, nu de meest verarmde gebieden zijn, en de gebieden die nu tot de meest welvarende gerekend worden, in 1500 een lage ontwikkeling en een lage bevolkingsdichtheid hadden. Welvarende gebieden met hoge agrarische opbrengsten en hoog ontwikkelde transportsystemen waren in staat om grote populaties te voeden en te onderhouden. De theorie van AJR is dat de welvaart in 1500 leidde tot een extractieve economie met als gevolg verarming. In de gebieden die dunbevolkt waren werd volgens hen

---

⁷ Douglass C. North, 'Institutions, transaction costs, and the rise of merchant empires' in: James D. Tracy ed., *The political economy of merchant empires* (New York 1991) 22-40, aldaar 24.

⁸ Douglass C. North, *The New Institutional Economics and development* beschikbaar via <http://qed.econ.queensu.ca/pub/faculty/lloyd-ellis/econ835/readings/north.pdf> (laatst bezocht 01-07-2010) 2.

geïnvesteed, waardoor die gebieden welvarender werden. Omdat volgens AJR bestaande instituties de neiging hebben om te blijven bestaan, werden de kolonies uit de rijke gebieden steeds armer en die uit de voormalige arme gebieden, steeds rijker.⁹ Deze theorie zal in dit paper meermaals ter sprake komen. Extractieve instituties hebben een kleine machtige elite nodig die de naleving van regels met machtsmiddelen kan afdwingen. Zo kan worden verwacht dat het gebruik van (bepaalde) munten in het betalingsverkeer makkelijk kan worden opgelegd en afgedwongen in een extractieve economie. Uit dit paper zal echter blijken dat dit niet lang niet altijd het geval is.

De wijze waarop de WIC aan een gebied verbonden was middels handelsposten, plantages, of nederzettingen, was van groot belang voor de invloed die werd uitgeoefend op de reeds bestaande instituties. Daarnaast had men ook nog te maken met andere Europese handelsnaties. De WIC had een monopolie verkregen van de Staten Generaal (SG), waarmee zij haar rechten kon afdwingen ten opzichte van anderen uit de Republiek. Deze rechten waren echter niet afdwingbaar ten opzichte van buitenlanders. De lokale bevolking in de gebieden overzee was niet zo maar onderworpen aan de regels waar de WIC aan gebonden was en handelde met degene die het beste aanbod deed, of het meeste vertrouwen had vergaard. Dit vertrouwen kwam voort uit herhaalde transacties en werkte volgens het principe van de *game theory*.¹⁰ Deze theorie gaat er van uit dat iemand in een situatie waarin er een gebrek is aan informatie, er niet op vertrouwt dat de tegenpartij een uitkomst nastreeft die voor beide de meest gunstige is. Dit vertrouwen kan worden opgebouwd door herhaalde transacties met een bevredigend resultaat. Er kunnen echter veel redenen zijn om vals te spelen, dus garanties voor de toekomst zijn er nooit. Iedere speler zal voor zichzelf telkens opnieuw moeten bepalen of hij er, op basis van de beschikbare informatie en ervaringen uit het verleden, op vertrouwt dat de tegenpartij ook de voor beiden meest gunstige optie zal kiezen.

Deze theorie kan ook worden toegepast op de keuze van een te gebruiken betaalmiddel. Indien de WIC te maken had met losse handelstransacties, of met een geïsoleerde tegenpartij die alleen maar ruilhandel kende, zal de WIC gebruik hebben moeten

---

⁹ Daron Acemoglu, Simon Johnson en James A. Robinson, 'Reversal of fortune: geography and institutions in the making of the modern world income distribution', *The quarterly journal of economics* (November 2002) 1231-1294.

¹⁰ Greif, *Institutions*, 428.

maken van de instituties van de tegenpartij en iets waar deze behoefte aan had moeten ruilen tegen iets waar deze een overschot in had. De handelspartner zou alleen maar de munten van de WIC aannemen indien deze een directe toepasbare gebruikswaarde hadden binnen de daar bestaande instituties. Indien de WIC een kolonie/plantage (*extraction economy*) stichtte en de bestaande bevolking aan zich onderwierp, kon het ook zijn instituties opleggen en de bevolking dwingen om munten te accepteren. Bij een 'volksplanting', waarbij de WIC de lokale bevolking niet aan zich onderwierp, maar zich wel in hetzelfde gebied vestigde, waren er drie opties: 1) de WIC gebruikte intern munten, maar maakte extern gebruik van ruilhandel, 2) de lokale bevolking zag na het gadeslaan van diverse transacties van de WIC dat munten een toegevoegde waarde hebben en adopteerde dit gebruik, 3) in de transacties tussen WIC en lokale bevolking werd een alternatief betaalmiddel gevonden. Dit laatste kon in de hand gewerkt worden door een grote schaarste aan beschikbare munten. Om als betaalmiddel te kunnen dienen moest ten minste één van de handelspartijen het middel als waardevol beschouwen, tevens moest dit in ieder geval de partij zijn die een product aanbood.

Dit model impliceert een relatie tussen het type betrekking dat de WIC had met een bepaald gebied, en de ontwikkeling van de vorm waarin transacties plaatsvonden. Het verschil in het gebruik van betaalmiddelen in de verschillende gebieden waar de WIC actief was, is dan het gevolg van de grote variëteit aan bestaande instituties en de padafhankelijkheid die dicteert in welke richting een verandering wel/niet kan leiden.

De structuur van het paper zal voornamelijk geografisch worden vormgegeven. De WIC zal in het eerste hoofdstuk worden geïntroduceerd, waarbij het gebied waarop het octrooi betrekking had zal worden afgekaderd en ingedeeld in een aantal kleinere territoria. Deze territoria worden op basis van de wijze waarop de WIC zich daar manifesteerde samengesteld. Na de introductie van de WIC wordt het monetaire stelsel in de Republiek besproken, waarbij aandacht is voor het Spaanse geld, dat een belangrijke rol speelde in de internationale handel. Daarnaast wordt er ingegaan op de VOC, omdat in het paper af en toe een vergelijking tussen handel en muntslag van de VOC en WIC wordt gemaakt en de VOC mede bepalend was in de handelsmogelijkheden van de WIC in Afrika. In de volgende hoofdstukken wordt er gekeken naar transacties en betaalmiddelen in: Afrika, Brazilië, De Wilde Kust, Het Caribische gebied, en Nieuw Nederland. Binnen deze structuur zal per

gebied aandacht worden geschonken aan de bestaande instituties die de WIC aantrof, de relatie die de WIC onderhield met het gebied, en de handelswaren cq betaalmiddelen die gebruikt werden bij transacties. Aangezien de studie gaat over de betaalmiddelen waar de WIC mee geconfronteerd werd, zal deze onderneming in het volgende hoofdstuk worden besproken.

De Geoctrooieerde West-Indische Compagnie

Nadat in 1602 de *Vereenigde Oostindische Compagnie* was opgericht, en door de Staten Generaal van behoorlijk octrooi was voorzien, bleek deze onderneming een nieuw tijdperk in te luiden voor de Republiek als internationale handelsmacht. De VOC wordt wel beschouwd als de eerste Naamloze Vennootschap.¹¹ Het startkapitaal werd bijeengebracht door de verkoop van verhandelbare aandelen. Behoudens de gelden die voor het verkrijgen van het aandeel waren voldaan, was elke private aansprakelijkheid voor schulden van de onderneming uitsloten. De aandelen hadden geen vaste uitgiftekoers en de totale som voor de aanschaf van een aandeel werd in meerdere termijnen voldaan. Bij de verkoop van de aandelen werd gebruik gemaakt van voorbedrukte formulieren. Hierop werden handmatig de naam van de participant, de som van de deelbetaling, de totale inleg, en het folio van het grootboek waarop het aandeel stond ingetekend ingevuld. Daarna werd het document gedateerd en ondertekend.¹² De aandelen werden verhandeld, waarbij aanvankelijk niet het endossement op het betaalbewijs, maar de inschrijving in het grootboek de registratie vormde van het eigendom van de aandelen. De aandelen konden wel verhandeld worden, maar deze konden pas na tien jaar worden ingewisseld voor liquide middelen uit de onderneming. Men ging er toen nog van uit dat de onderneming de aandelen terug zou kopen. Dit idee was ingegeven door de eerdere praktijk, waarbij er voor de uitreding van een schip vaak een aparte onderneming werd opgericht die na afloop van de reis weer werd geliquideerd. Alle inkomsten en uitgaven werden dan verrekend waarna het resultaat werd verdeeld over de participanten. De VOC keerde indien mogelijk dividend uit over de uitstaande aandelen, maar de geïnvesteerde gelden bleven in de onderneming aanwezig en konden worden aangewend voor een nieuwe uitreding. De aandelen van de VOC werden dus niet door de onderneming teruggekocht en dit was een belangrijke verandering.

---

¹¹ Vgl. P. van Schilfgaarde, *Van de BV en de NV* (15^e druk Deventer 2009) 31; C. Assers, Maeijer, Van Solinge & Nieuwe Weme, *Handleiding tot de beoefening van het burgerlijk recht: Rechtspersonenrecht de Naamloze en Besloten Vennootschap 2-II** (Deventer 2009) 1.

¹² Vgl. VOC-actie uit 1606 afgebeeld in, 'Kapitaal Amsterdam 400 jaar financiële geschiedenis: tentoonstelling in het stadsarchief van Amsterdam', *De Beeldenaar* 34:1 (Utrecht 2010) 22.

Het succes van de VOC, en de problemen die de rederijen ondervonden in de scheepvaart op West-Indië, leidden ertoe dat al in 1606 gedacht werd aan de oprichting van een West-Indische compagnie.¹³ De strijd tegen de Spanjaarden werd immers ook gestreden op zee en in de Nieuwe Wereld, waardoor een confrontatie met Spaanse schepen vaak een vijandig treffen was. Om de handelsbelangen van de Republiek in dit gebied te beschermen en de handel te bevorderen, was er volgens enkele voorname inwoners van de Republiek waaronder Willem Usselinx, een noodzaak tot het oprichten van een compagnie voor West-Indië.¹⁴ Bij de vredesonderhandelingen die resulteerden in het Twaalf-jarig bestand in de strijd tegen de Spanjaarden, werd echter bepaald dat de Republiek de oprichting van een dergelijke compagnie achterwege zou laten.¹⁵ Nadat in 1621 het bestand geëxpireerd was en de strijd hervat, zag de Staten Generaal een toegevoegde waarde in de oprichting van een West-Indische compagnie. Op 3 juni 1621 werd de oprichting van de WIC geaccordeerd.

De nieuwe compagnie had veel overeenkomsten met de VOC. De WIC werd ook gefinancierd door de uitgifte van aandelen, beide compagnieën hadden een tijdelijk octrooi en beide waren zij ingericht in verschillende kamers die verdeeld waren over diverse provincies. De directies werden gevormd door afgevaardigden van deze kamers. Bij de WIC werden dit de *Heren XIX*. De WIC kreeg toestemming, en een monopolie, om in de gebieden binnen het octrooi kolonies te vestigen, wetgeving in te voeren, recht te spreken en handel te drijven.¹⁶ De Staten Generaal zag aanvankelijk in de WIC niet primair een extra inkomstenbron, maar meer een middel om de vijand ook in de gebieden buiten de Republiek aan te pakken. Omdat de kronen van Spanje en Portugal in 1580 verenigd waren onder de Spaanse vorst, maakte het hierbij voor de Republiek geen verschil of een gebied als Spaans of Portugees te boek stond. Beide naties waren in oorlog met de Republiek door de gemeenschappelijke vorst. Deze 'dubbelmonarchie' hield tot 1640 stand. De WIC hield zich

---

¹³ In West-Indië probeerden meerdere Europese naties voet aan de grond te krijgen waarbij zij zich gedroegen als monopolisten die geen andere handelsschepen in de door hen geclaimde gebieden duldden. Tevens had de oorlog met de Spaanse vorst tot gevolg dat schepen uit de Republiek door de Spanjaarden en Portugezen werden opgebracht, gekaapt, of tot zinken gebracht.

¹⁴ Jonathan I. Israel, *Nederland als centrum van de wereldhandel 1585-1740* (Franeker 1991) 99.

¹⁵ Vgl. Israel, *Nederland als centrum*, 100; J. Franklin Jameson, *Willem Usselinx: founder of the Dutch and Swedisch West India Companies* (New York 1887) 46. waar zelfs beweerd wordt dat het Twaalf-jarig bestand werd overeengekomen juist omdat Spanje de oprichting van een West Indische compagnie wilde verhinderen.

¹⁶ S.P. L'Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael van de Verrichtinghen der Geotroyeerde West-Indische Compagnie, zedert haer begin/ tot het eynde van 't jaer seshien-hondert ses-entertich; begrepen in derthien Boecken* (Leyden 1644) Linschoten-vereniging XXXIV eerste deel boek I-III (1624-1626) ('s-Gravenhage 1931) (8).

onder meer bezig met het innemen van gebieden, schepen en goederen, maar ook het beschadigen of vernietigen van schepen, goederen, productiemiddelen en gewassen. De vijand werd militair getroffen doordat er minder schepen beschikbaar waren om in te zetten tegen de Republiek en minder personeel doordat het strijdgebied vergroot werd. Bovendien werd zij economisch getroffen doordat minder koloniale waren het thuisland bereikten en tevens doordat de kosten stegen omdat de acties van de WIC investeringen in de verdediging van Spaanse schepen en kolonies noodzakelijk maakten. Daarnaast kon het verlies van kolonies leiden tot het verlies van aanzien op het internationale vlak. De WIC zorgde er dus voor dat de transactiekosten voor de Spaanse vorst stegen. Mercantilistisch gezien was afname van Spaanse handel een voordeel voor de Republiek.

Aanvankelijk had Spanje een grote claim gelegd op alle gebieden buiten Europa, en dit op in 1493 door paus Alexander VI per pauselijke bul laten bekrachtigen.¹⁷ De Portugezen hadden daar geen genoeg mee genomen en bij het *verdrag van Tordesillas* (1494) was er een verdeling gemaakt waarbij een rechte denkbeeldige lijn werd getrokken van noord naar zuid, en van pool tot pool. Deze lijn zou op een afstand van 370 *leagues* van de Kaapverdische eilanden liggen.¹⁸ Spanje mocht de gebieden ten westen claimen, en Portugal de gebieden ten oosten van deze lijn.¹⁹ Hierdoor kwam Portugal in 1500, nadat Pedro Alvares Cabral dit had (her)ontdekt, automatisch in het bezit van Brazilië.²⁰ De Republiek (en ook andere Europese staten) erkende het verdrag van Tordesillas niet. Vreemd genoeg zouden de Staten Generaal van de Republiek in 1621 zelf besluiten om enkele lijnen op de aardbol te projecteren en de gebieden tussen deze lijnen te verdelen in de octrooien van de VOC en de WIC.

---

¹⁷ S.P. L'Honoré Naber, *Beschryvinghe ende historische verhael van het Gout koninckrijck van Gunea anders de Gout-custe de mina genaemt liggende in het deel van Africa door P. de Marees* Linschoten-vereniging V ('s-Gravenhage 1912) XXVIII.

¹⁸ Een league is geen universele, vast overeengekomen maat, maar een eenheid die verschillende invullingen kent per staat, tijd en toepassing. In het Nederlands wordt dit vaak vertaald als mijl. Er zijn echter veel verschillende soorten mijlen die onderling sterk verschillen in lengte. Het gevolg hiervan is een omstrede bepaling van de positie van de grens tussen het Spaanse en het Portugese gebied.

¹⁹ Verdrag tussen Spanje en Portugal gesloten te Tordesillas in 1494, in Engelse vertaling beschikbaar via: http://avalon.law.yale.edu/15th_century/mod001.asp (laatst bezocht op 25-04-2010).

²⁰ Cabral wordt gezien als de officiële ontdekker van Brazilië, maar dit is omstrede omdat er enkele aanwijzingen zijn die er op duiden dat er voor hem al Europeanen zijn geweest die dit gebied hebben aangedaan.

Het octrooigebied

De afbakening van het gebied dat tot het octrooi van de WIC behoorde diende voor iedereen duidelijk te zijn. Dit was echter een lastige opgave omdat er in de zeventiende eeuw een uitgebreide variëteit bestond aan specificaties van diverse maten en gewichten. Dit gold ook voor de criteria waarin men afstanden beschreef en plaatsbepalingen duidde. De aarde was na de ontdekking van de ronde basisvorm ingedeeld in meridianen die over de lengte van pool tot pool werden getrokken en kringen die de breedte bepaalden en de meridianen overal op 90 graden sneden. Beiden waren verdeeld in graden en minuten. De positie van de nulmeridiaan was echter al niet universeel vastgesteld, maar bestond op verschillende posities. 'Dit verschil is zonder twyffel ontstaan om dat de eene dit en de ander dat punt of stip op den aardkloot tot het *Primus Meridianus* heeft aangenomen'²¹, aldus Peter Kolbe.

De problemen waar dit toe kon leiden hebben wij al gezien bij het verdrag van Tordesillas.²² Ook het gebied dat onder het octrooi van de WIC viel moest worden omschreven. Dit was vastgelegd in het eerste artikel van het octrooi. De tekst luidt:

(...) dat (...) nyemant van de Ingeboornen, ofte Ingesetenen deser Landen, anders dan alleen vuyt den naem van dese Vereenichde Compaignie vuyt dese Vereenichde Nederlanden, nochte oock van buyten deselve Landen sal moogen vaeren, ofte negotieren op de Custen ende Landen van Africa vande Tropico Cancri, tot Capo de bonne Esperance, nochte op de Landen van America, ofte West-Indien, beginnende van 't Zuyteynde van Terra Nova, door de Straten van Magellanes, Le Maire ofte andere Straten ende passagien, daerontrent gelegen, tot de Strate van Anian, soo op de Noortzee, als op de Zuytsee, nochte op eenige Eylanden aen de eene, ende andere zyde, ende tusschen beyde gelegen, mitsgaders op de Australsche, ofte Zuyderlanden, streckende ende leggende tusschen beyde de Meridianen, raeckende int Oosten de Cap de bonna Esperance, ende int Westen het Oosteynde van Nova Guinea incluyt.²³

---

²¹ Peter Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van De Kaap de Goede Hoop...* eerste deel (Amsterdam 1727) 65.

²² Zie noot 18.

²³ Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael* eerste deel,(7).

Deze methode van het omschrijven van het octrooigebied lijkt nauwkeuriger dan een bepaling aan de hand van graden en minuten. Toch bleven verschillen van inzicht mogelijk. Een belangrijke positie is de locatie van Kaap de Goede hoop. De bepaling van een exacte positie is belangrijk, omdat de meridiaan die dit punt snijdt, over de gehele lengte de grens van de gebieden vormt waarbinnen het octrooi van de compagnieën gold. Peter Kolbe heeft zes pagina's nodig om te beschrijven, en te onderbouwen, wat volgens hem de exacte ligging van de Kaap de Goede hoop is. Inzake de zuiderbreedte blijkt dan dat: 'de gewisse, ware, onwedersprekelyke Geographische breedte van het Hoofd van de Goede Hoop 34 graden 15 minuten zoude hebben uitgemaakt'.²⁴ Inzake de positie oosterlengte komt Kolbe tot de volgende conclusie: 'De lengte van de Kaap de Goede Hoop uit hoofde van den aangewezenen Observatie der Eclipsen, 37 graden 55 minuten, namelyk als de *Primus Meridianus* of Eerste Middelstreek door het eiland Teneriffa getrokken word.'²⁵

Ditzelfde speelde ook aan de andere kant van het octrooigebied. Daar was de meridiaan die het oostelijke uiteinde van Nieuw Guinea raakte bepalend voor de begrenzing van de gebieden van de beide compagnieën. Hier moet ik een exacte lokalisering schuldig blijven, maar bij benadering is dit op ca. 151,1 graden oosterlengte.²⁶ De reis van Jacob Roggeveen, ter ontdekking van het Zuidland, was een onderneming die viel onder het monopolie van de WIC. Na het overschrijden van de voornoemde Meridiaan bij Nieuw Guinea, werden zijn schepen echter te Batavia door de VOC in beslag genomen omdat zij, 'naar het oordeel der Hooge Indische Regering, de limieten hadden overschreden van het Octrooi der Oost-Indische Compagnie, welke destijds in hare bezittingen geene dan hare eigene Schepen duldde, en de magt had om daar aan de hand te houden'.²⁷ Nieuw Zeeland, een stuk van de oostkust van Australië, de gehele kustlijn van de Amerika's, alle kleine eilandjes tussen de Salomon eilanden en St. Felix, het Caribische gebied, en een deel van de Afrikaanse westkust maakten allen deel uit van het octrooi van de WIC. Uit de positie van de meridianen die de grens vormden tussen de gebieden van het octrooi van de WIC en de VOC blijkt dat het octrooigebied van de WIC qua oppervlakte veel groter was dan dat van de VOC.

---

²⁴ Kolbe, *Naukeurige en uitvoerige beschrijving*, 66.

²⁵ Ibidem, 68.

²⁶ F.J. Ormeling (red.), *De grote Bosatlas* (48^e druk Groningen 1976) 142-143 J10.

²⁷ Zeeuws Genootschap der Wetenschappen, *Dagverhaal der ontdekkings-reis van Mr. Jacob Roggeveen, met de schepen Den Arend, Thienhoven en De Afrikaansche Galei, in de jaren 1721 en 1722* (Middelburg 1838) II en 204-205.

Regionalisering van het octrooigebied

Het is natuurlijk een onmogelijke opgave om iedere afzonderlijke locatie te bespreken. Daarom deel ik het gebied op in een aantal regio's waarin de relatie tussen de WIC en het gebied in kwestie kenmerkend afweek van de andere gebieden. Significante verschillen bestonden vooral in de aanwezige instituties die de ontwikkeling van transactie(kosten) vormgaven. Dit betekent niet dat een door mij gedefinieerde regio als een homogene zone dient te worden beschouwd, maar wel dat er een dermate grote mate van overeenkomsten is dat deze gebieden als regio gekenmerkt mogen worden.

De eerste regio behelst de West Afrikaanse kust. De WIC richtte hier enkele handelsposten op. Naast de personen die deze posten bemanden, waren er weinig mensen uit de Republiek die zich in dit gebied vestigden.

De tweede regio omvat een aantal kapiteinschappen aan de Braziliaanse kust. Het gebied dat sinds de ontdekking deel uitmaakte van de Portugese invloedssfeer was door deze Portugezen ingedeeld in meerdere gewesten die men aanduidde met de term kapiteinschap. Dit waren voornamelijk horizontaal gepositioneerde stroken land die van de grens in het oosten (uit het verdrag van Tordesillas) tot aan de zee in het westen liepen. Deze gebieden waren door de Portugese kroon in beheer gegeven aan Portugezen van voorname afkomst. Zij konden dorpen stichten, plantages aanleggen, recht spreken en functioneren als onderkoning binnen hun kapiteinschap. De WIC zou enkele van die kapiteinschappen veroveren en annexeren. Daar vestigde de WIC een kolonie. In deze regio bevonden zich veel suikerplantages, waar de WIC mee handelde. Slechts weinig van deze plantages waren eigendom van personen die van oorsprong uit de Republiek afkomstig waren. Er emigreerden wel enkele mensen naar Brazilië, maar die vestigden zich voornamelijk in het bestuurscentrum.

De derde regio is de Wilde Kust. Dit was het gebied aan de noordzijde van Zuid Amerika en omvatte Suriname, Berbice, Demerary, Guyana en Essequibo. Hier was sprake van plantagebouw. Kolonisten uit de Republiek, vooral uit Zeeland, exploiteerde deze plantages als patroonschap. Ook waren er verschillende gebieden die onder het bestuur van een sociëteit vielen. In veel gevallen was de eigenaar in de Republiek en werd de plantage gerund door een opzichter.

De vierde regio behelst het Caribische gebied, waar grote competitie heerste tussen de Europese machten die streden om de zeggenschap over de vele eilanden. Er zijn zeer veel vlagwisselingen op deze eilanden waar te nemen. Daarnaast werd dit gebied getekend door de kaapvaart.

Regio vijf is het in Noord Amerika gelegen Nieuw Nederland. Dit gebied werd door mensen die uit de Republiek wilden emigreren gebruikt om nieuwe nederzettingen te vestigen. Dit was geen wingewest, maar een extensie op de leefruimte van het grondgebied van de Republiek.

Het restant valt in regio zes. Dit gebied speelde slechts een onbeduidende rol in de ontwikkeling van de handel die zo belangrijk was voor de WIC en de Republiek. Van enige activiteit aan de Amerikaanse westkust is bijvoorbeeld nagenoeg niets bekend. Dit betekent niet dat er geen interessante locaties bij zitten, maar voor zover er handel gedreven is, heeft dit in de meeste gevallen betrekking op schepen die op ontdekkingsstocht waren en onderweg cargazoenen ruilden voor voedsel en water om de bemanning in leven te kunnen houden. Dit ging dus om pure ruilhandel, het roven van zaken en het verzamelen van goederen op plaatsen die onbewoond waren, of onbewoond leken te zijn. Binnen dit gebied vallen ook de eilanden in de Grote (Stille) oceaan, Nieuw Zeeland en Australië. In 1750 was er nog een uitgebreid verzoekschrift ingediend bij de WIC met voorstellen en aanbevelingen om de (financiële) positie van de compagnie te verbeteren. Hierbij pleitten de schrijvers ervoor om dit gebied meer in de handelsbetrekkingen te incorporeren. Er zouden veel mogelijkheden zijn om voedsel en handelsgoederen te vergaren tegen lage kosten. Dit zou gebruikt kunnen worden om schepen die onderweg waren te bevoorraden op een goedkopere wijze dan nu het geval was. Dit zou de transactiekosten verlagen en daarmee een ruime bijdrage kunnen leveren aan het positieve resultaat van de onderneming.²⁸ Aan dit verzoek is echter niet voldaan.

Als wij de regio's bekijken, blijkt dat de handel van de WIC, ondanks het zeer ruime octrooi, zich voornamelijk afspeelde in het gebied rond de Atlantische oceaan, tussen de Steenbok- en de Kreeftskeerkring, met als uitzondering de handel op Nieuw Nederland.

---

²⁸ Zeeuws Archief (ZA), Familie Mathias-Pous-Tak van Poortvliet (MPTvP), inv.nr. 91.

Doordat Spanje en Portugal sinds 1580 onder één vorst waren verenigd, werd bij de oprichting van de WIC het gehele octrooigebied door de vijand beheerst. In 1640 werd Portugal weer geheel zelfstandig. Dit had gevolgen voor de verhoudingen met de WIC. Ook had de Vrede van Munster grote invloed op de compagnie. De vijandelijkheden tegen de Spanjaarden werden gestaakt en de compagnie diende te transformeren van een agressieve Kaapvaardersonderneming, naar een concurrerende handelsonderneming. Dit kostte veel moeite en was geen groot succes.

Transformatie van kaap naar koop compagnie

In 1674 werd de *Eerste, (of Oude) WIC*, wegens grote schulden, geliquideerd en vond er een doorstart plaats in de vorm van een nieuwe compagnie met dezelfde naam, de zogenaamde *Tweede, (of Nieuwe) WIC*. Het dagelijks bestuur, de Heren XIX werd afgeslankt tot de Heren X. Het grote verschil tussen de twee bedrijven was de kaapvaart. De eerste WIC had als belangrijke taak om de vijand van de Republiek schade te berokkenen. De compagnie was tenslotte opgericht naar aanleiding van het verlopen van de wapenstilstand met Spanje. Voor de Tweede WIC was de handel het speerpunt en al snel bleek dat die niet makkelijk winstgevend kon worden gemaakt. De instabiele politieke situatie in de gebieden binnen het octrooi zorgde voor grote problemen. De grote Europese machten probeerden ieder het gehele gebied onder eigen gezag te brengen, wat leidde tot tal van machtswisselingen. Daarnaast was er een chronisch tekort aan kolonisten, arbeiders (slaven), geld en financiële vrijheid. Er waren veel uitstaande kredieten en bepalingen die maakten dat geld niet in de kolonie kon of mocht worden besteed. Vaak was men verplicht om allerlei zaken te importeren uit de Republiek. Het mercantilistische aspect van de tijd leidde ertoe dat financieel economische progressie in veel kolonies nagenoeg onmogelijk was. Er waren veel regelingen die investeringen in de West-Indische gebieden ter plaatse in de weg stonden. West-Indië werd als melkkoe gebruikt door de Europeanen en in veel gevallen was men verplicht om geproduceerde goederen te verkopen aan de Europese, monopolistische compagnieën, en tevens alle benodigdheden in het moederland aan te schaffen waardoor het kapitaal in Europa bleef. Uiteindelijk is de compagnie in 1791 ter ziele gegaan. Hierna zijn de West-Indische gebieden onder het bestuur van de *Raad van Koloniën* gekomen.

De thuisbasis van de compagnieën lag in de Republiek. Ondanks dat dit geen gespecificeerde regio is binnen het octrooigebied, neemt de Republiek wel een aparte positie in bij de (handels)transacties die de WIC verrichte. Tevens ligt hier de basis voor de instituties waar de WIC zelf mee bekend was en die zij exporteerde naar de gebieden overzee, of die daar het onderspit delfden tegenover de instituties die aldaar bestonden. Hieruit volgt logischerwijs dat wij eerst gaan bekijken hoe het betalingsverkeer er in de Republiek uitzag, welke instituties daarbij van belang waren, en welke noviteiten het daglicht zagen gedurende het bestaan van de WIC.

Betalingsverkeer in de Republiek der Verenigde Nederlanden

De NIE gaat uit van invloed belang van instituties op de vormgeving van transacties. Hierbij spelen formele regels, informele normen, waarden en de mogelijkheid tot het afdwingen van bepaalde regelingen een grote rol. De Europese staten, waaronder de Republiek en Spanje bestonden uit geformaliseerde samenlevingen, waar veel geschreven regels bestonden waarvan de naleving door diverse organisaties kon worden afgedwongen. Op het gebied van handel had men te maken met regelingen omtrent de gebieden waar men mocht handelen, de goederen waarin men mocht handelen, de maximale rente die men mocht verrekenen, de te betalen heffingen en de te gebruiken betaalmiddelen. De betaalmiddelen die waren toegelaten tot het betalingsverkeer werden door de autoriteiten vastgesteld. De naleving van deze regels werd gemotiveerd door strafmaatregelen in het vooruitzicht te stellen indien men zich niet aan deze regels hield. Daarnaast waren er de ongeschreven regels, de normen en waarden die bepaald werden door het proces waarin de samenleving tot stand gekomen was. Hierbij is de wens om winst te behalen bij een transactie van groot belang. Men trachtte de transactiekosten zo laag mogelijk te houden en ook hiervoor werden organisaties ingezet. Deze organisaties zijn hiermee een product van de instituties die de samenleving vorm gaven. De vorm van de Republiek en de WIC kwam ook voort uit de aanwezige denkbeelden, normen en waarden die in de Lage landen bestonden tijdens de zestiende en zeventiende eeuw.

De Republiek

De Republiek der verenigde Nederlanden bestond bij de oprichting van de WIC uit een confederatie van acht soevereine provinciën.²⁹ De provinciale Staten vaardigden leden af naar de SG waarin het 'buitenlands beleid' en zaken met betrekking tot oorlog en vrede werden bepaald. Ook de internationale scheepvaart, het bestuur van bezette gebieden en het koloniale beleid viel onder de bevoegdheden van de SG.³⁰ Het was ook de SG die het octrooi verleende aan de WIC om te mogen varen en handelen op een bepaald gebied met

---

²⁹ Dit waren Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Groningen en ommelanden (ook vaak als Stad en Land vermeld), Gelderland, Overijssel en Drenthe. De laatste zonder stemrecht in de Staten Generaal.

³⁰ Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic: its rise, greatness, and fall 1477-1806* (Oxford 1995) 276-277.

het recht van monopolie. De structuur van de Republiek komt gedeeltelijk terug in de structuur van de WIC. Er waren vijf kamers van bewindhebbers die ieder vertegenwoordigd werden in het dagelijks bestuur, de heren XIX. Dit waren de kamers van Amsterdam, Zeeland, Maaze, Noorder Quartier, en Friesland gezamenlijk met Stad en Lande. Al deze kamers waren gelieerd aan de gewesten waarbinnen zij lagen. De overige provincies konden wel bewindhebbers leveren, maar kregen geen eigen kamer. Per geleverde bewindhebber diende deze provincies minimaal honderdduizend gulden in de compagnie geïnvesteerd te hebben.³¹ De SG was geen orgaan dat boven de gewesten stond en haar bepalingen aan de provincies kon opleggen, maar een vergadering van afgevaardigden. De gewesten behielden ieder hun rechten als zelfstandige soevereine entiteit. Ook binnen de WIC zien wij dat de kamers een eigen stempel drukten op de organisatie en dat het provinciaal belang grote invloed uitoefende op de acties van de verschillende kamers. Het was zelfs zo dat schepen niet werden uitgereed door een gemeenschappelijke compagnie, maar door de kamers, waarbij tevens was bepaald dat een schip diende terug te keren naar de haven van vertrek.³²

De verschillende gewesten hielden regelmatig vast aan eigen gebruiken. Dit had zijn invloed op de handel. Zo was er binnen de Republiek geen eenheid van gewicht. Maten en gewichten zijn echter essentieel in de handel. Niet alleen om een hoeveelheid aan handelswaren, maar ook de afmetingen, de tegenprestatie en verschuldigde lasten over de te vervoeren of te verhandelen zaken te bepalen. Een pond bestond op verschillende plaatsen uit een ander aantal grammen. Eén van de instituties binnen de WIC die de transactiekosten reduceerde was beschreven in artikel XXXV van het octrooi. Hierin staat:

alle de waeren van dese Compaignie, die byden gewichte verhandelt sullen worden, vercoft sullen worden op eenderley gewichte, te weeten op de swaerte van 't gewichte van Amsterdam.³³

Een andere institutie was het gebruik van geld. Omdat de West-Indische Compagnie haar thuisbasis in de Republiek had, was er een nauwe relatie tussen de munten en waardepapieren die circuleerden binnen de Republiek en de betalingstransacties die de WIC daar verrichte. De compagnie moest onder andere aandelen verkopen, personeel betalen,

---

³¹ Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael* eerste deel, (11) artikel XI.

³² Ibidem, (16) artikel XXV.

³³ Ibidem, (18) artikel XXXV.

scheppen uitreden, uit te voeren goederen kopen, ingevoerde goederen verkopen, dividend uitkeren, en schriftelijke verantwoording afleggen voor de financiële geldstromen. Hierbij kunnen wij de betaalmiddelen, waar men gebruik van maakte, indelen in enkele categorieën. Dit zijn ten eerste munten, die wij verder kunnen onderverdelen in: pasmunten, zware munten of groot geld, standpenningen, handelsmunten, en buitenlandse munten. Ten tweede boekhoudkundige betaalmiddelen. Ten derde, de derivaten, of afgeleiden van de voornoemde betaalmiddelen, waaronder: wissels of assignaten, aandelen en obligaties.

Munten

Binnen de Republiek werden munten in het dagelijkse betalingsverkeer veel gebruikt. Onder munten verstaan wij (voornamelijk) metalen objecten die algemeen geaccepteerd zijn als handelsmiddel en waarmee transacties plaats kunnen vinden, zonder dat beide partijen daadwerkelijk datgene ontvangen dat zij als consumptiegoed willen bekomen. Dit betekende dat men een goed kon ruilen tegen munten, waarmee men een bepaald bezit kon conserveren tot het moment dat men deze munten weer ruilde tegen een goed dat men consumeerde, of verder kon verhandelen. Deze munten waren bij plakkaat toegelaten om de voornoemde functie te vervullen. Het was mogelijk dat soortgelijke objecten met dezelfde eigenschappen, niet als munt konden worden beschouwd, omdat deze niet in het lokale betalingsverkeer waren toegelaten. Op een andere plaats konden deze wel de hoedanigheid van munt bezitten. Binnen de Republiek werden deze als biljoen beschouwd. Er kwam ook nog ruilhandel voor en kopen op krediet, door iets 'op de lat' te laten zetten, was geen uitzondering, maar we kunnen zeker spreken van een monetaire economie. De waarde van zaken werd namelijk wel aangeduid in een valuta. De inwoners betaalden met munten, ontvingen loon in muntgeld en voldeden belasting met munten. Hierbij speelde natuurlijk mee dat het gebruik van munten in het betalingsverkeer in dit gebied al eeuwen lang voorkwam. Tevens was het gebruik een groot succes in het handelsverkeer. Juist in de zeventiende eeuw vormde de Republiek de metropool van de Europese-, en we mogen zelfs wel stellen van de wereldhandel. In de regio Amsterdam bevond zich een grote stapelmarkt. Hier kwamen goederen, geld, financiële dienstverleners, kopers en verkopers, vraag en aanbod, en informatie bij elkaar. Deze combinatie had gunstige gevolgen voor de handel en op de afname van transactiekosten. Handelaars gebruikten vaak gemeenschappelijke

betaalmiddelen. Indien dit niet het geval was, waren er organisaties die het mogelijk maakten om zeer voordelig een bepaalde valuta te converteren naar een andere valuta.

Als centrum van de wereldhandel had Amsterdam te maken met een grote vraag naar conversie van verschillende muntsoorten en munttypen. Bij wisselaars waren lange lijsten van buitenlandse munten beschikbaar, die in het betalingsverkeer waren toegelaten. Er waren munten van onedel metaal als koper, maar ook van edele metalen als zilver en goud. Ongeacht de koers, moesten de wisselaars de te wisselen stukken uit edel metaal controleren op gewicht en ook op zuiverheid. Zij hadden een bicquette (weegschaal) met een speciaal muntgewichtje voor iedere toegelaten munt. Op het moment dat een nieuwe munt werd toegelaten tot het betalingsverkeer, moest de wisselaar een nieuw gewichtje aanschaffen. De zuiverheid werd gecontroleerd met een toetsnaald.³⁴ Hierbij werd er met een gouden munt over een toetssteen van lydiet gewreven, zodat er een heel klein beetje goud op de steen achterbleef. Daarnaast werd er met een stukje goud van de toetsnaald, een streep naast getrokken. Vervolgens werd hier koningswater op gegoten. Indien de beide strepen op dezelfde wijze reageerden, kwam het gehalte overeen. Indien dit niet het geval was, werd het proces herhaald met een andere naald waar goud van een ander gehalte aan zat, net zolang tot er een match was en de zuiverheid bekend was.

Wisselaars mochten niet alle munten wisselen en uitgeven. Het moest om toegelaten stukken gaan. Ook was er een vastgesteld gewicht en een bandbreedte (remedie) waarbinnen de exemplaren aan het vastgestelde gewicht moesten voldoen. Indien het gewicht lager was dan de minimaal vereiste remedie toeliet, moest de munt door de wisselaar worden verknipt. Wisselaars hadden echter een slechte naam. Zij werden veelal beschuldigd van bicquetteren: het uitwegen van munten.³⁵ De zware exemplaren werden door de wisselaar behouden en de lichte gaf hij uit. Gouden en zilveren munten werden ook veelvuldig gesnoeid, waardoor de intrinsieke waarde afnam. De zware exemplaren en het gewin van de snoeiing werden omgesmolten om nieuwe (lichte) munt van te slaan. Dit kon grote winst opleveren. Ondanks zware straffen leverde dit blijkbaar zoveel winst op, dat deze praktijken op grote schaal voorkwamen. Daarnaast werden er munten gesplitst en

---

³⁴ Geldmuseum, *Eyecatchers: magazine van het Geldmuseum 2009/2010* (Utrecht 2009) zp item 46.

³⁵ H. Enno van Gelder, *De Nederlandse munten* (2^e druk Utrecht 1966) 48.

voorzien van minderwaardige metalen in de kern, nagegoten, gezweet, uit ander materiaal gemaakt en verguld, en alles wat verder te bedenken valt om financieel gewin te behalen.

Om de handel te beschermen tegen deze gevaren, was in 1609 de Amsterdamsche Wisselbank opgericht. Dit was een noviteit voor de stapelmarkt: in combinatie met regelgeving inzake het wisselen van munten, was dit een typisch voorbeeld van een organisatie die verandering bracht in de bestaande instituties met als doel het verlagen van de transactiekosten. De bank was geen particuliere onderneming, maar eigendom van de Stad Amsterdam. Hiermee wilde de stad zowel de kassiers, alsook de wisselaars verbannen. De inrichting van de bank wordt straks nader toegelicht waarbij tevens de toegevoegde waarde voor de handel wordt beschreven. Ook de effectenbeurs maakte onderdeel uit van de vernieuwingen die de handel ten dienste stonden.

Verschillende transacties vragen om verschillende betaalmiddelen. Een groot bedrag is makkelijker en goedkoper te voldoen met weinig stukken met een hoge waarde, dan met heel veel stukken met een lage waarde. Er waren dan ook verschillende stukken in omloop, met zowel lage als hoge waarden, die op basis van regelingen in een bepaalde waardeverhouding tot elkaar waren gebracht. Hierdoor was er een systeem ontstaan waarbinnen verschillende muntstukken een eigen functie konden vervullen.

Binnen de Republiek circuleerden er provinciale en stedelijke munten, in verschillende denominaties en metaalcomposities. Bij de totstandkoming van de Unie van Utrecht was in artikel 12 bepaald dat alle gewesten een zelfde munt zouden gaan slaan.

*Ende dat die voorsz. Provinciën gehouden sullen sijn, met den anderen te conformeren in 't stuck van der munte, te weten in den cours van de gelden, naer uytwisen sulcker ordonnantiën als men daerop metten yersten maecken sal, dwelcke d' een sonder d'ander nyet en sal moegen veranderen*³⁶

De bedoeling was gelijkheid van metaal compositie, gewicht en uiterlijk. Voordat het zover was, zou er ruim een eeuw voorbij zijn. De muntgerechtigden hadden over het algemeen namelijk weinig interesse om afstand te doen van hun privilege. Van Dillen schrijft hierover:

---

³⁶ Sikko Popta Haak, *Johan van Oldenbarnevelt: bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie eerste deel: 1570-1601* RGP 80 ('s-Gravenhage 1934) 29.

Geen der provincies wilde afstand doen van haar muntrecht, dat niet alleen als een attribuut der souvereiniteit werd beschouwd, maar dat ook materieel voordeel in den vorm van “seigneurie” of “sleeschat” opleverde.³⁷

Er waren verschillende munthuizen die munt sloegen voor provincies, steden, edelen en zelfs kloosters met muntrecht. Daarnaast konden bepaalde stukken ook voor particulieren of bedrijven worden vervaardigd. Een aantal van deze muntrechten werd in de zeventiende eeuw afgekocht. Om een overgang naar een uniforme munt te bevorderen, werd in 1586 de Generaliteits Muntkamer opgericht. De belangrijkste taken van deze instantie waren het vaststellen van uniforme, eenduidige gewichten en composities van de munten die in de Republiek werden geproduceerd met als doel om binnen het gebied van de Republiek in het betalingsverkeer te worden gebruikt, het controleren op naleving van de verordende regelingen, essayeren en vergelijken van nieuwe stukken om te bepalen of deze overeenkwamen met de exemplaren van het voorgaande jaar, het tot billioen verklaren van stukken die niet aan de gestelde eisen voldeden, en het slechten van geschillen die ontstonden over muntgeld.³⁸ Dit alles om te komen tot een uniform muntstelsel, waarbij er geen verschil was tussen een bepaalde muntstukken, geslagen in verschillende munthuizen, waardoor deze op gelijke voet in de gehele Republiek zouden kunnen circuleren.³⁹ Dit zou resulteren in een minder gecompliceerd gebruik in de handel en een verlaging van de transactiekosten. Dat dit een lastig fenomeen was blijkt wel uit de verschillende provinciale plakaten die het gebruik van bepaalde munten uit andere gewesten zelfs nog in de achttiende eeuw verboden omdat deze van een te laag gewicht en gehalte waren en dus niet aan de gestelde eisen voldeden.⁴⁰

Op 21 maart 1606 kwam men in de Staten Generaal overeen welk muntbeeld er zou worden gevoerd:

---

³⁷ J. G. van Dillen, ‘De Amsterdamsche Wisselbank in de zeventiende eeuw I’, *De Economist*, 77:1 (december 1928) 239-259, aldaar 240.

³⁸ Israel, *The Dutch Republic*, 295; Jan Wagenaar, *Hedendaagsche historie, of tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden* deel XI (2^e druk Amsterdam 1739) 337-339.

³⁹ Wagenaar, *Hedendaagsche historie, ... der Vereenigde Nederlanden*, 336-337 voetnoot 1.

⁴⁰ Zie bijvoorbeeld: De gecommiteerde raaden van de Edele Mog. Heeren Staaten 's Landts en Graaffelijckheys van Zeelandt, *Waarschouwinge, inbrengen van vreemde duyten, den 29. December 1701* (muntplacaat 29-12-1701). Beschikbaar via: <http://www.muntenmuseum.nl/PDF/Staten%20van%20Zeeland%2029%20december%201701.pdf> (laatst bezocht op 25-04-2010).

[D]at inplaitsse van te maken den penninck Mette wapens van de provinciën, daerop geslagen sal wordden den leeuw Mette pijlen.⁴¹

De eerdere regeling voor uniformiteit van muntslag binnen de Republiek had betrekking op groot zilvergeld en gouden munten. Het kleingeld bleef gevarieerd. H. Enno van Gelder schreef hierover:

In 1614 [kwam er] een algemene regeling voor de pasmunt tot stand: in alle gewesten zouden *dubbele stuivers* (met klimmende leeuw van de Generaliteit) en enkele *stuivers* (aanvankelijk met dezelfde leeuw, doch na 1619 met een pijlenbundel) worden geslagen, die natuurlijk in het gehele land zouden gelden.⁴²

Het was niet zo dat alleen nationale betaalmiddelen de status van munt konden verwerven. Ook veel buitenlandse munten werden in het betalingsverkeer geaccepteerd. Hiervoor werden met zekere regelmaat lijsten uitgegeven waarop de conversiekoers werd vastgesteld. Er waren verschillende redenen waarom munten aan de lijst werden toegevoegd, of ervan af werden gehaald. De belangrijkste redenen waren: een groot aantal vervalsingen, slechte kwaliteit van de munten, politieke redenen (zoals het weren van munten uit de zuidelijke Nederlanden) en bescherming van de eigen munten. De verschillende muntsoorten die circuleerden in de Republiek, en tot het betalingsverkeer waren toegelaten, zullen nu worden besproken.

Pasmunt of Paijement

Met pasmunten of paijement worden munten bedoeld met een lage waarde in het betalingsverkeer. Deze hadden ten opzichte van elkaar een vaste koersverhouding, maar die relatie bestond niet ten opzichte van de grotere stukken. Het systeem in de Republiek had als centrale munt de stuiver. Een halve stuiver was een groot, een vierde was een oordje, een achtste was een duit, en een zestiende was een penning. Een twee stuiverstuk werd een dubbeltje. Hiervan waren exemplaren met een provinciewapen (de dubbele wapenstuiver) en er waren er met een gebonden pijlenbundel (dubbele bezemstuiver). Zes stuivers vormden een schelling. Hier zijn verschillende variëteiten van zoals de; ruiter-, arend-, hoedjes-, of scheepjesschelling. Daarnaast waren er stukken van 4 stuiver (flabbe), 8, 10 en

---

⁴¹ Nicolas Japikse, *Resolutiën der Staten Generaal van 1576 tot 1609 dertiende deel* RGP 101 bewerkt door H.H.P. Rijperman ('s-Gravenhage 1957) 813.

⁴² Van Gelder, *De Nederlandse munten*, 123-124.

16 stuiver. Deze munten waren in roulatie voor het dagelijkse geldverkeer. Hiermee werden lonen uitbetaald, producten voor particuliere consumptie gekocht en afdrachten voor tol, impost, accijns, en andere heffingen voldaan. Dit waren ook de munten die de medewerkers van de WIC in hun eigen beurs hadden.

Zwaar geld

Alle grote zilveren en gouden munten die niet onder het pajement vielen worden beschouwd als 'zwaar geld'. Dit waren bijvoorbeeld verschillende *nobels*, *dukatens*, *ducatons*, *rijders*, *28^{en}*, *florijnen*, *gulden* in allerlei veelvoud, en een breed scala van allerlei *daalders* met afwijkende waarden. De waarde was niet afgeleid van het Pajement, maar van de standpenningen. De waarde van de standpenningen werd in een aantal stuivers vastgesteld. De waarde van het resterende zwaar geld werd vervolgens, aan de hand van metaalcompositie en nominaal gewicht, van de standpenningen afgeleid. Indien de kwaliteit van een bepaalde, in omloop zijnde muntsoort afnam, kon de waarde bij plakkaat worden verlaagd. Hierdoor veranderde de verhouding in waarde tussen de betreffende munt en de standpenning.

Standpenningen

Een speciale plaats in het muntstelsel werd ingenomen door de stand – of standaardpenningen. Pieter Verkade omschreef deze als volgt:

Onder *Standpenningen* eindelijk verstaat men zulke munten, naar welker waarde de andere mindere deelen moesten vervaardigd worden. Men moet daartoe brengen onder de *gouden*, den *Rijder*, onder de *zilveren* was het vroeger de *Leeuwendaalder*, later het *Drieguldenstuk*.⁴³

Standpenningen zijn grote munten van zilver of goud. De koers werd per plakkaat vastgesteld en deze koers werd regelmatig bijgesteld. De waarde van de andere munten werd van de standpenningen en hun metaalcompositie afgeleid. Dat dit ook tot vreemde situaties leidde blijkt wel uit het volgende:

---

⁴³ Pieter Verkade, *Muntboek, bevattende de namen en afbeeldingen van munten, geslagen in de zeven voormalig Vereenigde Nederlandsche Provinciën, sedert den Vrede van Gent tot op onzen tijd* (Schiedam 1848-fotografische herdruk uitgeverij: De Gouden Reaal Amsterdam z.j.) 19.

Zoo werd de Nederlandsche rijksdaalder van 528½ az[en] f[ijn] z[ilver], gelijk gesteld met den kruisdaalder van slechts 512½ az. f. z. beiden namelijk op *f* 2: 10st.; de leeuwendaalder van 428 az. f. z., bleef op *f* 2 bepaald, hetwelk eenen gulden van 214 az. f.z. gaf, terwijl de dukaton van 637¾ az. f. z., op *f* 3: 3 st. werd toegelaten, waarbij de gulden dus slechts 202½ az. f.z. inhiel.⁴⁴

Dit verschil tussen de verhouding van de nominale en de intrinsieke waarde had tot gevolg dat de munten die ondergewaardeerd werden, uit het betalingsverkeer verdwenen.⁴⁵ Bij een betaling van een bedrag van twee gulden en 10 stuivers, ontving men liever een rijksdaalder, dan een kruisdaalder. Deze rijksdaalders werden hierdoor aan het betalingsverkeer onttrokken omdat men liever betaalde met de kruisdaalder en de rijksdaalder behield. Deze aan het betalingsverkeer onttrokken rijksdaalders konden dan worden omgesmolten tot een groter aantal kruisdaalders, waarbij winst werd behaald. Veel van deze zware stukken verdwenen in de smeltkroes, of met de handel naar het buitenland. Hierbij was de actuele prijs van ongemunt metaal erg belangrijk.

Handelsmunten

De handels-, koopmans-, of negotie-penningen waren grote zilver- en goudstukken die eigenlijk niet voor het normale, dagelijkse betalingsverkeer bedoeld waren, maar speciaal vervaardigd werden om grote transacties mee uit te voeren. Hierbij denken wij aan *rijders*, *ducats*, *rijksdaalders*, gouden en zilveren *dukaten*⁴⁶, en *leeuwendaalders*. De Leeuwendaalders werden veel gebruikt in de handel op de Levant, maar ook in Noordelijk Amerika.⁴⁷ Bij grote transacties was het ongewenst om met grote hoeveelheden kleine munten te betalen omdat hier hoge transactiekosten aan verbonden waren. Ten eerste kostte het vervoer van een grote bulk aan munten veel geld. Ten tweede moesten de stukken geteld en gecontroleerd worden bij aanneming, maar ook opnieuw op het moment dat deze stukken weer werden uitgegeven. Ten derde was er een groot veiligheidsrisico omdat er bij een groot volume van kleine objecten een grotere kans is dat er iets weg raakt, dan bij een klein volume van een gering aantal objecten. Ook zijn tel en/of rekenfouten

---

⁴⁴ Willem Cornelis Mees, *Proeve eener geschiedenis van het bankwezen in Nederland, gedurende den tijd der Republiek* Facsimile van het oorspronkelijk in 1838 uitgegeven werk (Amsterdam 1999) 75.

⁴⁵ Dit is conform de wet van Gresham: 'Good money drives Bad money out'.

⁴⁶ De dukaten zijn nog steeds in de muntwet opgenomen.

⁴⁷ Curtis Putnam Nettels, *The money supply of the American colonies before 1720* (Madison, Wisconsin 1934) 205.

eerder gemaakt bij grote aantallen. Om deze problemen te tackelen, werden er grote zilver- en goudstukken vervaardigd die de waarde vertegenwoordigden van vele pasmunten. In de institutionele omgang werd het een gewoonte om een transactie te verrichten in de betaling van een zo klein mogelijk aantal muntstukken. Hierbij had de reputatie van munten uit de Republiek ervoor gezorgd dat diverse stukken internationaal geaccepteerd werden. De dukaten waren geliefd in de handel op de Oostzee en de Leeuwendaalders in de Levant. De dukaten werden ook internationaal veel gebruikt, terwijl er grote overeenkomsten bestonden met bepaalde buitenlandse munten. In veel gevallen was het voordelig om internationale transacties in deze muntsoorten te voltrekken omdat deze vaak hoger werden gewaardeerd dan stukken van andere staten. Deze munten werden dan ook in grote getale door handelaars besteld bij de verschillende munthuizen binnen de Republiek. Naast munten werd er in de handel ook gebruik gemaakt van baren zilver en goud. Deze werden door een essayeur voorzien van merktekens waaruit de zuiverheid kon worden afgeleid. Dit gebruik vervulde dezelfde functie als de handelsmunten. Dat is het vervangen van vele kleine eenheden door een grote ter beperking van de transactiekosten.

Buitenlandse munten

Doordat de Republiek wereldwijd handelde en er een grote stapelmarkt was gevestigd in Amsterdam en omstreken, had dit automatisch tot gevolg dat er een grote verscheidenheid aan buitenlandse munten de Republiek binnenstroomde. Omdat hier minderwaardige stukken, billioenen en vervalste exemplaren bij waren, werd er met grote regelmaat vastgesteld welke munten wel, en welke niet toegelaten waren. Buitenlandse valuta konden aanvankelijk bij wisselaars worden verkocht en gekocht. Na oprichting van de Amsterdamsche Wisselbank was dit de aangewezen instantie voor conversie tussen verschillende valuta. Zoals uit de volgende hoofdstukken zal blijken, handelde de WIC voornamelijk op gebieden waaruit geen aparte munten naar de Republiek toe kwamen. De inkoop van goederen in de Republiek kon veelal in de courante munten van de Republiek of in bankgeld plaatsvinden. Buitenlandse munten die waren toegelaten konden vrij in het betalingsverkeer circuleren, en de niet toegestane stukken werden vaak versmolten. Transacties konden ook in buitenlandse valuta plaatsvinden, zonder dat er daadwerkelijk met deze munten werd betaald. Hier volgt straks meer over bij de behandeling van wissels. Speciale aandacht behoefd de Spaanse munt die cruciaal is geweest voor de handel van de

Republiek. Spaanse munten werden in grote getale aangemaakt in Amerika en circuleerden in het grootste deel van het octrooigebied van de WIC in het betalingsverkeer. Ook was het een belangrijke handelswaar voor de VOC.

Spaans geld

Het Spaanse monetaire stelsel was begin 17^e eeuw gebaseerd op de gouden, en de zilveren peso van 8 realen. De gouden peso werd ook aangeduid als *dubloen*. Dat kwam doordat de waarde twee maal zo hoog was als die van de zilveren variant.⁴⁸ Pomp, die de westkust van Zuid-Amerika verkende schrijft in 1599 dat:

Hunne Capitein heeft het schip heijmelijck vercocht aenden Gouverneur van St. Jago voor 12000. Pesos gout, elck peso gereeckent tot 16. Realen.⁴⁹

Beide hadden de zelfde onderdelen, aldus Rittmann: 'Escudo [goud] und Reaal [zilver] hatten das gleiche Feingewicht und kamen in den gleichen Vielfachen vor.'⁵⁰

Er waren stukken van 1, 2, 4 en 8 realen. De reaal was weer onderverdeeld in 34 maravedis. De reaal van 8^{en} was de beroemde Spaanse *mat*. Deze munt werd op veel plaatsen gebruikt. De waarde wisselde, maar lag rond de 48 stuivers.⁵¹

Spanje had in Amerika enkele grote goud- en zilvermijnen in exploitatie genomen. Om te voorkomen dat er veel van de gedolven edelmetalen zou wegvloeien in een smokkelmilieu, had de Spaanse kroon bepaald dat het metaal in Amerika vermunt diende te worden. Rittmann omschreef dit als volgt:

Die Besitzer der Silbergruben waren unter scharfer Strafdrohung gezwungen, alles Edelmetall den Münzstätten zur Ausprägung zu überlassen, damit dem königlichen Fiskus das Quinto, die Steuer in Höhe eines Fünftels des Wertes jeglichen gewonnen Metalls, nicht entgehe.⁵²

---

⁴⁸ J.E. ter Gouw, 'De munt in de volkstaal VI', *Tijdschrift van het Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 14:3 (Amsterdam 1906) 191-217 aldaar 207.

⁴⁹ J.W. IJzerman, *Dirck Gerritsz Pomp alias Dirck Gerritsz China, de eerste Nederlander die VChina en Japan bezocht (1544-1604), zijn reis naar en verblijf in Zuid-Amerika* Linschoten-vereniging IX ('s-Gravenhage 1915) 93.

⁵⁰ Herbert Rittmann, *Moderne Münzen* (München 1974) 63.

⁵¹ Ter Gouw, 'De munt in de volkstaal VI', 197-199.

⁵² Rittmann, *Moderne Münzen*, 92.

Deze munten werden niet, zoals tegenwoordig het geval is, uit nette ronde muntplaatjes vervaardigd, maar met de hand geslagen uit grove stukken zilver. De stukken hadden hierdoor een onregelmatige vorm en zijn qua afbeelding vaak van (zeer) slechte kwaliteit. Dit leidde soms tot speculatieve verhalen. Heutger schreef bijvoorbeeld:

man nennt diese <<Schiffsmünzen>> [...] von der Annahme, dass diese Münzen während der Überfahrt auf den Schiffen geprägt worden seien.⁵³

Deze munten, ook wel 'cob money', werden echter met de hand geslagen in verschillende (hulp)munt ateliers in Amerika. Grote Spaanse muntplaatsen in Amerika waren gevestigd in Potosí⁵⁴, Lima en Mexico. De stukken waren van een constant gewicht en constant zilveragehalte. Hierdoor werden het geliefde handelsobjecten. De stukken waren bekend als *reaal van achten*, *matten* of *pillardollar*. Voor de benaming van *mat* doen veel verschillende verhalen de ronde. Marcel van der Beek schreef over de laatste benaming:

[Op veel Spaanse *matten* zijn] de mythische zuilen van Hercules te zien die de straat van Gibraltar afsluiten. Het rijk (...) waartoe de Spaanse koloniën in Zuid-Amerika behoorden, strekte zich uit tot ver voorbij dat punt. Dat verklaart het motto PLUS OLTRE (en nog verder).⁵⁵

Deze zuilen leidden ertoe dat de munten in het gebruik de naam *pillardollar* kregen. In Amerika heeft deze munt lange tijd gecirculeerd en heeft deze als basis gediend voor de huidige Amerikaanse dollar.⁵⁶ Toen de Amerikaanse staten eigen munt gingen slaan, werd het gewicht en zilveragehalte van de Spaanse mat overgenomen. De naam dollar, eerder afgeleid van de Europese *daalder* en *thaler*, werd ook gebruikt voor deze nieuwe munten.

Een andere maatregel van de om smokkel tegen te gaan was het vervoer van het zilver en goud te concentreren op twee grote vloten die jaarlijks in naar Spanje voeren.⁵⁷ Vanuit Spanje vond een groot gedeelte van het zilver zijn weg in de richting van de Republiek

---

⁵³ N. Heutger, 'Grösster Schatz der Gegenwart: Spanischer Silberschatz vor Florida entdeckt', *Money trend* 10 (Vaduz 1985) 19-20 aldaar 20.

⁵⁴ Dit ligt in het huidige Bolivia.

⁵⁵ Marcel L.F. van der Beek, Paul Beliën, Christel Schollaardt en Carolien Voigtman, *Een gouden greep: 50 topstukken uit het Geldmuseum* (Utrecht 2009) 22.

⁵⁶ G.J. Fabius, *Voordrachten over munt-crediet-en bankwezen door G.J. Fabius gehouden voor de Volksuniversiteit te 's-Gravenhage* ('s-Gravenhage 1917) 11.

⁵⁷ Earl J. Hamilton, 'The role of monopoly in the overseas expansion and colonial trade of Europe before 1800', *The American Economic Review* 38:2 (Pittsburgh 1948) 33-53 aldaar 41.

om te voorzien in de immense kosten die Spanje moest maken om legers op de been te houden tegen de Republiek. Grote hoeveelheden kwamen in de Republiek terecht en zijn daar omgemunt naar andere muntsoorten, of door de VOC naar Azië verscheept. In China was een grote vraag naar zilver. Door de constante kwaliteit van de Spaanse stukken was er een zekere voorkeur voor deze matten. Wim van Geffen schrijft in een veilingcatalogus:

[D]e conditie van de “Mexicanen” [in Mexico geslagen matten] uit het wrak van de “Hollandia” is stukken beter dan die van de andere munten.⁵⁸

Bij ongemunt zilver diende een essayeur het gewicht en zilveragehalte te bepalen. Bij de *matten* achtte men dat niet nodig waardoor de handel veel makkelijker en vlotter verliep. Doordat er informatie over de kwaliteit beschikbaar was, waren er minder handelingen nodig en minder betrokkenen bij een transactie. Dit verlaagde de transactiekosten. Iedere betrokkene voegt immers iets toe aan de totale transactiekosten. Lagere transactiekosten konden leiden tot een handelsvoordeel ten opzichte van concurrenten.

De Spaanse *matten* werden in het handelsverkeer in veel verschillende gebieden gebruikt, bijvoorbeeld in de handel op de Levant. Over de handel met de Grieken en de Turken in 1619 schreef De Vries:

*om onse Schepen voor een seeckere prijs vol Koorn te laden, met dese conditie dat men haer 1500 stucken van Achter vereeren sou*⁵⁹, en later “*voor veerthien-duysent stucken van Achten aen Corenten te koopen*.”⁶⁰

Hieruit blijkt niet alleen dat er matten gebruikt werden in de Levant, maar ook dat er veel gemunt geld mee ging op het schip om goederen in te kunnen kopen. Dat dit niet altijd in de thuishaven werd ingescheept om goederen elders in te kopen, maar ook werd verkregen door goederen elders te verkopen, blijkt als De Vries beschrijft hoe hij in 1620 vis had gevangen voor de kust van Terra-Neuf (New Foundland) en deze in Cartagena (Castilië) had verkocht voor ‘acht-en-vijftigh duysent Realen’.⁶¹ De mat was een belangrijke handelsmunt

---

⁵⁸ H.S. Nienhuis, *Catalogus 227: munten en gebruiksvoorwerpen etc., afkomstig uit de wrakken van vier schepen der V.O.C. t.w. De “Prinses Maria”, De “Curaçao”, De “Lastdrager” en De “Hollandia”* (Amsterdam 1974) 11.

⁵⁹ H.T. Colenbrander, *Korte historiael ende journaels aenteyckeninge van verscheyden voyagiens in de vier deelen des wereldts-ronde, als Europa, Africa, Asia, ende Amerika gedaen door d. David Pietersz. De Vries Linschoten-vereniging III* (’s-Gravenhage 1911) 8.

⁶⁰ Colenbrander, *Korte historiael*, 15.

⁶¹ *Ibidem*, 35.

waarvan heel veel exemplaren in het wereldhandelsverkeer aanwezig waren. De concentraties van realen in de handelssteden moeten enorm geweest zijn als wij zien dat er bij één transactie 58.000 stukken worden geleverd om een betaling te verrichten.

Een ander aspect dat een relatie legt tussen de *mat* en de WIC, is de verovering van één van de zilvervloten door Piet Heijn in 1628, waar veel matten aan boord waren. Een deel is naar de stadhouder gegaan en een deel naar de heren XIX. Alexander Moes heeft berekend dat er tevens een gedeelte van dit zilver is vermunt tot halve en hele rijksdaalders en tot Leeuwendaalders, allen met het jaartal 1629.⁶² Hieruit blijkt dat de Spaanse munten een belangrijke grondstof vormde voor de productie van munten in de Republiek.

Het Spaanse monetaire stelsel zou zich ontwikkelen tot een zeer ingewikkeld systeem. De hiervoor genoemde goud- en zilverstukken uit Amerika waren nationale stukken. Daarnaast waren er ook provinciale muntstukken met dezelfde namen, maar andere waarden. Om te voorkomen dat zilveren stukken verguld werden, en dat provinciale stukken verdwenen naar de koloniën, werden de stukken van verschillende afbeeldingen voorzien.⁶³ Door de vele financiële problemen en bankroeten van de Spaanse kroon, werden er naast de bestaande stukken (*moneda de Plata antigua*), ook stukken uit koper en minderwaardige legeringen vervaardigd (*moneda de vellon*). Hierbij veranderde het gewicht en de compositie van de vellon valuta vaak. Het gevolg was een grote muntchaos en verhoogde transactiekosten voor Spanje. Dit was een voordeel voor de WIC omdat dit de concurrentiepositie verbeterde. Het door de SG verleende monopolie werd namelijk door geen enkele andere staat erkend. Omdat de *moneda de vellon* niet als wettig betaalmiddel in de kolonies werd toegelaten, had de WIC zelf weinig nadeel van deze stukken. Rekeningen en boekhouding bleven in de oude peso van acht realen de Plata antigua plaats vinden. Hiervoor moest in *moneda de vellon* dus steeds meer muntstukken voor worden neergelegd.⁶⁴

---

⁶² Alexander Moes, *Munt slaan uit de zilvervloot en de leeuwendaalder van 1629* (ongepubliceerde scriptie voor Hogeschool Windeheim 2009).

⁶³ Earl J. Hamilton, 'Monetary problems in Spain and Spanish America 1751-1800', *The journal of economic history* 4:1 (Cambridge 1944) 21-48 aldaar 32.

⁶⁴ John J. McCusker, *Money and Exchange in Europe and America, 1600-1775 a handbook* (Kingsport, Tennessee 1978) 99.

De Spaanse peso's hadden voor de WIC niet alleen betekenis in de vorm van muntstukken in het betalingsverkeer en als zilver voor de handel, maar ook als boekhoudkundige eenheid. In het Caribische gebied en aan de Wilde kust werd in de boekhouding vaak gebruik gemaakt van de peso. Er zijn dan drie getallen weergegeven voor peso's, realen en stuivers, gescheiden door een dubbele punt. Er gaan 6 stuivers in 1 reaal, en acht realen in 1 peso. (een bedrag van 70 realen en 4 stuivers werden in de boeken genoteerd als 8 : 6 : 4).⁶⁵ In de Republiek zelf was de Peso geen gangbare boekhoudkundige eenheid.

Boekhoudkundige betaalmiddelen

Boekhouding vond binnen de Republiek meestal plaats in guldens of in ponden. Er was binnen de Republiek echter geen fysieke munt in omloop voor het pond. Het pond was ook niet eenduidig. Dat is de reden dat er meestal een toevoeging volgt zoals bijvoorbeeld pond Vlaams, of ponden van 30 stuivers. Het pond was dus een fictieve munt, gebaseerd op het Engelse monetaire systeem. Veel boekhouding van de WIC werd gedeeltelijk in de kolonies en deels in de Republiek opgemaakt. Hier vinden wij stukken in ponden⁶⁶, guldens⁶⁷ en pesos.⁶⁸ Er waren echter ook andere boekhoudkundige eenheden zoals suiker. Al deze verschillende boekhoudkundige eenheden diende wel geconverteerd te worden naar één valuta waarin de uiteindelijke bedrijfsrekeningen zoals balansen en winst en verliesrekening en werden opgemaakt. Deze stukken werden opgemaakt in guldens, waarin de verschillende kamers eigen baten en lasten hadden.⁶⁹ Het gebruik van de gulden als boekhoudkundige eenheid binnen de Republiek was ten voordele van de handel en verlaagde de transactiekosten.⁷⁰

Tot de boekhoudkundige betaalmiddelen reken ik ook de rekening die de WIC had lopen bij de in 1609 opgerichte Amsterdamsche Wisselbank. Deze instantie was van origine opgericht om orde te scheppen in de slechte toestand van de in omloop zijnde munten. Daarbij converteerde de bank verschillende valuta, waarbij zij alleen in goede zware munt

---

⁶⁵ ZA, Middelburgsche Commercie Compagnie (MCC), inv. Nr 1572, diverse rekeningen en aanverwante stukken opgemaakt in verschillende rekenkundige eenheden waaronder peso's.

⁶⁶ Zeeuws Archief (ZA), Verzameling van de Perre-Schorer, inv.nr. 36 stuk 41.

⁶⁷ ZA, MPTvP, inv.nr. 311.

⁶⁸ ZA, MCC, inv.nr. 1566.

⁶⁹ ZA, MPTvP, inv.nr. 311.

⁷⁰ Pit Dehing en Marjolein 't Hart, 'Linking the fortunes: currency and banking, 1550-1800', in: Marjolein 't Hart, Joost Jonker en Jan Luiten van Zanden ed., *A financial history of The Netherlands* (Cambridge 1997) 39.

mocht uitbetalen. Daarnaast fungeerde zij als girobank. Omdat de bank alleen in goede stukken mocht uitbetalen, terwijl de in omloop zijnde stukken kwalitatief slecht waren, deed het bankgeld al snel agio (opgeld). Een betaling in bankgeld zou hierdoor tot een lager te betalen bedrag leiden dan een betaling in fysieke munt. Hier had de WIC ook mee te maken. De handel in de Republiek accepteerde al snel bankgeld als betaalmiddel, doordat er voordelen aan verbonden waren. Er hoefde niet bij iedere transactie, munten te worden uitgewisseld voor de gekochte of verkochte goederen. Tevens was het bankgeld verzekerd door de stad, die garant stond voor de tegoeden. De Amsterdamsche Wisselbank mocht aanvankelijk ook geen leningen verstrekken. Voor iedere gulden aan bankgeld, dienden munten, specie of andere metalen, in fysieke vorm aanwezig te zijn in de kluizen van de bank. Om te voorkomen dat het geld dat gestort was bij de bank, op korte termijn weer werd opgenomen om betaling mee te verrichten, werden recepissen afgegeven. Deze waren te endosseren en werden als wissel gebruikt.

Wissels

De wissel was dus een afgeleide van de in omloop zijnde munten. Een wissel, of assignatie, is een vordering op een bepaalde persoon of instantie. Deze vordering was soms overdraagbaar, maar slechts invorderbaar bij degene op wie de wissel getrokken was. Een wissel kon ook geprotesteerd worden. Dit betekent dat deze niet verzilverbaar was. Dat kon doordat degene die de wissel diende te converteren naar fysieke munt niet liquide genoeg was, degene die de wissel had getrokken zijn afspraken niet was nagekomen met degene die de wissel zou innemen tegen betaling, of wanneer de wissel of endossement niet vertrouwd werd. In het internationale betalingsverkeer konden wissels de transactiekosten sterk beperken. Omdat wissels heel erg belangrijk waren in het betalingsverkeer van de WIC, en deze zowel binnen de Republiek, alsmede in het internationale betalingsverkeer werden gebruikt, volgt er nu een nadere uitleg over het gebruik en de invloed op transactiekosten.

Laten wij als voorbeeld een transactie nemen waarbij iemand in Nieuw Amsterdam (meneer A), bouwmaterialen koopt van een ondernemer in Amsterdam (meneer B) voor een bedrag van 400 guldens Hollands courant.⁷¹ Meneer B verzendt goederen uit Nederland naar

---

⁷¹ De reden dat er van Hollands courant wordt gesproken heeft te maken met het verschil in waarde tussen de fysieke gulden in de Republiek en daarbuiten. Zie hiervoor: McCusker, *Money and Exchange*, 291.

Nieuw Nederland, waarbij onder andere de volgende soorten transactiekosten worden gemaakt:

- Verpakking
- Vervoer
- Verzekering
- Risico van afname in kwaliteit en/of kwantiteit (af te dekken door verzekering)
- Risico van te late levering
- Belastingen (tol / leges / invoer- en uitvoerrechten / etc.)
- Interesterisico (lange betalingstermijn wordt beïnvloed door verandering in de interestkoersen)
- Solvabiliteitsrisico van meneer A
- Koersrisico tussen verschillende betaalmiddelen
- Informatie

Al deze zaken zullen invloed hebben op de tegenprestatie die meneer B van meneer A verwacht. Meneer A zal bij zijn betaling trachten om de transactiekosten te beperken en op basis daarvan kiezen op welke manier hij voor betaling zorg zal dragen. Hij heeft daarbij meerdere opties. De eerste optie is de verzending van het bedrag van 400 gulden in Hollands courante munten. De tweede optie is het verzenden van zilver en goud met een verkoopwaarde in de Republiek van 400 gulden Hollands courant. Een combinatie is ook mogelijk. Een derde optie is het verzenden van goederen naar Amsterdam, deze daar te laten verkopen en uit de opbrengst 400 gulden aan Hollands courant uit te laten betalen aan meneer B. Bij al deze opties, heeft meneer A te maken met dezelfde transactiekosten als die waar eerder meneer B al mee kampte. Het verzenden van volumineuze en/of zware lading is duur en de risico's zijn groot. Meneer A zal dus zoeken naar een goedkopere oplossing. Optie vier is de betaling van het bedrag in Nieuw Nederland aan een correspondent of vertegenwoordiger van meneer B in een equivalent van 400 guldens Holland Courant. Optie vijf is het verrekenen in de onderlinge rekening courant. De betaling wordt dan simpelweg geboekt in de boeken, zonder dat er daadwerkelijk bedragen worden overhandigd. Optie zes is het gebruik van wissels. Dit is eigenlijk een mix van de eerdere opties.

Meneer A betaalt een bedrag aan een tussenpersoon in Nieuw Amsterdam en ontvangt hiervoor een wissel retour. Deze wissel komt voort uit het verzoek van de tussenpersoon, aan zijn correspondent in Amsterdam, om namens hem een bedrag van 400 gulden Hollands courant te voldoen aan meneer B, op vertoon van de door hem verstrekte wissel. Dit bedrag wordt geboekt in de rekening courant tussen de tussenpersoon en zijn correspondent. Meneer A verzend de wissel (meest afgegeven in drievoud en op aparte schepen verzonden om verlies te beperken⁷²) aan meneer B. Deze toont het stuk aan de betreffende correspondent, waarna deze het bedrag zal uitbetalen. Dit geschied niet direct. De wissels kennen een betalingstermijn die op het stuk vermeld wordt. Dit is vergelijkbaar met de huidige betalingstermijn van 30 dagen die op veel facturen is vermeld.

Welke vorm van betaling door meneer A gekozen wordt hangt af van de transactiekosten en de mogelijkheden. Indien er geen rekening courant verhouding is tussen meneer A en B is optie vijf niet mogelijk. Als er geen Hollands courant geld in Nieuw Amsterdam aanwezig is, maar alleen plaatselijk courant geld, zal verzending van Hollandse guldens ook niet mogelijk zijn. Het gebruik van wissels biedt voordelen, maar brengt ook kosten met zich mee.

Doordat meneer A direct betaalde aan de tussenpersoon, kon die onmiddellijk over de gelden beschikken en had deze de interestinkomsten tot aan het moment dat zijn correspondent de gelden daadwerkelijk aan meneer B had uitbetaald. Dit verlaagt de door meneer A verschuldigde koopsom. Omdat de betaling waarschijnlijk in lokaal courant zal plaatsvinden, diende er wel rekening gehouden te worden met de koersverschillen tussen de valuta in Nieuw Amsterdam en Amsterdam. De tussenpersoon zal ook een vergoeding verlangen voor de door hem geleverde diensten. Meneer A was niet gekweten in de betaling op het moment dat hij een bedrag aan de tussenpersoon had afgestaan en liep nog steeds het risico van een wanprestatie door de correspondent en/of de tussenpersoon. Hij moest dan alsnog voor betaling zorg dragen. Om de kans hierop te minimaliseren zal er gezocht zijn naar een intermediair met een goede reputatie. De kosten die deze in rekening bracht waren meestal hoger.

---

⁷² Vgl. Ibidem, 21; Femme S. Gaastra, *Particuliere geldstromen binnen het VOC-bedrijf 1640-1795* (eerste Van Gelder-lezing gehouden voor Rijksmuseum Het Koninklijk penningkabinet en Stichting Nederlandse penningkabinetten te Leiden op 27 november 2002) (Leiden 2002) 7.

Wissels werden ook in verschillende valuta uitgegeven. Men kon betalen in lokale valuta en laten uitbetalen in de valuta van de plaats waarin deze betaalbaar was. Men kon ook een wissel kopen die getrokken werd op een plaats, maar daar betaalbaar was in buitenlandse valuta. Bij het berekenen van de prijs en de transactiekosten van een wissel dient men dus een goed inzicht te hebben van de verschillende valuta, zowel courant als boekwaarde, en de onderlinge conversiekoersen. Ook hier was informatie een kostbaar goed. Buitenlandse valuta konden worden ontvangen door verkoop, of nodig zijn om over zee mee te kunnen inkopen. In het betalingsverkeer van de WIC werd veel gebruik gemaakt van wissels omdat er geen geschikt geld aanwezig was in de koloniën om goederen mee te betalen die werden ingekocht in de Republiek. Ook de VOC maakte gebruik van wissels of assignaten. Hier was de reden gelegen in het feit dat men wilde voorkomen dat er grote hoeveelheden muntgeld uit Oost-Indië werden onttrokken en naar de Republiek werden gebracht. Hierbij ging het vooral om geld dat 'verdiend' was door het personeel in de kolonies.

Muntslag der VOC

De VOC was de grote 'broer' van de WIC. De twee compagnieën hadden ieder een monopolie om te handelen, waarbij zij het grootste gedeelte van de wereldhandel hadden verdeeld. Er waren echter wel enkele significante verschillen. Voor zover deze verschillen betrekking hebben op de betaalmiddelen kunnen deze niet onbesproken blijven. Achtereenvolgens worden de volgende onderwerpen besproken: de rol van zilver in de handel voor de VOC, de rol van de zilverbij voor lokaal muntgebruik, en de muntslag der VOC.

In de handel speelde zilver geen voorname rol voor de WIC. In de gebieden waar zij zich vestigde en zelf een monetair stelsel introduceerde had zilver betekenis indien er zilveren munten in het betalingsverkeer werden gebruikt. Dit gebruik was echter beperkt. Verder was zilver wel een voornaam object om te verkrijgen in de kaapvaart. Voor de VOC lag dit geheel anders. In China was een grote vraag naar zilver. De VOC heeft veel stukken van 8 realen, die afkomstig waren uit de Spaanse gebieden in Amerika, naar de Oost verscheept. Tevens is er zilver van de Japanners gekocht en naar China geëxporteerd. Vanuit China werd vooral zijde naar de Republiek vervoerd.

Vanuit de Republiek is vaak geopperd dat de zijde in China erg goedkoop was omdat er weinig zilver voor betaald werd. In feite was juist het zilver erg duur voor de Chinezen. Het was een grondstof die zij graag wilden bezitten, maar waar zij moeilijk aan konden komen. Voor de VOC was het ongeveer het enige product dat zij aan de Chinezen konden leveren. De grote vraag naar zilver had ook gevolgen voor de munten die circuleerden in het betalingsverkeer in de gebieden waar de VOC handel dreef. In 'De Oost' circuleerden munten uit de Republiek, samen met een scala aan andere muntsoorten. De kwaliteit van het kleingeld was slecht, waardoor men dit wisselde voor grote stukken. De waarde van de grote zilveren munten was hoog doordat de vraag groter was. De intrinsieke waarde lag soms hoger dan de nominale waarde, waardoor deze grote stukken, conform de wet van Gresham, uit het betalingsverkeer verdwenen. Dit leidde ertoe dat de VOC in Azië diverse malen veranderingen aanbracht in de koers van de muntstukken. Door de nominale waarde op te waarderen, was het mogelijk dat die weer hoger werd dan de intrinsieke waarde, waardoor de munten niet meer aan het betalingsverkeer werden onttrokken. Hierbij waren er natuurlijk altijd uitzonderingen. Vermogende mensen konden stukken opslaan uit speculatieve motieven. Hieruit blijkt wel dat de instituties daar dusdanig waren geëvolueerd dat de VOC zelfstandig invloed uit kon oefenen op de koers van de aanwezige munten. Omdat het vaak stukken waren die ook in de Republiek in omloop waren, stuitte dit op hevig verzet uit de Republiek. Tevens werkte dit smokkelpraktijken in de hand en was dit problematisch op het moment dat medewerkers van de compagnie geld naar huis wilden sturen.

De compagnie had een voorkeur voor het gebruik van assignaties.⁷³ De medewerker stortte geld op kantoor in 'De Oost'. Vervolgens ging er een assignatie terug naar de Republiek, alwaar de ontvanger een vordering kon doen gelden op de "Vergadering van de Heren Zeventien".⁷⁴ Op deze manier had de VOC op kunstmatige wijze fysiek geld uit de Republiek naar Azië gebracht. Als men in Azië een rijksdaalder ter waarde van 60 stuiver in de compagniekas stortte, wilde men ook in de Republiek 60 stuivers ontvangen. De rijksdaalder was daar echter maar 50 stuivers waard. Een chaos was het gevolg, mede omdat dit consequenties had voor de verschillende boekhoudingen die samen toch een eenheid dienden te vormen.

---

⁷³ Gaastra, *Particuliere geldstromen*, 6.

⁷⁴ *Ibidem*, 7.

De VOC liet ook zelf zilver (en goud) vermunten naar in Azië gangbare geldsoorten. Er waren onder andere munthuizen in Batavia, Paliakate, Negapatnam, Masulipatan, Pondichery, Cochin, Tuicorin en Ceylon.⁷⁵ Hierbij werd de Spaanse mat vaak als grondstof gebruikt. Ook hier blijkt dat de gevestigde instituties plaats hadden gemaakt voor die van de VOC, die munten aanmaakte die konden circuleren in het betalingsverkeer.

Naast de productie ter plaatse, was de VOC een grote klant van de in de Republiek gevestigde munthuizen. Dit zien wij niet terug bij de WIC. Binnen het octrooigebied Van de VOC was sprake van een redelijke overeenkomst in de manier van handelen. Dit kwam waarschijnlijk voort uit de lange historie die de handel tussen dit gebied en Europa kende. Geld werd in dit gebied al heel lang gebruikt bij (handels)transacties. China had zelfs al enige eeuwen eerder papier geld geïntroduceerd, een betaalmiddel zonder intrinsieke waarde dat puur berustte op onderling vertrouwen. Omdat het vertrouwen in het Chinese papiergeld was afgenomen ging China nu over naar een op zilver gebaseerd monetair stelsel, met dus grote consequenties voor de in circulatie zijnde stukken binnen het octrooigebied van de VOC. De gouverneur-generaal en de Hoge Regering in Batavia deden er alles aan om ervoor te zorgen dat er munten in het betalingsverkeer aanwezig bleven. Daarbij hielden zij echter minder rekening met de gevolgen van deze aanpassingen voor de monetaire relatie met de Republiek. Batavia kwam dan ook zeer frequent in conflict met de heren Zeventien in de Republiek die gemaakte afspraken moesten nakomen op basis van de koersverhoudingen die daar per plakkaat waren uitgevaardigd.⁷⁶

In 1726 werd voorgeschreven dat alle door de VOC bestelde duiten, die in de Republiek werden geslagen en naar de Oost werden uitgevoerd, gekenmerkt moesten worden door middel van het monogram van de VOC, dat de positie van de naam van de aanmuntende provincie zou innemen. Aan het wapen op de keerzijde bleef nog herkenbaar welk munthuis het exemplaar had vervaardigd. De reden van dit voorschrift was gelegen in de grote afwijking van de waarde van de koperen munten in de Republiek en in 'De Oost'. Een duit was in de Republiek een achtste stuiver waard. In de Oost was dit een kwart stuiver. De zeelieden probeerden zoveel mogelijk kleingeld mee te smokkelen, om daarmee 100% winst te behalen. Dit was natuurlijk verboden, maar de smokkel was dermate winstgevend,

---

⁷⁵ C. Scholten, *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951).

⁷⁶ Gaastra, *Particuliere geldstromen*, 13.

dat deze moeilijk te stoppen was. Het monogram was een duidelijke afwijking ten opzichte van de Staatse munten, waardoor smokkelaars makkelijker gepakt konden worden. Dit monogram is vervolgens ook op andere munten gebruikt die de VOC in de Republiek liet slaan, nadat de SG daar in 1726 toestemming voor hadden verleend.⁷⁷ De schepen van de VOC brachten, naast zijde, kruiden en specerijen, chinees porselein en een heel scala aan andere producten, op de thuisreis ook veel geld mee voor de WIC in de vorm van schelpen. Voor de VOC vormde de schelpen ballast die nodig was voor de stabiliteit van de schepen. In het volgende hoofdstuk zal blijken dat dit voor de WIC een belangrijk en waardevol goed was voor de handel op Guinee.

Toen Japan geen zilver meer kon delven omdat de wereldprijs lager was dan de kostprijs, hadden zij een alternatief in de vorm van koper. De VOC vervoerde een deel van dit koper naar Amsterdam, van waar een groot deel naar de Spaanse munt vloeyde om te worden vermint tot de *vellon* valuta. De VOC profiteerde dus dubbel omdat zij het Spaanse zilver transporteerde naar China en het Japanse koper mee terug nam.⁷⁸

Bij een transactie waarbij twee zaken worden uitgewisseld, is het niet altijd duidelijk of het om de levering van goederen gaat of om de betaling met goederen. Dit speelde ook bij de WIC, voornamelijk doordat er veel gebruik gemaakt werd van goederengeld. Dat zijn goederen die de status van betaalmiddel hebben verworven zoals suiker. Ook de zuigende werking van een gebied op betaalmiddelen is relevant. De WIC had grote moeite om betaalmiddelen in de koloniën beschikbaar te houden omdat deze naar de Republiek verdwenen. Om dit te voorkomen werd de waarde van het betaalmiddel in de kolonie op een andere koers gesteld dan in de Republiek. Dit hielp echter niet. De muntslag waar de VOC wel toestemming voor had verkregen, zou nooit aan de WIC worden verleend. De Staten Generaal wenste geen aparte munten voor de West-Indische koloniën. Dit heeft zeer nadelig uitgepakt voor de WIC.

---

⁷⁷ Scholten, *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen*, 38.

⁷⁸ Dennis O. Flynn, 'Comparing the Tokagawa Shogunate with Hapsburg Spain: two silverbased empires in a global setting' in: James D. Tracy ed., *The political economy of merchant empires* (New York 1991) 332-359 aldaar 354.

Betalingsverkeer in Afrika

Wat de WIC aantrof in Afrika

Afrika was als continent in de zeventiende eeuw nog nauwelijks ontdekt. Het noordelijk deel dat grenst aan de Middellandse zee en het noordoostelijke deel waar Egypte ligt waren al enkele eeuwen betrokken in het handelsverkeer en de geschiedschrijving van Europa, maar van de binnenlanden was zeer weinig bekend. De meeste kennis van het gebied ten zuiden van de Kreeftskeerkring was afkomstig van de Portugezen die in de vijftiende en zestiende eeuw de kusten van West Afrika aandeden. De Portugezen hadden langs deze kust ook handelscontacten gelegd. Dit betrof aanvankelijk pure ruilhandel.

De bewoners van de binnenlanden maakten in grote delen van het continent gebruik van ruilhandel. Hun bezit was klein en de gemeenschappelijke consumptie van collectief verkregen levensbehoeften was veelvoorkomend. Er waren groepen die een vaste verblijfplaats kenden, maar ook veel nomaden. Zij leefden als verzamelaars en jagers en trokken hun voedsel achterna. Het aantal transacties waarbij geld gebruikt kon worden was relatief gering, omdat het aantal stammen groot was en de stam-overschrijdende structuren zwak. Hierdoor was het lastig om tot een universeel betaalmiddel te komen. Geld werd dus weinig gebruikt omdat dit niet in de bestaande instituties paste. Doordat men voornamelijk leefde van collectieve zelfvoorziening en er geen economische marktwerking was, schoot er geen welvaart over om op te slaan en te bewaren voor later. Hierdoor vond de spaarfunctie hier geen toepassing.

In dit gebied waren veel lokale vorsten die gezien werden als eigenaar van een territorium. Vaak ging het om een gekozen koning.⁷⁹ De grond die niet in eigendom van een vorst was, had geen andere eigenaar.⁸⁰ Hierdoor was er weinig aanleiding om in de grond te investeren. Er was wel een vorm van rechtspraak⁸¹, maar officiële geschreven wetgeving bestond hier niet en de samenleving opereerde op basis van lokale normen, waarden en gewoonterecht. Meer naar het westen nam de arbeidsdifferentiatie en marktwerking toe.

---

⁷⁹ Honoré Naber, *Beschryvinghe*, 98.

⁸⁰ Ibidem, 116.

⁸¹ Ibidem, 102.

Aan de kust hadden de Portugezen enkele handelsposten opgericht, en dit voorbeeld vond goed gevolg bij de andere Europese naties. De WIC was sinds 1621 de enige organisatie uit de Republiek met handelsrechten op de West Afrikaanse kust. Zij zag Afrika als een leverancier van producten en grondstoffen, zoals ivoor, slaven en goud. Het deel van Afrika dat binnen het octrooi van de WIC viel, werd gezien als een redelijk dicht-bevolkt gebied. Volgens AJR was er een relatie tussen de bevolkingsdichtheid van een gebied in 1500 en de ontwikkeling naar een samenleving op basis van extractieve of investerende instituties. Afrika was een voorbeeld van een continent waar extractieve instituties de overhand hadden en behoorde in hun visie tot de dichtbevolkte gebieden.⁸² Deze instituties leidden echter tot korte termijn voordeel en slechts voor een relatief kleine elite. Hieruit volgt dat de dichtbevolkte gebieden op de lange termijn verarmden. Deze sterke instituties bleven aanwezig en werden zelfs verstevigd. Hoe dit in Afrika tot uiting kwam wordt nu bekeken aan de hand van de relatie die de WIC met het continent onderhield en de wijze waarop transacties plaatsvonden.

De relatie tussen de WIC en West Afrika

De WIC kwam met dit gebied in contact door handel te drijven met de bevolking aan de kust. Binnen het octrooigebied van de WIC hebben zich weinig Europeanen gevestigd. Het klimaat was er voornamelijk tropisch en voor de Europeanen zeer ongezond. Daarnaast waren zij slecht bestand tegen plaatselijke ziekten. Veel Europeanen stierven aan Malaria en Gele koorts, die beide door muskieten werden verspreid. Tevens waren zij slecht bestand tegen andere Afrikaanse ziekten als 'heete cortsen, Buijc-loop, ende het Roode Melizoen, ende dierghelijcke'⁸³, waaronder de *Guinese worm* die zich onder de huid vestigde en slechts moeilijk uit het lichaam kon worden verwijderd.⁸⁴ Over St. Thomas werd zelfs beweerd dat:

die op dit Eylant comen wonen en hunnen wasdom niet hebben, niet meer en groeyen, ende dat een doodt lichaem in 24. uren tyts comt te consumeren deur de

---

⁸² Acemoglu, e.a.; 'Reversal of fortune', 1248-1249.

⁸³ Honoré Naber, *Beschryvinghe*, 266.

⁸⁴ *Ibidem*, 200-208.

hitte des aerden: men hout het voor d'onghesontste plaets ende locht vande geheele werelt.⁸⁵

De Afrikaanse bevolking was grotendeels resistent tegen de ziekten doordat zij in de kindertijd veel weerstand had opgebouwd. Zij was ook redelijk bestand tegen Europese ziekten als tuberculose, longontsteking en pokken.

Naast ziekten en een ongezond klimaat waren er ook nog allerlei wilde beesten als:

Olifanten, Draecken, Tygren, Rinokeros, Lupaerts, Stieren ende Krocodillien.⁸⁶

Ook zouden veel stammen bestaan uit menseneters die zeer wreed waren.⁸⁷ Naast al deze gevaren, waren de autochtone bewoners van Afrika ook niet gesteld op inmenging in lokale aangelegenheden door Europese immigranten. Er waren dan ook gebieden waar de WIC geen voet aan de grond kreeg om handel te kunnen drijven zoals aan Kaap St. Mary. Daar werden zij niet toegelaten en met een regen van pijlen die de inlanders met bogen op hen afschoten verdreven.⁸⁸ Als vestigingsplaats om een nederzetting te stichten en een nieuw leven op te bouwen buiten de Republiek was het Afrikaanse gebied hierdoor niet geschikt. De winsten die men in Afrika kon maken door daar naartoe te emigreren, wogen niet op tegen de gevaren waaraan men werd blootgesteld.⁸⁹ Toch had de WIC belang bij een goede relatie met dit gebied omdat het enkele producten kon leveren waar grote behoefte aan was en die elders moeilijk te verkrijgen waren. Zo leverde het goud, palmolie, ivoor en slaven.

Om deze handel in goede banen te leiden en de eigen belangen daar te beschermen werden er enkele permanente handelsposten opgericht. Ook werden er enkele posten veroverd op andere Europese naties, waarbij de belangrijkste locatie het voormalig Portugese kasteel *St. George d'Elmina* was aan de Goudkust. Deze posten bevonden zich allemaal in de directe nabijheid van de kust. Zij werden bemand door een klein aantal vertegenwoordigers van de WIC, die van daar uit handelden met de lokale bevolking, zodat

---

⁸⁵ Ibidem, 17-18.

⁸⁶ Ibidem, 16. Dit zegt wel iets over de kennis die men op dat moment had opgedaan over Afrika.

⁸⁷ Ibidem, 18.

⁸⁸ Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael* eerste deel, 63-65.

⁸⁹ Vgl. Stanley L. Engerman en Kenneth L. Sokoloff, *Factor endowments, inequality, and paths of development among new world economies* beschikbaar via <http://www.nber.org/papers/w9259> (2002) 7.

zij schepen konden bevoorraden die van uit de Republiek waren uitgevaren om te handelen met Afrika.

De WIC produceerde zelf niets, maar was voor de handel geheel afhankelijk van de aanvoer door lokale handelaars die ze de gewenste goederen vanuit de binnenlanden aan lieten voeren. Deze handelswaren werden in de binnenlanden verworven door lokale groepen en vervolgens door hen naar de kust vervoerd. Daar werden zij verhandeld met de vertegenwoordigers op de handelsposten, of met schepen die voor de kust ankerden. Hiervoor was een goede band tussen de WIC en de lokale vorsten van het hoogste belang.

De handelswaren konden niet in grote kwantiteit gekweekt worden, maar men moest het doen met datgene dat gevonden kon worden. Het ivoor was afkomstig van de slagstanden van olifanten. Iedere olifant die geschoten werd, kon niet meer voor nakomelingen zorgen. Het fokken van olifanten was niet mogelijk, zoals dat wel bij schapen goed te doen was. Er was ook geen groot vermenigvuldigingsprogramma opgezet om slaven te produceren, maar deze slaven werden met geweld verkregen. Het aanbod was dus gelimiteerd en er werd niets gedaan om dat aanbod te vergroten. In onderlinge oorlogen tussen verschillende stammen werden krijgsgevangenen gemaakt die, ongeacht de stand die zij hiervoor bekleedden, vervolgens de rest van hun leven slaaf van de overwinnaar waren. Niet alleen krijgsgevangenen in een oorlog, maar ook kinderen die door hun ouders verkocht werden, arme mensen die niet in hun eigen kost konden voorzien, en zij die hun schulden aan de koning niet konden inlossen, konden tot slaaf worden gemaakt.⁹⁰ Er was aan de Goudkust wel enige vraag naar slaven voor intern gebruik, als gouddelvers of voor vervoer tussen kust en binnenland van de goederen die aan de kust werd verhandeld⁹¹, maar het merendeel was voor de handel met de Europese slavenhalers bestemd. In Angola en Kongo was helemaal geen binnenlandse toepassing voor slaven. Dit leidde daar tot een bloeiende export naar Amerika en de Cariben.⁹² De slaven uit dit gebied waren ook meer gewild omdat deze minder opstandig waren dan de slaven uit de meer noordelijk gelegen delen van Afrika. Zowel mannen, vrouwen, meisjes en jongens werden als slaaf geëxporteerd. Hierdoor nam niet alleen het aantal mannen af, maar ook het aantal vrouwen dat voor aanwas van nieuwe mensen zou kunnen zorgen. Dit is belangrijk omdat de WIC een groot belang zou creëren in

---

⁹⁰ Honoré Naber, *Beschryvinghe*, 182.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

de slavenhandel en op termijn bij lange na niet het aantal slaven kon leveren waartoe zij zich middels verschillende overeenkomsten had verplicht.

Het klimaat en de bodemgesteldheid waren niet geschikt voor grootschalige verbouw van gewassen voor een externe markt. Afrika bood hierdoor geen mogelijkheden om deze mensen op een economisch voordelige wijze te gebruiken in de productie van agrarische gewassen. Het plantagesysteem dat in Amerika ontwikkeld werd vond hier geen toepassing. De handel kreeg hierdoor het karakter van een entiteit die rooibouw pleegt op zichzelf en de eigen rijkdommen uitput ten behoeve van anderen. Het opzetten van een compleet proces waarbij het te verkopen eindproduct ook opnieuw weer werd gecreëerd zodat de handel ook in de toekomst over voldoende aanbod zou kunnen beschikken was niet mogelijk en investering in deze handel leidde alleen maar tot een grotere onttrekking van natuurlijke producten uit Afrika.

Zoals eerder vermeld, was er geen particulier eigendomsrecht op grondbezit. Dit gebrek aan eigendomsrechten en de grote kans om als slaaf te eindigen, ontnam de Afrikanen elk initiatief en motivatie om te investeren in ontwikkeling van de eigen gemeenschap. Hierdoor zien wij nauwelijks economische groei en slechts een uitbuiting van het Afrikaanse potentieel door een kleine elite die daarbij werd geholpen door de Europeanen.

In Afrika kreeg de WIC te maken met de reeds gevestigde instituties. Het verkrijgen van de producten waar de WIC behoefte aan had, vereiste geen vestiging, en de meest voordelige relatie was een handelsrelatie aan de kust. Hiervoor waren relatief weinig mensen nodig. De lokale bevolking verzorgde het vervoer van de producten over land. Dit was goedkoper dan wanneer de WIC daar zelf voor moest zorgdragen. Aan de kust was er ook minder gevaar, omdat men zich daar makkelijker kon verdedigen of naar zee kon vluchten. Het gegeven dat er weinig mensen naar Afrika emigreerden, maakte dat de bestaande bevolking nauwelijks in contact kwam met de instituties uit Europa. Zij behielden hun eigen instituties en die werden zelfs versterkt. AJR zijn de mening toegedaan dat de combinatie van een hoge bevolkingsdichtheid⁹³ en een hoog overlijdensrisico er toe hebben geleid dat Europeanen zich niet vestigden, en dat het daarom voor de hand lag dat deze gebieden zich ontwikkelden tot wingewesten. Zij schreven: 'with high mortality Europeans

---

⁹³ Acemoglu, e.a.; 'Reversal of fortune', 1248.

did not settle and were likely to develop extractive institutions⁹⁴. De Europeanen zorgden voor vraag naar slaven, waarop de Afrikanen zorgden voor aanbod. De Europeanen werkte hierbij als een soort katalysator. 'Native wars in these areas were almost always fought to enslave enemies rather than to exterminate them, to control labor rather than land, to gain men rather than territory'⁹⁵, aldus Geoffrey Parker. Met de export van slaven werden ook Afrikaanse instituties uitgevoerd. De Europeanen waaronder de WIC, waren echter niet bij machte om hun instituties op te leggen aan de bevolking in Afrika. De lokale elite had de macht en stond deze niet af aan allochtonen. Zij hielden de bestaande instituties in stand omdat die hun positie in stand hield. De WIC was dus op enkele autochtone Afrikanen aangewezen om te kunnen handelen. Indien zij niet bij deze mensen in aanzien stond, werd er geen handel aan haar vergund. Aan de Goudkust had men een voorkeur om te handelen met de kooplieden uit de Republiek boven transacties met de Portugezen. In Mourre was dit zelfs al het geval voor 1598.⁹⁶

Handelstransacties in Afrika

Een onderdeel van de bestaande instituties was de manier waarop handelstransacties plaatsvonden. Hierbij speelde geld in de Europese vorm geen rol. In Europa zagen wij dat er bij aanvang van de zeventiende eeuw in het betalingsverkeer al algemeen gebruik werd gemaakt van geld in de vorm van munten. Deze munten vertoonden veel lokale variëteiten, maar waren desondanks redelijk makkelijk te converteren van de ene soort naar de andere. Een belangrijk aspect hierbij was dat de munten van vergelijkbare legeringen waren vervaardigd. In Afrika was dit niet het geval. Hier werden handelstransacties voornamelijk in de vorm van ruilhandel gevoerd. Bestonden er dan geen objecten die konden functioneren als geld? Ja, maar deze hadden een minder algemeen karakter en een kleinere toepassing dan de munten van de Europese staten die over grote delen van de wereld gebruikt werden in het betalingsverkeer.

De overige Europese staten die handelden binnen het Afrikaanse octrooigebied van de WIC kenden ook allen een monetair stelsel waarbij munten het voornaamste

---

⁹⁴ Ibidem, 1271.

⁹⁵ Geoffrey Parker, 'Europe and the wider world, 1500-1750: the military balance' in: James D. Tracy ed., *The political economy of merchant empires* (New York 1991) 161-195 aldaar 164.

⁹⁶ Honoré Naber, *Beschryvinghe*, 46, 216 en 85.

betaalmiddel waren. De Afrikanen maakten echter nauwelijks gebruik van betaalmiddelen die enige vorm van verwantschap hadden aan de Europese betaalmiddelen. Het gevolg was dat er moeilijk gebruik kon worden gemaakt van geld in de handel op Afrika. De Europeanen kwamen om Afrikaanse grondstoffen, producten en slaven te halen. Indien de Afrikanen hier geld voor aannamen, konden zij dit niet gebruiken in hun eigen inlandse transacties. Zij konden dit ook niet meer retourneren aan de Europeaanse handelaars omdat die juist voor de Afrikaanse spullen kwamen en niet om eigen zaken af te zetten. Het initiatief lag bij de Europeanen en niet bij de Afrikanen. Aan de vraag van de Afrikanen naar Europese producten werd voldaan door juist die producten naar Afrika te vervoeren die in overeenstemming waren met de lokale Afrikaanse wensen. Dit was echter alleen maar om de uit Afrika gewenste grondstoffen, producten en slaven te kunnen verkrijgen. Bijkomend probleem was de afwezigheid van een Afrikaanse tegenhanger van de Amsterdamse stapelmarkt, waar vraag en aanbod van een continent bij elkaar kwamen. In de Afrikaanse handelsposten was alleen bekend wat de lokale vraag was, niet de vraag van een groot achterliggend gebied. Ook was er geen opslag van bulkgoederen die vanuit de handelsposten te koop werden aangeboden. De munten die door de WIC gebruikt werden in het betalingsverkeer binnen de Republiek hadden voor de Afrikanen geen waarde. Zelfs als grondstof voor de vervaardiging van andere objecten waren munten ongeschikt, daarvoor was de Afrikaanse markt te klein. Daarbij komt dat de WIC nu juist goud uit Afrika wilde verkrijgen, daar past het afzetten van gouden munten sowieso niet bij. Voor zilver was er wel een kleine markt, maar niet van dusdanige omvang dat het gebruik van munten in de betaling zinvol was. Deze stukken werden dan ook na ontvangst van hun monetaire eigenschappen ontdaan en omgesmolten om te worden verwerkt als sierraden.

De handelsposten werden bevolkt door een zeer klein aantal mensen. Hierdoor ontstond er geen lokale gemeenschap die munten gebruikte op basis van de gemeenschappelijke Europese instituties. De Afrikanen werden hierdoor niet direct geconfronteerd met de voordelen die het gebruik van munten in het betalingsverkeer hen zou kunnen bieden, waarna zij dit gebruik zouden kunnen adopteren. De contacten tussen de WIC en de Afrikanen vonden slechts lokaal plaats. De Afrikanen zelf kwamen nauwelijks buiten de eigen gebieden en konden hierdoor geen indrukken opdoen van het betalingsverkeer dat in Europa gebruikelijk was. Het gevolg hiervan was dat de Afrikaanse

instituties bepaalden hoe het betalingsverkeer er uit zag in het Afrikaanse octrooigebied van de WIC en dat de WIC haar eigen gebruiken niet kon opleggen aan de Afrikanen.

Betaalmiddelen in Afrika

Indien men van Noord naar Zuid langs de West-Afrikaanse kust voer, kwam men streken tegen met eigen specifieke betaalmiddelen. In het noordwestelijk deel van Afrika werd bij de betaling gebruik gemaakt van staven ijzer.⁹⁷ In dit deel van Afrika, nabij Cabo Verde, had de WIC in 1628 bezit genomen van het eiland Goeree, waarop twee forten (Orange en Nassau) waren gevestigd. Dit eiland aan de kust van Cabo Verde zou, met een kleine onderbreking in 1663-1664, tot 1677 in het bezit van de WIC blijven. Ook het nabij gelegen kasteel Arguin, dat op vijf februari 1633 op de Portugezen werd veroverd, werd door de WIC als handelspost gebruikt. Ook dit kasteel zou met een kleine onderbreking tussen 1665 en 1666, tot 1678 aan toe in het bezit van de WIC blijven, waarna het in 1720 opnieuw in handen van de WIC zou terugkeren. Uit de nalatenschap van Pieter van den Broecke kunnen wij opmaken dat in het gebied rond Cabo Verde, in 1614 reeds staven ijzer werden gebruikt om costumen en dachie te voldoen.⁹⁸ De costumen waren vergoedingen om te mogen handelen, terwijl dachie een toegift, of presentiegeld was dat werd verstrekt voor bewezen diensten, bijvoorbeeld voor degenen die ervoor zorgden dat er handelaars aan boord van een schip kwamen. In 1606 gingen er ca. 40 staven ijzer in duizend pond gewicht. Dit betekent dat één staaf ongeveer vijfentwintig pond woog. De waarde van zo'n staaf was ongeveer f 2,25.⁹⁹ Ook geeft Van den Broecke een in staven ijzer uitgedrukte prijsopgave van enkele artikelen die aan de Cabo Verde werden verhandeld.¹⁰⁰ Zo kocht Pieter van den Broecke in Portodaele al in 1609 een os voor zeven staven ijzer.¹⁰¹ De lengte, breedte en gewicht varieerde enorm in tijd en plaats en er was geen monetaire relatie tussen de verschillende variëteiten. Daarom kunnen wij dit beter beschouwen als een handelswaar die door de Europeanen werd aangevoerd en in deze streek zeer gewild was, dan als een in omloop zijnde vorm van geld met een algemeen gebruik als betaalmiddel bij dagelijkse transacties. De ijzeren staven

---

⁹⁷ S.P. L'Honoré Naber, *Toortse der zee-vaart door Dierick Ruiters 1623 – Samuel Brun's schiffarten 1624* Linschoten-vereniging VI ('s-Gravenhage 1913) 49-50.

⁹⁸ K. Ratelband, *Reizen naar West-Afrika van Pieter van den Broecke 1605-1614* Linschoten-vereniging LII ('s-Gravenhage 1950) 6.

⁹⁹ Ratelband, *Reizen naar West-Afrika*, LXXIX.

¹⁰⁰ Ibidem, 18.

¹⁰¹ Ibidem, 42.

werden dan ook in groten getale omgesmolten tot armbanden, gereedschappen, wapens en andere gebruiksvoorwerpen. Daarnaast zien wij ook dat er grote aantallen (wel 36.000) beviesen, “conteryes ofte craelen” werden gebruikt om mee te betalen.¹⁰² Toch is mij niet gebleken dat wij deze kralen als geld mogen beschouwen. Kralen waren een gewild handelsartikel omdat men deze veelvuldig gebruikte om zichzelf mee te versieren en aanzien en status te verwerven.

In het gebied tussen Cabo Verde en de Greinkust groeiden veel colanoten. Dierick Ruiters was in 1623 in dit gebied en schreef:

Deze Cola is over al, op die Custen, soo wel onder de Portugijsen selve, als onder de Negros, ghelijck contant ghelt in de borse.¹⁰³

S.P. L’Honoré Naber bevestigde in 1913 dat colanoten op dat moment nog steeds als pasmunt in de binnenlanden werden gebruikt.¹⁰⁴ Runge schreef hierover:

Ein sehr weit verbreitetes Primitivgeld sowohl in Afrika als auch in der Südsee waren die Cola-Nüsse, die oft durchbohrt und- auf Bastfäden aufgezogen- kettenweise gehandelt wurden. Mit der Cola-Nuss konnten früher in Westafrika alle Zahlungen vorgenommen werden. Ihr Kurs unterlag jedoch stark en Schwankungen, je nach Entfernung vom Anbaugebiet und je nach Saison.¹⁰⁵

De Portugezen kochten aan de kust van ‘Serra-Lioa’, de rivier Gambia en bij Cacheo slaven waar zij in colanoten voor betaalden.¹⁰⁶ Ik ben dit betaalmiddel verder niet tegengekomen.

Indien wij de kustlijn volgen richting het zuiden, komen wij langs Guinee. Hier waren gespecialiseerde regio’s die vernoemd werden naar het hoofdproduct dat daar te verkrijgen was. Achtereenvolgens zijn dit Grein- (of Peper), Tand- (of Ivoor), Goud-, Slaven- en Palmoliekust. De Goudkust was voor de WIC het belangrijkste gedeelte van Guinee en bestond uit het gedeelte tussen ‘Hoek van drie punten’ en de ‘Volta rivier’. Hier lag het in augustus 1637 door de WIC, op de Portugezen, veroverde kasteel *St. George d’Elmina*. Pas in

---

¹⁰² Ibidem, 6. Beviesen zijn glazen kralen die voornamelijk in Venetië werden vervaardigd.

¹⁰³ Honoré Naber, *Toortse*, 52.

¹⁰⁴ Ibidem, 52 voetnoot 1.

¹⁰⁵ H. J. Runge, ‘Die ältesten Tausch- und Zahlungsmittel: Viele Naturprodukte waren früher Geld’, *Money trend* 7/8 (Vaduz 1985) 11-12 aldaar 12.

¹⁰⁶ Honoré Naber, *Toortse*, 52.

1872 zou dit worden afgestaan aan Engeland in een uitruil van verschillende koloniale bezittingen.

Hier zien wij dat ook onderdelen van dieren als betaalmiddel konden dienen. Onder andere olifantstaarten werden gebruikt in het betaalverkeer. Een goede olifantenstaart was begin zeventiende eeuw twee tot drie slaven waard en speelde een grote rol in de slavenhandel van de Portugezen in West- Afrika.¹⁰⁷ Ruiters verhaalde hierover:

In de Serra Lioa vallen veel steerten: ende een is sekere Coopmanschap, altijts begheert op de Gout-Cust een steert die gaef is, en die 'thayr een elle lanck is, is waerdigh op de Goudt-Cust 60. Gulden.¹⁰⁸

Voor de WIC waren olifantenstaarten geen handige betaalmiddelen omdat zij deze slecht konden verkrijgen.

Ook werden er goudstof en kleine goudkorrels of klompjes gebruikt om mee te betalen.¹⁰⁹ De Marees schreef:

sy en gebruycken geen gelt ofte eenige munte, daer sy malcanderen mede betalen, dan als sy yet copen soo betalen sy malcanderen met Gout, ende dat met ghewichten, ende is het een cleyn pertye dat het gheen ghewicht en can bedraghen, soo betalen sy malcanderen met viercante stucxkens Gout, weghende een aes ofte half aes, de oorsaecke waer deur dat sy dir gebruyken ende de weet hebben malcanderen hier mede te betalen, comt door de Porteguesen vant Kasteel de Mina, [...] de Porteguesen daer comende hadden geen munte om hun te betalen, [...] waer over sy dese inventie hebben gevonden, malcanderen met Kacrawen te betalen, in plaets van munte.¹¹⁰

Kacrawen was de benaming voor de kleine vierkante stukjes goud. Hier zien wij een zeer lokale aanpassing van de instituties naar een tussenvorm tussen munt en goud om transacties tussen Afrikanen en Portugezen makkelijker te maken. Er was hier slechts sprake van een kleine aanpassing omdat dit alleen in de directe omgeving van het kasteel in gebruik

---

¹⁰⁷ H. J. Runge, 'Vormünzliche Zahlungsmittel: Tiere, Felle, Zähne', *Money trend* 1 (Vaduz 1987) 22-25 aldaar 24.

¹⁰⁸ Honoré Naber, *Toortse*, 75.

¹⁰⁹ Vgl. Honoré Naber, *Beschryvinghe*, 44 en 64.

¹¹⁰ *Ibidem*, 65-66.

was en daarbuiten niet. Daar had goudstof de voorkeur omdat er veel geknoeid werd met de korrels en klompjes. Het stof was onversmolten waardoor de kwaliteit makkelijker te bepalen was dan bij de versmolten stukjes. Net als het geval was met de munten in de Republiek, werden hier andere metalen door het goud versmolten, werden andere elementen verguld en zelfs werd er geel koper als goud aangeboden.¹¹¹ Omdat het goud niet in een vaste kwaliteit en eenheid gebruikt werd, stel ik ook hier dat wij te maken hebben met een ruilmiddel dat niet als geld mag worden bestempeld. Goud werd wel als etnografisch betaalmiddel gebruikt in allerlei ceremoniële transacties, als bruidschat, of voor boetedoening bij buitenechtelijke relaties.¹¹²

Aan de Goudkust werd men niet alleen geconfronteerd met het probleem van vals goud en andere bedriegerijen in samenstelling, maar tevens met de verschillende maten en eenheden waarin gerekend werd. 'Een Benda goud is 2 ons Troois, in Nederland 61,482 gram [...] Aan de kust rekende men echter voor 2 ons slechts 49,186 gram.'¹¹³ Dit is mede belangrijk omdat er op handelstransacties die een grotere waarde hebben dan twee benda aan goud heffingen verschuldigd waren.¹¹⁴

Een ander object dat hier een meer algemene toepassing als betaalmiddel had, en een groter verspreidingsgebied kende, was de Kauri of bougie. Dit waren schelpen van het type *Cypraea Moneta* en *Cypraea Annulus*. 'De kaurischelpen werden reeds door de Portugezen aan het begin van de zestiende eeuw verhandeld.'¹¹⁵ De VOC kocht in 'De Oost', voornamelijk op de Maladiven¹¹⁶, grote partijen kauri schelpen en bracht deze naar Amsterdam, alwaar deze werden verkocht aan handelaars op West Afrika.¹¹⁷ Aangezien de WIC een handelsmonopolie op West Afrika had, kunnen wij aannemen dat zij een grote afnemer was van deze schelpen, die zij gebruikte om slaven te kopen. De beide typen *Cypraea* werden voornamelijk gebruikt in het gebied van Sierra Leone en Guinee. Deze schelpen hadden echter een nadeel ten opzichte van de munten die in de Republiek werden gebruikt. Het systeem uit de Republiek kende verschillende denominaties. In de plaats van

---

¹¹¹ Vgl. J.A. de Marree, *Reizen op en beschrijving van de Goudkust van Guinea* Tweede deel ('S-Gravenhage en Amsterdam 1818) 211; Honoré Naber, *Beschryvinghe*, 83.

¹¹² Honoré Naber, *Beschryvinghe*, 19-20.

¹¹³ Ratelband, *Reizen naar West-Afrika*, 25 noot 4.

¹¹⁴ Honoré Naber, *Beschryvinghe*, 59.

¹¹⁵ Visser, *Piet Hein en de zilvervloot*, 30.

¹¹⁶ Henk den Heijer, *De geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2002) 105.

¹¹⁷ Jan Hogendorn en Marion Johnson, *The shell money of the slave trade* (Cambridge 1986) 45-46.

200 stuivers, kon men 10 guldens betalen. Het schelpgeld kende slechts één denominatie, waarbij de waarde van een kleine schelp soms wel iets hoger kon worden gewaardeerd dan een groter exemplaar, maar er waren geen verschillende stukken die in een bepaalde relatie tot elkaar stonden binnen een systeem. Dit gold ook voor de twee verschillende biologische families van de *Cypraea*. De kleinste betalingseenheid moest hier ook gebruikt worden om grote betalingen in te voldoen. De Marree schrijft hier over in zijn uitgave uit 1818:

40 *Caures* of horentjes maken een *touwtje* welke waardig is 1 st[uyver]. 5 *Touwtjes* maken 200 *Caures* en zijn waardig 5 st. 25 *Touwtjes* of 5 *Galhinas* maken 1000 *Caures* en zijn waardig 25 st. 10 *Galhinas* of 1 *Cabes* maken 2000 *Caures* en zijn waardig f 2-10 of 2 engels koopmanschappen. 20 *Galhinas* of 1 groote *Cabes* maken 4000 *Caures* en zijn waardig f 5 of 2 engels goud. 4 groote of 8 kleine *Cabes* maken 16000 *Caures* en zijn waardig f 20 of 8 engels of 1 once koopmanschappen. 8 groote of 16 kleine *Cabes* maken 32000 *Caures* en zijn waardig f 40 of 1 once goud en somtijds 1 once, 2 engels. 80 [pond] *Caures* naar hollandsch gewigt gerekend, schat men gewoonlijk op 1 once goud uitmakende een *kof*, doch in de verkoop aan de Portugezen of aan andere schepen weegt men slechts een *kof* voor 50 [pond]; bij de Negers moet alles geteld worden.¹¹⁸

Hieruit blijkt dat er heel veel schelpjes nodig waren bij grote transacties. Omdat alles geteld moest worden, was een transactie ook erg arbeidsintensief. Dit nadeel werd opgevangen door terug te vallen op ruilhandel. Voor de WIC was ruilhandel hierdoor voordeliger dan betaling in grote kwantiteiten van Kauri. De grote verscheidenheid aan allerlei koopmanschappen die in Afrika werden aangevoerd kunnen dus een goed gevolg zijn van het gegeven dat instituties trachten de transactiekosten te reduceren. In de periode na de liquidatie van de WIC nam de waarde van Kauri snel af. Runge schreef:

Anfang des letzten Jahrhunderts [1800] kostete eine Frau in Uganda zwei Kauris. Bis Mitte des 19. Jahrhunderts sank der Wert auf 10 000 Kauris für eine Frau oder vier Kühe.¹¹⁹

---

¹¹⁸ Marree, *Reizen op*, 219-220.

¹¹⁹ Runge, 'Die ältesten Tausch- und Zahlungsmittel', 12.

Bij gouden munten gold hoe groter de munt, hoe hoger de waarde. Bij kauri was dit niet het geval. Op het moment dat er veel schelpen nodig waren om iets te kopen, werd vervoer van grote schelpen moeilijker. *Cypraea Moneta* is over het algemeen kleiner dan *Cypraea Annulus*, en werd hierdoor hoger gewaardeerd.

De schelpen kunnen wel als geld worden bestempeld omdat deze objecten veel in het betalingsverkeer werden gebruikt en enkele specifieke eigenschappen bezaten die dit aannemelijk maken. De schelpen waren sterk, slijtvast, en redelijk gelijkmatig in kwaliteit en vormgeving. Zij waren gewaardeerd en geaccepteerd en in groten getale in het betalingsverkeer aanwezig. Deze schelpen konden hun functie als betaalmiddel ook gedurende een hele lange tijd blijven vervullen omdat er weinig andere toepassingen waren voor de objecten op zich, of voor het materiaal waaruit deze bestonden. Naast de WIC, voerden ook de Portugezen veel van dit materiaal aan. Op 23 juni 1626, werd voor de kust van Pernambuco een Portugese ‘prijs’ veroverd met onder andere ‘20 tonnekens Bougies’ aan boord.¹²⁰ Dit vaartuig werd inclusief lading naar de Republiek verscheept. Dit betekent dat de schelpen ook naar de Republiek kwamen en van daar uit weer gebruikt konden worden voor transport naar Afrika om als betaalmiddel te dienen.

De kust volgend komen wij in de bocht bij de *Camaroem rivier*. Hier werd *Accary*¹²¹ verwerkt tot kralen. Samuel Brun was hier in 1624 en schreef:

Für dises Gestein begeren sie keine anderen Wahren, alsz Hörnlin, die sie Abuy nennen.¹²²

---

¹²⁰ Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael* eerste deel, 149. Het vaartuig wordt meermalen omschreven als prijs, zonder verdere specificatie. Op basis van onze huidige wetgeving wordt onder een schip verstaan: Alle zaken, geen luchtvaartuig zijnde, die blijkens hun constructie bestemd zijn om te drijven en drijven of gedreven hebben. (art. 8:1 lid 1 BW). We zouden er dan van uit kunnen gaan dat wij met een schip van doen hebben. Uit de scheepsjournalen die in de Vroegmoderne tijd zijn opgemaakt blijkt men op dat moment een andere opvatting te hebben gekend over het begrip schip. Daar blijkt dat er barken en schepen waren, wat betekent dat een bark niet als schip mag worden bestempeld. Het is niet bekend of de hier bedoelde prijs in de context die hier geschetst wordt als schip dient te worden aangeduid.

¹²¹ Zeer zeldzaam blauw koraal Akosi dat gerekend wordt tot de (half)edelstenen, doch feitelijk hier niet toe behoort omdat het een overblijfsel is van een organisme en geen mineraal. ‘Edelstenen zijn mineralen die in of op de aarde door een anorganisch proces gevormd worden. Zij worden gekenmerkt door een karakteristiek stapeling van de aanwezige chemische bouwstenen.’ <http://www.citg.tudelft.nl/live/pagina.jsp?id=8b5c9769-2acc-4336-910c-1796b6d04f60&lang=nl> laatst bezocht 18-07-2010 22:57.

¹²² Honoré Naber, *Toortse*, (31). Abuy is een verbastering van het Portugeze buzio of bougies.

Hier blijkt opnieuw dat kralen of bevesen waardevol waren, maar niet als geld dienden. Men was slechts bereid om afstand van de kralen te doen in ruil voor geld in de vorm van schelpen. Men betaalde dus niet met kralen om andere waren te bemachtigen.

Nog verder naar het zuiden komen wij in het gebied waar Loango, Luanda en Kongo liggen. Ook hier werden schelpen gebruik in het betalingsverkeer. Dit was echter geen Cypraea, maar Zimbos.¹²³ Zimbo (of Njimbu) werd voornamelijk gewonnen voor de kust van Loanda. Brun schreef:

Weiters ist zu wissen, dasz kein ander Gelt ist im gantzen Königreich, dann kleine hörnlin, Simbis genannt, welches gar kleine schnäcklin seind, vnd bey tausenden gezellt werden.¹²⁴

Op 4 juli 1624 werd er bij Corimba een Portugees schip opgebracht waaruit rijst, Farinha en zimbos werd verkregen.¹²⁵ Ook hier zien wij dat de Portugezen geduchte concurrenten waren van de WIC. In tegenstelling tot de bewering van Samuel Brun *ut supra*, werd er volgens Van den Broecke in deze streek ook veelvuldig gebruik gemaakt van:

lebongos, dat bij haer ganckbahar gelt, ende van gras opgemaakt ende van de inwonders selven geweven woorden.¹²⁶

Dit zogenaamde kleetjesgeld was wettig betaalmiddel in Loango¹²⁷ en werd vervaardigd uit gras of palm-vezels. Zo vervolgt Van den Broecke:

Dese vrouwen loopen altijd met een mattien onder den arm om op te sitten alsse elders gaen clappayen; veel hebben al menichte van crallen, die sijdt daer selven van schelpen weten te macken en in groote estime sijn.¹²⁸

---

¹²³ Hogendorn e.a.; *The shell money*, 19.

¹²⁴ Honoré Naber, *Toortse*, (22). In noot 1 wordt gemeld dat Olfert Dapper, in zijn *Naukeurige Beschrijvinge der Afrikaensche gewesten ... uit 1668*, mede deelt dat zij 'buiten de eigenlijke Congostreken weinig in tel waren'.

¹²⁵ Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael* eerste deel, 58. In noot 2 'Zimbos of Zimbos (inl. Njimbu) hoorntjes die te S. Paulo de Loanda worden opgedoken en als geld gangbaar waren door het gansche Congo-gebied. Zij worden al bechreven door Pacheco Pereira [uit de zestiende eeuw] in wiens tijd 50 stuks voor een kip en 300 voor eene geit werden gegeven.', vgl. Honoré Naber, *Toortse*, XLVI.

¹²⁶ Ratelband, *Reizen naar West-Afrika*, 64.

¹²⁷ Ibidem, 29 en 45 voetnoten 9 en 5; Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael* eerste deel, 66 noot 5.

¹²⁸ Ratelband, *Reizen naar West-Afrika*, 66.

Institutionele setting

Ondanks dat De WIC de enige gerechtigde was in de Republiek om te handelen in West Afrika, was zij niet de enige die daar ook daadwerkelijk actief was. De WIC stond derden toe te handelen op de Afrikaanse kust indien die hier recognitiegelden voor betaalden. De Middelburgse Commercie Compagnie (MCC) handelde daar dan ook op legale wijze. De MCC diende in de Republiek een waarborgsom te voldoen om een licentie te verkrijgen. Vervolgens diende zij enige heffingen af te dragen op de plaatsen waar zij handelde. Deze heffingen waren gesteld in een percentage van de op het schip aanwezige handelsgoederen en werden ook in deze goederen voldaan. De particuliere schippers waren van mening dat deze lasten echter bovenmatig hoog waren, waardoor het bijna onmogelijk was om profijt te trekken uit de particuliere handel. Daarnaast was er sprake van, illegale en legale, valse concurrentie.

De illegale handelaars waren de zogenaamde lorredraaiers, die zonder enige vergunning smokkelhandel bedreven. De legale concurrentie die als onrechtmatig werd bestempeld door de betalende handelaars, werd bedreven door oorlogsschepen die werden ingezet om het monopolie van de WIC te handhaven en de schepen te beschermen tegen kapers en schepen van vijandige naties. Het oorlogsschip 'Castor' had toestemming gevraagd en gekregen om met vrijstelling van de betaling van recognitiegeld, goederen mee te mogen nemen naar Guinee om die aan de Afrikaanse kust te verhandelen. Dit zou nodig zijn om water en brandhout te vergaren. De Zeeuwse particuliere schippers die deze kust bevoeren bepleiten echter dat dit een vorm van valse concurrentie was omdat het oorlogsschip water en brandhout gratis van de Afrikanen kon verkrijgen. De enige motivatie van de schipper zou gelegen zijn in verrijking van zichzelf en de overige bemanning, en dit terwijl het juist verboden was aan een ieder om te handelen op de Afrikaanse kust zonder toestemming van de WIC. Indien de schipper water en brandhout aan een van de forten zou halen, zo bepleiten de Zeeuwen, zou dit betaald dienen te worden in goede wissels en assignaties. Hierdoor zou de handel niet bedorven worden, terwijl de aanvoer van goederen in het oorlogsschip wel ten koste zou gaan van de particuliere handel. Het request van de particuliere schippers vermeldt:

Zo kan dat geschieden met wissels en assignatien, alhier of in eenige ander coopstad van dese Republijcq betaalbaar; Hebbende de houders van zoodanige wisselbrieven

en assign[atien] altoos gelegenheijd omm die aan de coopvaardij schepen te verhandelen; of aan hunne correspondenten over te senden om te incasseren.¹²⁹

Al deze handelaars hadden gemeen dat zij deel uitmaakten van het economische systeem dat in de Republiek was voortgekomen uit de daar aanwezige instituties. Zij maakten waar mogelijk, allen gebruik van munten in het betalingsverkeer en monetariseerden elke transactie. Een goed voorbeeld zien wij in de negotieboeken van de handel op Loango en Malemba.¹³⁰ Hierin staan de betalingen vermeld voor de aankoop van slaven. Voor een slaaf werd een breed assortiment van handelswaren geleverd aan de Afrikaanse verkoper. In één negotieboek van de MCC wordt bijvoorbeeld de prijs van twee jonge slaven (m) vermeld als:

6	gulden	stuiver	penning
1 vernist geweer	3	8	0
1 vaatje cruid	4	5	0
1 blauw genees	15	0	0
1 korte nicanees ¹³¹	8	10	0
1 kerder genever ¹³²	2	15	0
6 tavel borden	0	6	0
6 wijn roemers ¹³⁴	0	12	0
5 keulse kannen	0	10	0
	35	3	0

¹³⁵ ZA, MCC, inv. Nr 1439. Slaaf 6 (08-08-1762).

104	gulden	stuiver	penning
1 verenist geweer	3	8	0
1 vaatje kruijt	4	5	0
1 bl: genees	15	0	0
1 nicanees	8	10	0
1 halfanker	4	6	0
1 ps bl: bajj ¹³³	1	4	0
1 ijzeren staaf	1	13	0
5 keulse kannen		9	0
	38	15	0

¹³⁶ ZA, MCC, inv. Nr 1439. Slaaf 104 (16-09-1762).

De monetaire gebruiken van de Zeeuwse handelaar leiden wij af uit de boekhouding waarin geen totaal overzicht wordt vermeld van het aantal geweren en Keulse kannen, maar van

¹²⁹ ZA, MCC, inv. Nr 1566 Request aan de vergadering van 10^{en} jegens het medenemen van coopmanschappen met het oorlogschip de Castor (zonder datum).

¹³⁰ ZA, MCC, inv. Nrs 1438 en 1439.

¹³¹ Blauw/wit gestreept katoen. Vgl. Stanley B.. Alpern, 'What Africans got for their slaves: a master list of European trade goods', *History in Africa* 22 (1995) 5-43 aldaar 7.

¹³² 1 Kelder jenever van 6 kannen of 1/5 anker of 1/20 aam. De inhoud van een aam varieerde in de Republiek rond de 152 tot 156 (huidige) liters. Vgl. John J. McCusker, 'weights and measures in the colonial sugar trade: the gallon and the pound and their international equivalents', *The William and Mary Quarterly* 3e serie 30:4 (Williamsburg, Virginia 1973) 599-624 aldaar 616-617.

¹³³ Grove wollen stof.

¹³⁴ Glazen.

¹³⁵ ZA, MCC, inv. Nr 1439. Slaaf 6.

¹³⁶ ZA, MCC, inv. Nr 1439. Slaaf 104.

het aantal guldens, stuivers en penningen dat het equivalent vormde van de in de betaling gebruikte handelswaren. De prijs werd uitgedrukt in goederen die vergeleken kon worden door deze goederen uit te drukken in geld, iets waar de Afrikanen niet toe in staat waren. Er was wel een extra voordeel voor de Republiek in het gegeven dat Afrika geen gebruik maakte van munten. De nijverheid kon namelijk profiteren uit de reeks van verschillende producten die de WIC naar Afrika verscheepte om te gebruiken in de betaling van de door hen aan te kopen zaken. In de lijsten zien wij verschillende stoffen die in de Republiek geproduceerd werden zoals Hollands nicanees, baaien, katoenen, linnen, perpetuanas, saaien, zijde, damast en wollen stukken.¹³⁷ Daarnaast zien wij ook nog zeilen, jenever, aardewerk en glaswerk, messen en gereedschappen.

De WIC had al in een vroeg stadium van haar bestaan handelsposten en grote belangen in West Afrika. Zij zou deze merendeels behouden tot aan de expiratie van haar laatste octrooi in 1791. Gedurende deze gehele periode zouden de oude bestaande Afrikaanse instituties sterker blijken te zijn dan de pressie van de WIC. Het gebruik van muntgeld zou pas aan het eind van de negentiende eeuw tijdens de *Scramble of Afrika* echt in zwang raken, doordat er toen zich meer Europeanen zich vestigen op het continent en de autochtone bevolking met geweld gingen onderdrukken, waarbij zij de eigen instituties aan hen opdrongen.

---

¹³⁷ Vgl. Alpern, 'What Africans got for their slaves', 8-10.

Betalingsverkeer in Brazilië

Wat de WIC aantrof in Brazilië

Het Zuid Amerikaanse continent was reeds lang voor de oprichting van de WIC geïnfiltreerd door Spaanse conquistadores. Zij hadden Europese ziekten met zich meegevoerd waartegen de natuurlijke bevolking totaal geen weerstand had. Er stierven dan ook in korte tijd zeer veel originele bewoners. Door versterving van de autochtone bewoners en het bezit van vuurwapens, wisten de Spanjaarden de bestaande instituties omver te werpen en nieuwe instituties in te voeren die in hun eigen belang waren. Dit werd een extractief systeem, of zoals AJR het omschreven:

Soon after the conquest, the Spanish crown granted rights to land and labor (the *encomienda*) and set up a complex mercantilist system of monopolies and trade regulations to extract resources from the colonies.¹³⁸

De Spanjaarden gebruikten het continent niet om naar toe te emigreren, maar als wingewest waar zij zoveel mogelijk waren vandaan plukten om naar het thuisland te exporteren. In de Spaanse gebieden van Zuid Amerika waren cacaobonen bij de Azteken en Maya's reeds een eeuw in gebruik als betaalmiddel.¹³⁹ De Spaanse conquistadores voerden echter hun eigen betaalmiddelen in en maakten gebruik van munten die zij in Peru vervaardigden en die hun weg vonden naar Brazilië.

De Braziliaanse kuststrook was op basis van het verdrag van Tordesillas in Portugese handen terecht gekomen. Dit maakt echter voor de ontwikkeling van het gebied niet uit. De Spaanse en Portugese werkwijze was hetzelfde. Er werd gezocht naar edele metalen die vervolgens onder dwang werden gedolven. Daarnaast werden er gewassen verbouwd die een hoge winstmarge kenden. Het klimaat en de gesteldheid van de bodem maakten Brazilië uitermate geschikt voor het verbouwen van suiker op grote plantages. Dit was erg arbeidsintensief. Omdat veel oorspronkelijke bewoners bezweken onder de zware lasten en ziekten die de Europeanen hadden meegenomen, en omdat de Europeanen zelf liever

---

¹³⁸ Daron Acemoglu, Simon Johnson en James A. Robinson, 'The colonial origins of comparative development: an empirical investigation', *The American economic review* 91:5 (December 2001) 1369-1401 aldaar 1375.

¹³⁹ Runge, 'Die ältesten Tausch- und Zahlungsmittel', 12.

weinig werk verrichten in het tropische klimaat, werden er Afrikaanse slaven op de plantages te werk gesteld. Dit systeem leidde tot een grote mate van ongelijkheid, waarbij een kleine elite, de rest uitbuitte. Betalingen in geld waren vrij algemeen geaccepteerd, maar alleen aan de kust waren voldoende geldstukken aanwezig om het betalingsverkeer gedeeltelijk in contant geld te laten plaatsvinden. Hier werd gebruik gemaakt van Portugese testoenen, crusaten en reis, maar ook van Spaanse realen en peso's. In de binnenlanden waren nauwelijks munten beschikbaar en daar handelde men, aldus Ruiters: 'sonder ghelt A troco, soo zij 't noemen'.¹⁴⁰

Ook aan de kust werd er veel gebruik gemaakt van ruilhandel, omdat daar ook een groot tekort was aan voldoende muntstukken. Daarom zocht men naar alternatieven voor muntgeld. De handel was gebaat bij een universeel betaalmiddel, waarin de waarde van diverse waren konden worden uitgedrukt. In 1614 verklaarde de Gouverneur van Rio de Janeiro dat suiker voortaan een wettig betaalmiddel was. Hiermee verplichtte hij handelaars die op Brazilië handel dreven om suiker als betaalmiddel te accepteren.¹⁴¹ Dit had als effect dat de schepen die hier spullen verkochten, geen muntstukken aan het betalingsverkeer onttrokken.

De relatie tussen de WIC en Brazilië

Na de oprichting van de WIC werd de verovering van kolonies die aan de Spaanse vorst toebehoorden een taak die binnen de omschrijving van het octrooi van de compagnie viel. Brazilië werd hierbij als eerste doel geformuleerd, en in 1624 trachtte de WIC voor de eerste maal om voet aan de grond te krijgen in Brazilië. Na aanvankelijk succes, moest men het gebied toch weer prijsgeven. In 1630 werd opnieuw een deel van Brazilië op de Portugezen veroverd. Het betrof het gebied Recife en Olinda. De WIC annexeerde een groot gebied en richtte er een kolonie in, die rechtstreeks door de WIC werd bestuurd. Er was echter weinig animo onder de ingezetenen van de Republiek om naar Brazilië te emigreren. Specifiek Zuid-Amerikaanse ziekten waren er niet, maar de algemene tropische ziekten ontmoedigden toch nog veel mensen. Het verwachtte profijt woog voor hen niet op tegen de ontberingen die zij ter plaatse verwachtten.

---

¹⁴⁰ Honoré Naber, *Toortse*, 36.

¹⁴¹ Banco Central do Brasil, www.bcb.gov.br/?moneydiscovery (laatst bezocht op 28-03-2010).

Op 23 januari 1637 bereikte Johan Maurits van Nassau-Siegen als gouverneur-generaal Brazilië, waar hij tot 6 mei 1643 zou aanblijven. Onder zijn leiding groeide Brazilië uit tot een voorname kolonie waarbinnen een redelijk egalitaire samenleving ontstond voor de voormalige Europeanen en de oorspronkelijke bewoners van het land. De slaven behoorden hier niet toe. Op het hoogtepunt bezat de WIC 7 van de 14 kapiteinschappen.¹⁴²

Sterke instituties hebben de neiging om te worden overgenomen, en de WIC nam de bestaande instituties dan ook grotendeels over. Dit waren echter al de door Europeanen geïntroduceerde instituties en niet degene van de originele bewoners van het gebied. Dit is een wezenlijk verschil met Afrika, waar de lokale autochtone bevolking de scepter zwaaide en de van oudsher geldende Afrikaanse instituties handhaafde.

W.R. Menkman schreef: 'Volgens de voorschriften der Staten Generaal moesten in de veroverde landstrecken Portugeezen, Spanjaarden en naturellen, die zich aan het Nederlands gezag onderwierpen, in het bezit van hun eigendommen gelaten worden'.¹⁴³ Brazilië was een veroverde landstreek, in tegenstelling tot Nieuw Nederland dat niet was veroverd, maar 'gekocht' van de lokale bevolking. Plantages waren eigendom van particulieren die hiervoor een afdracht moesten betalen aan de vorst of WIC. De plantages die al bestonden toen de WIC kwam waren voornamelijk suikerplantages. Zoals Alex van Stipriaan opmerkte:

Met de productie [van suiker] bemoeiden de Nederlanders zich aanvankelijk niet, des te meer echter met financiering, transport van slaven en produkten, en verwerking en verkoop van die produkten in Europa.¹⁴⁴

De WIC en de immigranten die uit de Republiek afkomstig waren gingen zelf niet over tot de verbouw van suiker en exploitatie van de plantages, maar namen de productie af door koop, roof of confiscatie. Een voorbeeld hiervan zien wij in het 'jaerlyck verhael' van Johannes de Laet waar bij men in 1633 te Porto Franceses aan land was gegaan en suiker vond:

ende kochten die daernaer van ,t volck de Blancos voor vier stuyvers, ende de Mascovados voor dry het pondt.¹⁴⁵

---

¹⁴² W.R. Menkman, *De West-Indische Compagnie* (Amsterdam 1947) 94.

¹⁴³ Menkman, *De West-Indische Compagnie*, 95.

¹⁴⁴ Alex van Stipriaan, *Surinaams contrast: rooibouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1863* (Leiden 1993) 23.

Suiker was in de periode dat de WIC gevestigd was in Brazilië het belangrijkste product dat werd geproduceerd. Dit moest er ook voor zorgen dat het gebied winstgevend werd voor de compagnie. De 'blanke suiker' was van een hoge kwaliteit en redelijk zuiver. De 'mascovados' was een bruinere suiker van een lagere kwaliteit. Omdat er in Brazilië nauwelijks sprake was van eigen suikerproductie door de WIC, en dit aan de Wilde kust wel het geval was, wordt er in het volgende hoofdstuk meer over suiker verteld.

Omdat Brazilië een veroverd gewest was onder direct bestuur van de WIC, diende de WIC ook zelf voor ontplooiing en bescherming van het gebied te zorgen. Johan Mauritz was in dienst van de WIC en speciaal aangesteld om leiding te geven in dit gewest. Zijn beleid bracht een redelijke vorm van rust in het gebied. Hij was tolerant ten opzichte van Joden en katholieken, waardoor er minder aanleiding was voor de Portugese bevolking om in opstand te komen. Hierdoor was het mogelijk om de suikerindustrie tot bloei te laten komen. De Braziliaanse economie was een extractieve economie. Aanvankelijk was er wel een intentie geweest om te investeren in Brazilië, maar door de grote tegenstand die werd ondervonden van de Portugezen, Spanjaarden, slaven en overgebleven inlanders, was hier weinig van terechtgekomen. De *return on investment* was dermate laag dat verdere investering werd ontmoedigd. Deze beoogde investering was ook nog niet in het algemene belang geweest, maar in die van de volksgemeenschap uit de Republiek, waar sommige anderen van konden profiteren, zoals de vele joden die er verbleven en blij waren dat zij van de harde hand van de inquisitie waren verlost.

In 1640 scheidde Portugal zich van Spanje af onder koning Joao IV. Johan Maurits erkende de onafhankelijkheid. Dit had echter wel gevolgen. De Republiek had de Braziliaanse gebieden veroverd op de Spaanse vorst omdat Portugal en Spanje een eenheid waren. Een strijd om uitbreiding van het bezette gebied was dan ook te rechtvaardigen. Nu de Portugezen echter los waren geraakt van de Spaanse vorst, waren deze acties niet meer te rechtvaardigen. De Republiek was niet in oorlog met Portugal en nieuwe acties waren hierdoor een onrechtmatige daad van agressie geworden. Daarnaast hadden de Portugezen de steun van de Republiek nodig om niet opnieuw ten prooi te vallen aan de Spaanse vorst.

---

¹⁴⁵ S.P. L'Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael van de Verrichtinghen der Geotroyeerde West-Indische Compagnie, zedert haer begin/ tot het eynde van 't jaer seshien-hondert ses-entertich; begrepen in derthien Boecken* (Leyden 1644) Linschoten-vereniging XXXVII derde deel boek VIII-X (1631-1636) ('s-Gravenhage 1934) 200.

In 1641 sloten de Portugese koning en de Staten Generaal een bestand, van kracht binnen Europa 'ende elders/ ghelegen buyten de limiten vande respective Octroyen aen die van d'Oost ende West-Indische Compagnien.'¹⁴⁶ Het was een bestand voor 10 jaar.¹⁴⁷ In het traktaat was bepaald dat de Republiek vrije toegang had tot alle Portugese havens.¹⁴⁸

Handelstransacties in Brazilië

Handelstransacties binnen Brazilië vonden plaats in de vorm van ruilhandel of door betaling met *commodity money* in de vorm van suiker of hout, of door gebruik te maken van muntgeld. De handelstransacties tussen de Republiek en Brazilië vonden voornamelijk plaats in goederen. De Republiek moest veel goederen en mensen, voornamelijk soldaten, naar Brazilië verschepen en huurde hiervoor particuliere schippers in. In Brazilië was echter onvoldoende muntgeld aanwezig om deze schippers te betalen. Er werd wel suiker en hout meegegeven om in de Republiek te verkopen, maar vooral in de beginjaren verschaftte de WIC zogenaamde hout en zout brieven, waarmee de schippers toestemming kregen om elders binnen het octrooigebied van de WIC zout te vergaren of hout te kappen. Op deze manier vond betaling dus niet plaats vanuit Brazilië. Daarnaast vonden veel overtochten plaats op last van de WIC zelf, waardoor de verrekening van kosten ook in de Republiek zelf plaats kon vinden met betaalmiddelen die in het tweede hoofdstuk zijn omschreven. De betaalmiddelen die in Brazilië werden gebruikt zullen nu worden besproken.

Betaalmiddelen in Brazilië

In het Portugese deel van Brazilië werd gedurende de vestiging van de WIC nog steeds zilver uitgevoerd dat afkomstig was uit de 'Spaanse' mijnen. De Laet schreef:

---

¹⁴⁶ Weduwe ende erfgenamen van wylen Hillebrandt Jacobsz. Van Wouw, *Extract Uyt d'articulen van het tractaet van bestant ende ophoudinge van alle acten van vyantschap/ als oock van traffijcq ende commercie/ midsgaders van secours/ ghemaect/ ghearesteert/ ende beslooten in 's Graven-Hage den twaelfden junij 1641. Tusschen de heer Tristao de Mendoça Furtado. Ambassadeur ende rardt vanden doorluchtighsten grootmachtigen Don Ian, de vierde van die naem/ van Portugael/ Algarves/ ende ten wederzyden vande zeen in Africa koningh/ Ic. Ter eenre/ ende de heeren commissarisen vande Hoogh Mog: Heeren Staten Generael/ ter andere zyde: ende dit alles by provicie raeckende de recspective plaetsen ende zeen ghelegen in Europa ende elders/ buyten de limiten vande octroyen hier bevoorens respectivelijck verleent aen die van d'Oost ende West-Indische Compagnien respectie ('s-Gravenhage 1641) zp. Art I.*

¹⁴⁷ Weduwe ende erfgenamen Van Wouw, *Extract Uyt d'articulen van het tractaet*, Artikel XXIII.

¹⁴⁸ Ibidem, Artikel XXXVIII.

Den 15den [april 1633] quam 't Schip Swol op de Reede [van Pernambuco] met een veroverd Schip, d'welck neffens noch elf Schepen ghekommen was uit Rio de Jenero, in dewelcke gheladen waren de meeste contanten in Rio de la Plata verhandelt; [...] was ghelaeden met 220 kisten Suykeren, een kist met ontrent vierduysent Realen van achten ende eenich Silverwerck, weerdich 'tsamen ontrent twaelfduysent Gulden.¹⁴⁹

Nieuw gemunt geld uit de Spaanse mijnen in Zuid Amerika werd via Rio de Plata rechtstreeks verscheept naar de Spaanse schatkist. De Braziliaanse kolonie van de WIC bleef echter verstoken van voldoende muntgeld. Soms kwam er een schip binnen met geld. Zoals op zeventien februari 1635. Toen kwam een schip uit Angola aan het Recife met 'wijn, suiker, marmelade, slechte stoffen en een weinig gelts.'¹⁵⁰

Door de monocultuur die ontstond in het wingewest Brazilië, waarbij alles draaide om een zo groot mogelijke suikeropbrengst, werd er stelselmatig te weinig voedsel verbouwd. Waar voedsel groeide, groeide immers geen suikerriet. Hierdoor ontstonden er voedsel tekorten. Hier trachtte men iets aan te doen. In maart 1635 gaf kolonel Artichau paspoorten af aan de inwoners van 't Reciff en vroeg of zij voedsel konden leveren voor geld:

ende de selve te disponeren tot aen-brenghen van Vivres voor gelt, soo dat veel Beesten ende Farinha aen ons volck wierden toe-ghevoert.¹⁵¹

Hieruit blijkt dat geld op dat moment een normaal geaccepteerd middel was om betalingen mee te verrichten. Er was vast veel minder voedsel aangevoerd indien men het geld niet opnieuw makkelijk had kunnen besteden in het dagelijks betalingsverkeer.

Voor de annexatie door de WIC circuleerden Portugese en Spaanse muntstukken in het betalingsverkeer. Door de WIC werd in het bezette gebied het monetaire stelsel uit de Republiek ingevoerd. In de dagelijkse notulen zien wij het gebruik van de gulden en stuiver in het betalingsverkeer terug. Tolgelden op de brug tussen Recife en Sint Antonivas werden

---

¹⁴⁹ Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael* derde deel, 151.

¹⁵⁰ S.P. L'Honoré Naber en J.C.M. Warnsinck, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie, zedert haer begin/ tot het eynde van 't jaer seshien-hondert ses-en-dertich; begrepen in derthien Boecken* (Leyden 1644) Linschoten-vereniging XL vierde deel boek XI-XIII (1634-1636) ('s-Gravenhage 1937) 142.

¹⁵¹ Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael* vierde deel, 142.

bijvoorbeeld geheven in stuivers.¹⁵² De munten uit de Republiek die in roulatie waren, dienden vanuit de Republiek te worden ingevoerd. De vraag in Brazilië was echter veel groter dan het aanbod uit de Republiek. Portugese en Spaanse munten bleven daarom in gebruik en suiker bleef in de notulen terugkeren als betaalmiddel. De verhouding van de stuivers ten opzichte van de reaal leidde echter tot problemen. Begin 1638 was een reaal van 8^{en} gelijk aan 54 stuivers. De onderdelen van de Spaanse mat waren hierdoor niet uit te drukken in een aantal hele stuivers. Als reactie nam de Hoge en Geheime Raad in Brazilië het besluit om per edict vast te stellen dat een reaal van 8^{en} gelijk was aan 56 stuivers. De helft werd nu 28, een kwart 14 en een achtste 7 stuivers.¹⁵³

Nadat Johan Maurits van Nassau-Siegen teruggekeerd was naar de Republiek, veranderde het beleid in Brazilië. De tolerantie nam af en de Portugezen trachtten de eerder door hen verloren gebieden opnieuw onder controle te krijgen door opstanden tegen de WIC te stimuleren en ondersteunen. Militair maar ook financieel kwam de WIC onder druk te staan. Voor het betalen van de in Brazilië gelegerde soldaten was geld nodig, bij voorkeur muntgeld. Dit werd echter steeds schaarser. Er kwam nauwelijks nieuw geld vanuit de Republiek naar Brazilië toe, terwijl eventueel aanwezig geld wel naar de Republiek werd verzonden om daar lopende verplichtingen mee te voldoen.

Omdat er in onvoldoende mate muntgeld vanuit de Republiek naar Brazilië werd verscheept, besloot de 'Hoge en Geheime Raad' in 1645 om in Brazilië zelf (nood)munten te slaan. Hiervoor was echter geen toestemming vanuit de Republiek. De WIC zou gedurende haar bestaan nooit echt toestemming krijgen om eigen munten te slaan zoals de VOC dit wel verkreeg. Toch heeft er dus in Brazilië muntslag plaatsgevonden uit naam van de WIC. Dit is voor zover bekend ook de eerste muntslag waar de naam *Brasil* op de munt is weergegeven. Hierover zei Claudio Schroeder:

---

¹⁵² J.H. Glazemaker, *Klare en waarachtige beschryving van de leste beroerten en afval der Portugezen in Brasil* vertaling van het franse origineel geschreven door Pierre Moreau (Amsterdam 1652) 7.

¹⁵³ Dagelijkse Notulen vol 4 (22-01-1638) beschikbaar via: <http://www.liber.ufpe.br/hyqinia/processSearch.jsp> (laatst bezocht 28-03-2010).

A primeira moeda a conter o nome Brasil foi cunhada no Recife por holandeses no período da nossa história conhecido como Domínio Holandês.¹⁵⁴

De eerste munt die deze naam droeg was bedacht in Recife Brazilië door de Hollanders in de periode van onze geschiedenis die bekend staat als Hollands domein.

De eerste emissie vond plaats in 1645 onder auspiciën van Pieter Jansen Bas conform de Instructie voor de muntmeester van 10 oktober 1645¹⁵⁵. Waarschijnlijk is dit de 'Pieter Jansen' uit het tweegesprek tussen Jan en Kees uit 1647:

Jan: "Waer is doch die Pieter Janssen van daen/ dieje flus mede onder de richters telden."¹⁵⁶ Kees: "Hy is van Enckhuysen/ daer hy in de munte geweest is/ verstaet sich op de mijnen/ en op caprellen te steller/ om proefjes uyt te vinden/ is nae de doodt van Codde tot Hooge Raedt geassumeert/ op dat immers in dat collegie geen ritter gast gevonden wierde(...).¹⁵⁷

De aanmunting vond plaats door de goudsmiden: 'Andries Ketelaer, Hendrick Bruynsvelt, Johannes Courtenius and Pieter Verbeeck'¹⁵⁸. Ook de exemplaren van 1646 zijn onder auspiciën van Pieter Jansen Bas aangemunt. Voor de aanmaak in 1647 was Hendrick Bruynsvelt verantwoordelijk, terwijl Jan Bruynsvelt (één van) de maker(s) was van de stempels die gebruikt zijn bij de productie.¹⁵⁹ Alle stukken zijn met de hand geslagen. In de instructie was tevens vermeld:

The Brazilian Ducat in all its values should be made of gold from Guinea, the West Indies or any other origin, which is to be supplied for minting by the high Nobility and the Secret Councillors, so that the coinage inspector shall not subject to the responsibility for the fabrication of this money, here or in any other place. The money must be accepted as it is issued, as at present in this country, no tools, materials or

---

¹⁵⁴ Claudio Schroeder, *A primeira moeda com o nome Brasil* (samenvatting van een lezing op de bijeenkomst op Numismatiek CFNT op 30-07-2005, over de eerste munten met de naam Brasil) beschikbaar via: <http://www.cfnt.org.br/palestra30jul.php> (laatst bezocht op 21-04-2010).

¹⁵⁵ Rubens Borges Bezerra, *Moedas Holandesas em Pernambuco ponto final* (Recife 1995)61.

¹⁵⁶ *De Brasilsche breedde-byl: ofte t'samen-spraek, tusschen Kees Jansz. Schott, komende uyt Brasil, en Jan Maet, koopmans-knecht. Hebbende voor desen ook in Brasil geweest, over den verloop in Brasil* (1647) 29.

¹⁵⁷ *De Brasilsche breedde-byl*, 29.

¹⁵⁸ Rubens Borges Bezerra, *Moedas Holandesas em Pernambuco II parte* (Recife 1985)17.

¹⁵⁹ Bezerra, *Moedas* (1985), 17.

other things necessary for the assays can be found or obtained, and also because it is not possible for gold of varying type and quality to be transformed in large quantities to coins of uniform quality and carats, so that the gold which is put into the crucible is to be made into plates and should be cut and minted without any other considerations.¹⁶⁰

Het goud voor de munten is verkregen van het schip 'Zeelandia', dat een lading uit Guinee vervoerde.¹⁶¹ De munten zijn geslagen op vierkante muntplaatjes, waarop binnen een ronde parelrand, op de voorzijde het monogram GWC (geoctrooieerde West-Indische Compagnie) met de waarde aanduiding in Romeinse cijfers, en op de keerzijde de teksten 'ANNO' en 'BRASIL' met vorm van een diamandje in de 'L' (wat volgens Schroeder staat voor Brasiliae, of te wel 'van Brazilië')¹⁶² staan. Tevens staat het jaar van aanmunting op deze zijde. Er zijn stukken van III gulden, VI gulden, en XII gulden vervaardigd.

Deze stukken worden over het algemeen gezien als noodmunten, en hadden een intrinsieke waarde die ca. 25% lager was dan de nominale waarde, waardoor werd voorkomen dat zij direct wegvloeiden uit Brazilië. Het waren niet alleen de eerste munten die de naam 'Brasil' droegen, maar ook de eerste munten die op titel van de WIC zijn geslagen, en tevens de eerste munten die qua uiterlijk afweken van de munten in de Republiek en speciaal geslagen zijn voor gebruik in een door de WIC bezet gebied. Zeelieden en soldaten uit de Republiek protesteerden tegen de betaling van gage en soldij in Braziliaanse munten.¹⁶³ Door de lagere intrinsieke waarde leidde dit tot een lager inkomen dan wanneer er in geld uit de Republiek werd uitbetaald.¹⁶⁴

Er zijn verschillende stempels gebruikt bij de productie. Ondanks dat er slechts drie denominaties zijn, heeft Hendrick Bruynsvelt in 1646 maar liefst 8 paar stempels vervaardigd, plus twee extra bovenstempels. Op 23 november heeft hij ook een stempelset

---

¹⁶⁰ Ibidem, 9.

¹⁶¹ Rubens Borges Bezerra, *Moedas Hollandesas em Pernambuco* (Recife 1980) 65.

¹⁶² Schroeder, *A primeira moeda com o nome Brasil*.

¹⁶³ Onpartydich toe-hoorder, *Brasyls schuyt-praetjen/ ghehouden tussen een officier, een domine, en een coopman, noopende de staet van Brasyl: mede hoe de officieren en soldaten tegenwoordich aldaer ghetracteert werden, en hoe men placht te leven ten tyde doen de Portogysen noch onder het onverdraeghlyck lock der Hollanderen saten* (West-Indische kamer 1649) zp.

¹⁶⁴ Bezerra, *Moedas* (1980), 84.

geleverd voor de productie van XXIV gulden stukken,¹⁶⁵ terwijl deze niet in de instructie van 10 oktober 1645 stonden vermeld. De voornoemde munten zijn bekend met de jaartallen 1645, 1646 en 1647. Daarnaast zijn er munten zonder jaartal en munten van het jaartal 1654. De vraag rijst dan of er in de tussenliggende periode geen aanmunting heeft plaatsgevonden. Was er toen voldoende kleingeld, of was er geld aangevoerd uit de Republiek?

Door de kamer van Zeeland was er een zending geld naar Brazilië verscheept. Tevens zou er 90.000 gulden zijn toegezegd vanuit Holland, waarvan slechts 17.973:10 ontvangen werd in Brazilië.¹⁶⁶ Rubens Borges Bezerra wijst erop dat de Heren XIX de muntslag door de Hoge Raad hadden afgekeurd¹⁶⁷. Omdat er toch al bekend was dat er wel munten geslagen waren in 1645, 1646 en 1647, suggereert hij dat er in de periode 1647-1654 munten geslagen zijn met de reeds bekende jaartallen, zodat dit niet opviel:

it became taboo to officially record new mintings.¹⁶⁸

Er moet dan ook ergens materiaal gekocht zijn om te vermunten. Hier is mij echter niets van bekend. Wat tevens opvalt zijn de grote denominaties die werden aangemunt, terwijl in het betalingsverkeer vooral munten van een kleinere coupure nodig waren. In ieder geval als wisselgeld op het moment dat iemand een betaling deed met deze gouden stukken.¹⁶⁹ Daar heb ik echter ook niets over gevonden.

Uit 1654 zijn zilveren stukken bekend. Deze zouden zijn vervaardigd terwijl Jacob Alrichs ontvanger-generaal van de WIC ter plaatse was. De authenticiteit van deze stukken is erg omstreden.¹⁷⁰ Door de vondst van een zilveren staaf waarop zowel afdrucken van het muntstempel, alsook van stempels met daarop de initialen J.A. staan, heeft Bezerra echter goede redenen om in ieder geval een deel van de zilveren stukken als authentiek te

---

¹⁶⁵ Bezerra, *Moedas* (1995), 66, (supplement II) rekening van Hendrick Bruynsvelt aan Pieter Jansen Bas (30-11-1646).

¹⁶⁶ Rubens Borges Bezerra, *Moedas Hollandesas em Pernambuco III parte* (Recife 1989) 33.

¹⁶⁷ Bezerra, *Moedas* (1995), 162.

¹⁶⁸ Ibidem, vgl. Bezerra, *Moedas* (1980), 66.

¹⁶⁹ In het huidige betalingsverkeer is ook bekend dat er veel meer stuivers nodig zijn dan 2 euro stukken.

¹⁷⁰ Er is veel wantrouwen over de herkomst van de zilveren stukken. Dit wordt mede veroorzaakt doordat er veel falsificaties op de markt zijn verschenen van gouden stukken met de jaartallen 1645, 1646 en 1647.

beschouwen.¹⁷¹ Er zijn ook notulen bekend waarin Alrichs toestemming kreeg om munten te slaan.

*Den ontfanger generael Jacob Alrichs hebbende verthoont dat de cassa t' eenemaal ten eijnde was, ende dat selffs de kleijnde schulden niet conden betaelt worden [...] silver eenige penningen soudon connen werden geslaegen om bij dese extremiteit uijt tegeven.*¹⁷²

Het probleem zit echter in de korte tijd tussen de toestemming tot het slaan van munten en de definitieve capitulatie. Deze bedraagt slechts 5 dagen, van 26-01-1654 tot 31-01-1654.¹⁷³ Het maken van stempels, het vervaardigen van muntplaatjes, het aanmunten, en het uitgeven van de stukken kan bijna niet in deze korte tijdspanne plaatsgevonden hebben. Tevens was er geen materiaal voorhanden en moest er zilverwerk uit persoonlijk bezit worden vergaard en versmolten.¹⁷⁴ Er zijn wel exemplaren van deze munten aangetroffen, maar de authenticiteit ervan is dus erg omstreden. Los van deze discussie over het wel of niet authentiek zijn, kunnen wij concluderen dat de zilveren stukken uit 1654 geen grote rol gespeeld hebben in het betalingsverkeer van de WIC.

Inmiddels waren er veel crediteuren van de WIC in Brazilië. Eén van hen vroeg op 18 februari 1654 om achterstallig salaris, ten bedrage van 6.000 gulden, aan hem te voldoen in Hollands geld. Omdat de kas geheel leeg was, ontving hij een betaling van 7.000 gulden in de vorm van 40.000 pond Brazielhout (100 pond per 18 gulden).¹⁷⁵ Dus ook Brazielhout (waar het land zijn naam aan ontleent) werd gebruikt als betaalmiddel. Dit was echter geen handig betaalmiddel om te ontvangen, en al helemaal niet op een moment van evacuatie.

De WIC moest na de capitulatie vertrekken uit Brazilië. Tijdens het vertrek was het toegestaan om roerende goederen mee te nemen, maar op suiker en Brazielhout moesten wel uitvoerrechten worden betaald. De Portugezen accepteerden daarbij geen Braziliaanse ducaten. Naast het probleem dat er geen contant geld beschikbaar was voor de heffing, was er ook onvoldoende ruimte op de schepen om alle bezittingen van de remigranten te

---

¹⁷¹ Bezerra, *Moedas* (1985), 34.

¹⁷² Notule (26-01-1654) beschikbaar via: <http://www.forum-numismatica.com/viewtopic.php?f=52&t=31628> (laatst bezocht op 26-10-2010).

¹⁷³ Bezerra, *Moedas* (1995), 71.

¹⁷⁴ *Ibidem*, 70-71.

¹⁷⁵ Bezerra, *Moedas* (1985), 67.

kunnen bergen.¹⁷⁶ Voor de overtocht van Brazilië naar de Republiek werden torenhoge prijzen gevraagd terwijl de schepen veel te zwaar beladen, en zo onstabiel waren dat de kans op een behouden vaart erg klein leek.

In Augustus 1661 kwamen de Portugese kroon en de Hoogh Mogende Heeren der Staten Generaal der Verenigde Nederlanden overeen dat, Portugal zou betalen:

de somme van veertigh hondert duysent Crusaten/ yeder Crusaet ghereeckent op twee Caroli guldens Hollandts gelt/ ende de selve somme op brengen/ of in gereeden gelde/ of in Suycker/ Taback ende Sout [...].¹⁷⁷

Op 14 december 1662 werd het traktaat door beide partijen geratificeerd en was het verlies van Brazilië een feit. Het gebruik van munten uit de Republiek werd afgeschaft, maar suiker bleef nog wel als betaalmiddel in gebruik. Dat de problemen die de WIC had, ook voor de Portugezen speelden bleek toen Jacob Roggeveen die in november 1721 op weg was naar het Zuidland en met zijn schepen aan de rede van St. Sebastiaan lag. Hij verzocht de Portugezen om verversingen te bekomen. Na enig aandringen antwoordde de gezagvoerder ter plaatse dat:

het sijn Edele seer leet was, van ons niet alles te kunnen accorderen, 't geene wy versogten en benodigt waren [...], en dat de betaling in gangbaar gelt moeste gedaen werden, en niet met koopmanschappen by wyse van ruyling.¹⁷⁸

Hieruit blijkt dat er op dat moment nog steeds een zeer grote behoefte was aan geld en dat de overheid zich er alles aan gelegen liet liggen om de invoer van geld te bevorderen.

Institutionele setting

In de gebieden die onder rechtstreeks bestuur stonden van de WIC, voerde men het gebruik van munten in, met een voorkeur voor de munten uit het vaderland. Er was sprake van een klein gebied waar de instituties die de WIC uit het vaderland gewoon was, werden

---

¹⁷⁶ Ibidem, 71-72.

¹⁷⁷ Hillebrandt van Wouw, *Articulen van Vrede ende confoederatie, geslooten tusschen den doorluchtighsten coningh van Portugael/ ten eenre/ ende de hoogh mogende heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden/ ter andere zyde 's-Gravenhage 1663*) zp. Art. I.

¹⁷⁸ F.E. Baron Mulert, *De reis van Mr. Jacob Roggeveen ter ontdekking van het Zuidland, 1721-1722*. Linschotenvereniging IV ('s-Gravenhage 1911) 68.

ingevoerd. Hier concentreerde de macht van de WIC zich en werd regelgeving door het lokale bestuur afgedwongen. De omringende gebieden waren dermate beïnvloed door Europese instituties, die de Spanjaarden en Portugezen hadden opgelegd, dat het de WIC weinig moeite kostte om haar wil op te leggen aan de kolonie Brazilië. Probleem was echter de ambivalentie tussen de keuze voor een bepaald standaard betaalmiddel en de beschikbaarheid van dit middel. Hierbij speelde de SG in de Republiek een belangrijke rol doordat zij, in een poging te komen tot een universeel gebruik van de munten uit de Republiek in alle gebiedsdelen waar de Republiek een aandeel in had, geen toestemming verleende voor lokale muntslag. Waar men in Brazilië slechts handel dreef met inlandse bevolking, maakte men voornamelijk gebruik van ruilhandel en *commodity money*. Na het verlies van Brazilië zou de WIC weinig handelen met het gebied. Veel mensen die Brazilië moesten verlaten na de capitulatie aan de Portugezen, vertrokken naar het Caribische gebied en de Wilde kust. Hieronder bevonden zich ook veel Joden die niet opnieuw blootgesteld wilde worden aan vervolging door de inquisitie. Zij hadden een grote invloed op de ontwikkeling die leidde tot de opkomst van de verbouw van suikerriet in deze gebieden. Het volgende hoofdstuk zal handelen over de Wilde kust. Het gebied dat op hetzelfde continent lag als Brazilië.

Betalingsverkeer aan De Wilde Kust

Wat de WIC aantrof aan de Wilde Kust

Met de Wilde kust, of de Guiana's werd het gebied aan de noordkust van het vaste land van Zuid Amerika bedoeld, dat tussen Brazilië en Venezuela gelegen was. Over de oorspronkelijke bewoners schreef Hartsinck:

De Volkeren, die de geheele kust van Guiana bewoonen, [...] moeten onder de onbeschaafde en wilde Volken gerekend worden: zy gaan meest naakt en zyn aan geene wetten of overheden onderworpen.¹⁷⁹

Het ging daarbij om veel kleine groepjes uit verschillende stammen die verspreid over het gebied leefden en weinig met elkaar gemeen hadden. AJR beweerden dat:

High population densities and prosperity leads to extractive profits for colonizers which leads to enforcement of natives to work in mines or plantations and the taking over of tax/tribute systems or setting up new ones.¹⁸⁰

Volgens Hartsinck was er aan de Wilde kust helemaal geen sprake van een grote bevolkingsdichtheid en ook wijst niets op voorspoed, maar toch ontstonden er sterk op onttrekking gerichte instituties. Dit lag dus meer aan de verhouding tussen risico en profijt die de kolonisten maakten, dan aan de bevolkingsdichtheid.

Een groot deel van de oorspronkelijke inheemse bevolking was ook hier reeds overleden aan de ziekten die de Spanjaarden en Portugezen in de voorgaande eeuwen vanuit Europa hadden geïmporteerd. Doordat er veel slaven en een beperkt aantal Europeanen naar deze streken waren verplaatst, werden de instituties van de natuurlijke bewoners vaak vervangen door nieuwe instituties. Invoer van slaven had een institutionele basis. De grote vraag naar werkkrachten en de hoge mate waarin de Afrikanen voldeden aan de gestelde kwalificaties bepaalde hun gebruik. Dit versterkte vervolgens weer het regime binnen de extractieve plantage-economie, wat daarnaast ook zelf weer gevolgen had voor

---

¹⁷⁹ Jan Jacob Hartsinck, *Beschryving van Guiana of de Wilde Kust in Zuid-America* (Amsterdam 1770) 3.

¹⁸⁰ Vgl. Acemoglu, e.a.; 'Reversal of fortune', 1235.

de ontwikkeling van instituties, want door de grote aantallen, in combinatie met de sterfte onder de *natives*, vormen zij al snel een groot percentage van de bevolking. Zij namen echter hun eigen achtergronden mee en konden deze dus delen met de andere aanwezige Afrikanen. De verandering van de samenstelling van de bevolking leidde ook tot verandering van de bestaande instituties.

De relatie tussen de WIC en de Wilde Kust

De Wilde Kust had een, voor Europeanen, ongezond klimaat. Aan deze kust werden de koloniën Berbice, Demarary, Essequibo en Suriname gesticht. Toch was er geen sprake van echte volksplantingen met enige omvang als in Nieuw Nederland. Het waren kleinere groepen van Europeanen die als elite, een extraxtieve economie creëerden. AJR beweren zelfs dat:

Where they could settle, they created the worse institutions.¹⁸¹

Het sterftcijfer was hier erg hoog, zodat er zelfs werd gesproken van 'naar de Barrelices gaan' indien iemand 'dood' of 'naar de klote ging'.¹⁸² Gevaren van Malaria en Gele koorts, tezamen met aanvallen van gevluchte slaven en inlanders, en concurrerende naties maakten het leven van de kolonisten tot een hel. De verwachte opbrengsten van de plantages waren echter zeer hoog zodat er toch meerdere mensen waren die de gok wilden wagen.

Zoals Menkman schreef was er:

een administratief verschil tusschen door de Compagnie rechtstreeks bestuurde gewesten zoals [Brazilië], en die andere, particuliere, koloniën, welke haar ontstaan dankten aan door de Compagnie uitgegeven concessies.¹⁸³

Voorbeelden van deze particuliere koloniën waren de patroonschappen aan de Wilde Kust en in Nieuw Nederland. Ook sociëteiten behoorden tot deze categorie, waarbij de WIC vaak een aandeel had in het bestuur. Deze concessies brachten rechten en plichten met zich mee.

---

¹⁸¹ Acemoglu, e.a.; 'The colonial origins of comparative development', 1373.

¹⁸² Victor Enthoven In Spoor terug WIC, afl. 4: Van 'desseyn' naar kaapvaart. (OVT 22 juli 2007 uur 2) 40:50 min, Doeke Roos, idem 46:00 beschikbaar via:

<http://geschiedenis.vpro.nl/themasites/mediaplayer/index.jsp?media=37061899&referrnr=37061886&portalnr=4158511&hostname=geschiedenis&mediatype=audio&portalid=geschiedenis>.

¹⁸³ Menkman, *De West-Indische Compagnie*, 82.

In juli 1669 werd er een leen uitgegeven aan graaf Frederik Cassimir, omfattende het gebied tussen de 'Rio de Oronoque en Rio de Amazoone'. Uit artikel III van de overeenkomst blijkt dat het om een feodaal leen ging waarvoor een vergoeding verschuldigd was van:

vyf duysend ponden Suiker, te redimeeren met honderd Ducaaten.¹⁸⁴

Daarnaast blijkt dat het mercantilisme hoogtij viert. In artikel IX werd bepaald dat:

Alle de Vaart na de voorsz: Colonie toe, en van de voorsz: Colonie van daan, zal uit en na de vereenighde Nederlanden moeten geschieden, zo dat alle behoeftheden van Koopmanschappen, Vivres, Materialen, en generalyk van alle andere Waaren, die de Coloniers van nooden zullen hebben, uit deeze Landen alleen derwaards zullen mogen gevoerd werden; en dat wederom alle de Vruchten in tyd en wylen in de voorsz: Colonie vallende, en die uit de voorsz: Colonie na Europa zullen werden vervoert, op deeze Landen zullen werden gescheept, om aldaar of van daar gedebiteert te werden [...].¹⁸⁵

Hier blijkt dat er mercantilistische bepalingen werden opgenomen in overeenkomsten met de personen die een patroonschap, plantage of sociëteit wilde oprichten of stichten. De achterliggende gedachte was dat men verplicht was gebruik te maken van de schepen uit de Republiek en dan ook alle benodigdheden in de Republiek zou inkopen. Dit was een maatregel om de eigen markt te beschermen. Het gevolg was echter dat er continu vermogen uit West-Indië naar de Republiek stroomde, waardoor er geen geld in West-Indië was en men daar steeds grotere problemen ondervond in de lokale handel, en ook in het voldoen van de rekeningen van de leveranciers uit de Republiek, de schippers die de waren vervoerden, en van de WIC. De mercantilistische gedachte dat er sprake was van een *zero-sum game*, waarbij alles dat niet aan de ander toekomt in het eigen voordeel werkt, werkte hier net zo hard richting de kolonie, als tegen de concurrerende naties.

Handelstransacties aan de Wilde Kust

Essequibo en Demerary werden als wingewesten gebruikt, maar de investering die nodig was om het gebied winstgevend te maken en te houden en om het te beschermen tegen

---

¹⁸⁴ Hartsinck, *Beschryving van Guiana*, 218. Overeenkomst 28 juli 1669.

¹⁸⁵ *Ibidem*, 220. Overeenkomst 28 juli 1669.

externe gevaren werd vanuit de Republiek niet verstrekt. A.J.M. Kunst schreef dat: 'Voor Zuid Amerika, speciaal Guyana, kwam daar nog bij dat de WIC er natuervolken aantrof met geringe behoeften'¹⁸⁶, waardoor er ter plaatse ook weinig lokale ruilhandel mogelijk was. Er werd echter wel enige ruilhandel gedreven met de indianen en één van de meest waardevolle landbouwproducten, suiker, werd er geproduceerd, maar toch was er in bijna alles een grote schaarste.¹⁸⁷ Geld, bouwmaterialen, slaven, en militairen, de meest essentiële zaken voor de opbouw van een kolonie waren niet voorhanden. In deze steek waren het vooral Zeeuwse initiatiefnemers die investeerden in plantages en patroonschappen. Berbice was bijvoorbeeld als erfelijk leen uitgegeven aan de familie Van Pere.¹⁸⁸

De grond en het klimaat waren hier erg geschikt voor de plantages, en met name suiker en koffie konden hier goed geproduceerd worden.¹⁸⁹ De vorm waarin dat gebeurde was echter minder gunstig. De stukken grond werden dermate intensief gebruikt dat de opbrengst binnen een klein aantal jaren al dermate afnam dat men op een nieuw stuk grond moest gaan planten.¹⁹⁰ De plantages waren ook geen voorbeeld van een egalitaire volksplanting waarbij de instituties uit de republiek werden geïnstitutionaliseerd. Wet en regelgeving waren gericht op het behoud van de macht van de elite en het beschermen van de rechten die zij hadden. De slaven werden niet betaald, maar zij werden voorzien van enkele behoeften als kleding, pijpen en tabak.¹⁹¹ Op de plantage zelf was dus geen monetaire economie nodig. De betalingen tussen de plantagehouders onderling vonden plaats in de vorm van suiker, krediet en wissels. Handel met de lokale bevolking vond voornamelijk plaats in de vorm van ruilhandel, waarbij gebruik werd gemaakt van Spaans en Portugees geld dat hier reeds lang geleden was geïntroduceerd.

---

¹⁸⁶ A.J.M. Kunst, *Recht, commercie en kolonialisme in West-Indië vanaf de zestiende tot in de negentiende eeuw* (Zutphen 1981) 80.

¹⁸⁷ Vgl. Menkman, *De West-Indische Compagnie*, 166.

¹⁸⁸ Extract uit het register, der resolutien van de Ed: achtbaare heeren bewindhebberen van de Geoctroyeerde Westindische Compagnie ter vergadering van thienen. 14 September 1687 afgedrukt in, Hartsinck, *Beschryving van Guiana*, 295.

¹⁸⁹ Engerman en Sokoloff, *Factor endowments*, 3.

¹⁹⁰ Vgl. Hartsinck, *Beschryving van Guiana*, 181.

¹⁹¹ Vgl. J.A. Schiltkamp en J. Th. De Smidt red., *West Indisch plakaatboek: plakaten, ordonantiën en andere wetten, uitgevaardigd in Suriname I 1667-1761* (Amsterdam 1973) afb. 3 zp. Notificatie. Levensonderhoud van slaven, 2 Maart 1775.

Betaalmiddelen aan de Wilde Kust

Het gebruik van Spaanse en Portugese munten zien wij ook terug in de boekhouding die vaak gevoerd werd in peso:reaal:stuiver. In de praktijk betekende dit echter geen circulatie van een groot aantal munten, maar vooral een boekhoudkundige verrekening van krediet. In Essequibo, Demerary en Berbice waren Portugese 'Johannissen' in het betalingsverkeer in omloop¹⁹², maar dit waren toch al weer stukken voor grotere transacties.

Uit een bewaard gebleven veilingstuk uit 1780 kunnen wij enige interessante zaken afleiden over de gebruikte betaalmiddelen. Een deel van de tekst luidt:

De Betaling Zal moeten geschieden binnen den Tijd Van Vier Weeken in goede Wissels Comp[anies] assignaties of Contanten ten genoeg Van den Verkooper of Vendue Meester, Zullen de Koopers Zig Moeten Voorsien Van goede Borgen ten genoeg Voorschreven.

Den Verkooper reserveert Zig om na de expiratie Van de gestepuleerde tijd, de agterblijvende koopers, de betaaling ten hunne kosten door een DeurWaarder te laten afVragen.

En Wijders Zullen Zig de koopers hebbe te gedraagen na 't reglement op de Vendue geëmaneert. Rio Essequibo den 23 Maart 1780

Was geteckent Ad[riaa]n Anth[o]ne Brown¹⁹³

De veilinglijst is geheel opgesteld in guldens, stuivers en penningen. Toch komt bij de vermelding van de geprefereerde betaalmiddelen de contante munt pas op de laatste plaats. Brown verkocht zijn bezittingen omdat hij Essequibo ging verlaten. Waarschijnlijk had hij liever stukken die hij in de Republiek kon wisselen tegen de door hem gewenste muntsoort in dan contant geld in een valuta die hij niet makkelijk in de Republiek kon gebruiken. Daarnaast was het gevaar van het vervoer van contant geld veel groter. De wissels of assignaties werden meestal in drievoud opgesteld, waardoor de gevaren van de zee er minder invloed op hadden. Er hoefde immers maar één exemplaar te worden verzilverd. Tevens moest een koper zich laten voorzien van personen die borg konden staan voor de

---

¹⁹² Vgl. Scholten, *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen*, 173.

¹⁹³ ZA, Archief Adriaan Anthony Brown (AAAB), inv. Nr 8, *Conditien & voorwaarden waar op den ondergeteckende aan de meest biedende te koop presenteert eenige goeden*, f1.

verschuldigde biedprijs. Het is dan ook opmerkelijk dat de bidders optreden als elkaars borg.¹⁹⁴ Het derde opvallende element is de institutionele ordering die in 1780 in Essequibo tot stand was gekomen. Er is sprake van een officiële overeenkomst waaruit rechten en plichten voortvloeide, maar die tevens konden worden afgedwongen. Er zijn geen stukken waaruit eventueel blijkt dat er een wanbetaler als bieder genoteerd is.

In hetzelfde dossier zijn ook stukken aanwezig inzake de verkoop van land.¹⁹⁵ Hieruit blijkt dat degene die het land koopt, tevens diverse verplichtingen heeft. De verkoop vond plaats voor rekening van de WIC. Uit artikel 3 blijkt dat het land weer aan de compagnie terug vervalt indien het niet gecultiveerd en bebouwd werd binnen onafzienbare tijd:

De Kopers zullen zijn verpligt hunne gekogte landen binnen den tijd van Een Jaar en ses Weeken ter Culture te brengen ten minsten daar van Een Stuk in de Polder te hebben, en voorzien van Een goede kooker als mede van Een goed Sterk huis daar op te stellen op Poene dat dezelve Wederom aan de Compagnie zal vervallen ende voor dezelve zal werden Gereclameerd ten Zij de Kopers aan hun Edele achtb[are] raden van Politie voor de Expiratie van boven gemelde tijd en om Wettige Reenen en prolongatie wierde verzogt ende Geoptineerd.¹⁹⁶

Tevens blijkt uit artikel 6 dat de eerste kopers een tien jaar durende vrijstelling hebben gekregen van aan de compagnie te betalen lasten (belasting) waarvan de nieuwe koper nog drie jaar kan profiteren.

Artikel 7 regelde de wijze waarin de betaling diende plaats te vinden:

De Betaling der koopschat zal moeten geschieden in wisselbrieven getrokken aan de ordre van de borgen op drie, ses en negen maanden. Ieder voor een gelijke derde welke borgen dezelve zullen moeten endorseren en zal ook in het lighaam der W[estindische]C[ompagnie] de Causa Debeti moeten vermeld staan ofte wel in Producten binnen den tijd van drie maanden te leveren aan boord van een Hollands

---

¹⁹⁴ ZA, AAAB, inv. Nr 8, *Conditien & voorwaarden waar op den ondergeteckende*, f2-5.

¹⁹⁵ Ibidem, *Conditien & voorwaarden waarop den Vendue meester dhr. B. T. H. de Winter op verzoek van den hr, raad fiscaal A. A. Brown (R.E.) en voor rek^g van d'edele genberale geectrooyeerde Nederlandsche West Indische Comp^g aan de meest biedende presenteerd te verkopen de na te noemenen ses perceelen of stukken lands door zijn ed. gereclameerd en door den edele hove geaprobeert.*

¹⁹⁶ Ibidem, *Conditien & voorwaarden waarop den Vendue meester dhr. B. T. H. de Winter., f1.*

of Zeeuwsch schip zullende dezelve op de volgende provisioneele prijzen werden geaccept[eer]d te weeten de gekuurde zuiker teegens twee stuyvers per [pond] de coffy schoongemaakt en droog in baalen of vaten teegens vier st[uyve]r per [pond] en de cattoen in baalen teegens thien st[uyve]r per [pond] zullende dezelve voor kopers rekening aan de kamer Amsteldam of Middelburg werden gezonden en zo dra de verkoop rekening daar van zullen zijn ingekomen zal het batelijk slot aan den koopers werden gerestitueerd of te het schadelijke door haar op eerste aanmaning werden voldaan.¹⁹⁷

De WIC bleef de eigenaar van de grond en ‘verkocht’ deze als in een soort van feodale relatie. De koper diende lastgelden te betalen en moest het gebied cultiveren. De WIC hield echter rechten op annexatie of verkoop van de uitgegeven percelen. Dit kwam in ieder geval aan de gehele Wilde kust voor, maar waarschijnlijk ook in andere gebieden binnen het octrooi van de WIC.¹⁹⁸

Uit het voorgaande bleek dat ook suiker, koffie en katoen als betaalmiddel werden geaccepteerd. Dit werd onder andere veroorzaakt door een gebrek aan muntgeld. De WIC bleef op basis van haar octrooi de autoriteit in het gebied, maar zij stond onder toezicht van de Staten Generaal, en deze gaf geen toestemming voor eigen muntslag. Dit betekende dat er voor het gebruik van de munten uit de Republiek was vereist dat deze stukken vanuit de Republiek zouden worden overgevoerd naar de Wilde kust. Dit gebeurde echter niet. Daarnaast was het onmogelijk om de stukken in het lokale betalingsverkeer te houden, omdat deze weer snel terug zouden vloeien naar de Republiek voor betalingen van daar ingekochte goederen. Suiker werd er echter wel op grote schaal verbouwd. We kunnen dus stellen dat er lokaal geld geproduceerd werd. Dit maakt dat enige informatie over de productie van dit geld niet mag ontbreken.

De suikerproductie was zeer arbeidsintensief. Er was veel werk te verzetten en vaak ook binnen korte tijd. Als het suikerriet rijp was, diende het gekapt te worden. Dit was zwaar werk. Vervolgens gingen de stengels naar de suikermolen, waar zij binnen een klein aantal uren tussen walsen geplet diende te worden, waarbij de sappen uit de stengels werden

---

¹⁹⁷ Ibidem, *Conditien & voorwaarden waarop den Vendue meester dhr. B. T. H. de Winter, f2.*

¹⁹⁸ Vgl. Ellen-Rose Kambel, *Resource conflicts, gender and indigenous rights in Suriname: local, national and global perspectives* (Leiden 2002) 34.

gedreven. Indien men hier te lang mee wachtte, verzuurden de sappen en was het niet meer mogelijk om goede suiker te maken. De sappen werden ingekookt en geraffineerd, waarna de suikerstroop moest uitkristalliseren. De eerste kwaliteit was de witte suiker, de mindere kwaliteit was de bruine muscovadosuiker. Daarnaast waren er nog bij- of restproducten in de vorm van rum die uit de melasse gestookt werd, en *kill devil* dat geproduceerd werd uit hetgeen bij het afschuimen van de suiker bij het koken werd onttrokken. Door het complexe proces dat uit meerdere opeenvolgende stappen bestond die ook continu opeenvolgend werden uitgevoerd waren er veel slaven nodig op de plantages.

Institutionele setting

Deze slaven werden door de WIC in Afrika gekocht en aan de Wilde kust geleverd. Stanley L. Engerman en Kenneth L. Sokoloff (ES) beweerden dat:

Africans brought over involuntarily as slaves is a testament to the predominance of economic motives in accounting for the movement of people to the Americas.¹⁹⁹

In tegenstelling tot Brazilië waar de WIC zich vestigde als handelsnatie die de suiker van de lokale bevolking kocht, stal of confisqueerde, waren de plantage-eigenaren aan de Wilde Kust de mensen uit de Republiek zelf. Het gebruik van slaven was niet als institutie uit de Republiek door hen meegenomen, maar ter plekke geadopteerd. Daarnaast maakten de emigranten een bewuste afweging tussen gevaar en profijt, waardoor ik van mening ben dat er gegronde redenen zijn om ES gelijk te geven in hun bewering. Dit heeft echter zijn weerslag op het betaalverkeer, doordat *surplus* aan dit gebied werd onttrokken en naar de Republiek werd overgemaakt. Veel plantage-eigenaren woonden in de Republiek en een groot aantal was zelfs nooit op de eigen plantage geweest. Zij lieten het voeren van de plantage over aan opzichters die zelf geen belang hadden bij investeringen voor de lange termijn. Zij waren gebaat bij hoge opbrengsten op de korte termijn.

Investeringen in een plantage hadden betrekking op de aankoop van grond en slaven, echter niet op ontwikkeling van de mensen op de plantage, technische hulpmiddelen of het veilig-stellen van een lange termijn beleid. Gebrek aan slaven zou moeten leiden tot investering in landproductiviteit en technologie, maar dat gebeurde weinig. Zo waren er

---

¹⁹⁹ Engerman en Sokoloff, *Factor endowments*, 6.

ontwikkelingen waarbij suikermolens werden gebouwd die werden aangedreven door een waterrad, maar verder werd er meer geïnvesteerd in arbeidsproductiviteit. Steeds meer slaven moesten, harder werken op stukken grond die in korte tijd geheel werden uitgeput, waarna er op een nieuw stuk grond weer geheel van voren af aan moest worden begonnen. Er had ook meer geïnvesteerd kunnen worden in het in cultuur brengen van een groter stuk land met een minder volle beplanting waarbij er werd getracht om meer productie per plant te genereren en langer gebruik te maken van de planten.

Tevens zien we dat er steeds meer monden waren om te voeden. Terwijl de productie werd toegespitst op exportgewassen en niet op lokale voedselvoorziening, moest voedsel worden ingekocht. Voorwaarde hiervoor was geld, maar dat was er niet, dus werd er gekocht op krediet met als gevolg een afname van de kansen op lokale investeringen. Lokale investering voor de langere termijn was onaantrekkelijk. De slaven hadden niets te investeren en ook nauwelijks rechten. De elite investeerde in de korte termijn om de eigen positie te verbeteren. De rest van de mensen hadden een dermate lage kans op een *return on investment* dat dit hen ontmoedigd werd. Eigendomsrechten waren dermate beperkt dat verlies van eigendom zeer goed mogelijk was, waardoor er ook niet gespaard werd: men besteedde wat men had. Er werden door de WIC wel resoluties uitgevaardigd, maar de naleving en handhaving was dusdanig slecht, dat er vaak hernieuwde plakaten uitgevaardigd moesten worden om oude verordeningen te 'renoveren'. Niet het recht, maar macht regeerde de kolonies aan de Wilde Kust. De eigenaren in de Republiek investeerden de opbrengsten uit de kolonies in stand en aanzien in patria. Doordat er geen investering in de plantage zelf plaatsvond, leidde dit tot een verarming van de koloniën waardoor de invoering van de betaalmiddelen uit de Republiek hier een onmogelijke opgave was geworden.

Er was een nauwe relatie tussen de plantage-eigenaren en de WIC. Ten eerste had de WIC inkomen uit de concessies die zij afgaven aan de planters. Ten tweede hadden de plantage-eigenaren de WIC nodig voor de aanvoer van slaven. Een belangrijk gevolg van het Spaans-Portugese verdrag van Tordesillas was dat dit verdrag aan Spanje verbood zelf rechtstreeks handel te drijven op West-Afrika, waardoor het daar geen slaven kon halen.²⁰⁰ De WIC zou hierdoor een belangrijk voordeel behalen in de slavenhandel en meerdere naties

---

²⁰⁰ Visser, *Piet Hein en de zilvervloot*, 27.

van slaven voorzien. Ten derde had de WIC belang bij het leveren van de slaven omdat hierdoor de suikerproductie kon continueren en groeien, wat noodzakelijk was voor de inkomsten die de eigenaren nodig hadden om de WIC te kunnen blijven betalen. Henk den Heijer merkt hierbij het volgende op:

Slaven werden dikwijls in suiker betaald. Een normaal verschijnsel voor een kolonie waarin geld een marginale rol in de economie speelde. Voor 1730 was de betaling in natura geen probleem; suiker was immers een gewild product dat in de Republiek hoge prijzen opbracht. Maar na 1730 wilden de bewindhebbers graag van die betalingswijze af wegens de sterke daling van de suikerprijzen in de periode 1730-1740.²⁰¹

Planters verloren krediet en konden leningen niet meer aflossen en de rente niet meer opbrengen. Hierdoor stortte de slavenhandel in. Er waren wel slaven nodig, maar die waren onbetaalbaar geworden voor de planters. Dit werd mede veroorzaakt door de jarenlange onttrekking van *surplus* en het uitblijven van investeringen.

Suriname neemt op het gebied van betaalmiddelen een aparte plaats in aan de Wilde kust en zelfs binnen het gehele octrooigebied van de WIC. Daarom wordt er apart aandacht besteed aan deze kolonie en de daar gebruikte betaalmiddelen.

Betalingsverkeer in Suriname

Tijdens de tweede zeeoorlog tussen de Republiek en Engeland veroverde Abraham Crijnssen in 1667 een Fort gelegen in Suriname. Tijdens de Vrede van Breda werd overeengekomen dat de gebieden die beide landen op elkaar veroverd hadden, in het bezit zouden blijven van de partij die deze aan het eind van de oorlog ook in bezit had.²⁰² Terwijl dit het verlies betekende van de kolonie Nieuw Nederland, was Suriname hiermee in het bezit gekomen van de Republiek. Omdat Suriname binnen het gebied van het octrooi van de WIC lag, was zij op papier de rechthebbende, maar de Zeeuwen eisten dit gebied zelf op omdat Crijnssen dit in naam van Zeeland had geclaimd.²⁰³ Hierover volgde een strijd en nadat de kolonie enige

---

²⁰¹ Heijer, *De geschiedenis van de WIC*, 105.

²⁰² Kunst, *Recht, commercie en kolonialisme*, 70.

²⁰³ Schiltkamp en De Smidt red., *West Indisch plakaatboek ... Suriname I*, 3-17. Kapitatievoorwaarden gesloten tussen Abraham Crijnssen en William Byam, 24 Februari 1667 SA.

tijd onder beheer van de Staten van Zeeland was geweest, kwam het toch onder direct bestuur te staan van de WIC.²⁰⁴ Hiervoor betaalde de WIC een bedrag van 120.000 guldens als schadevergoeding aan de staten van Zeeland.²⁰⁵ De kolonie bleek echter een te grote last voor de WIC, waarna er een sociëteit werd opgericht waarin een derde deel was verkocht aan de stad Amsterdam en een derde deel aan de familie Van Aerssen van Sommelsdijck.²⁰⁶ Deze Sociëteit van Suriname zou tot 1770 de kolonie besturen. In dat jaar kocht de Stad Amsterdam de participaties van de erven van Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck.

Zoals Kambel beweert, had de overeenkomst waarin Suriname door de Engelsen werd overgedragen alleen betrekking op die stukken die de Engelsen in het verleden in bezit hadden gehad. De overige grond hoorde hier niet bij. Deze bleef eigendom van de autochtone bevolking en dit diende te worden gerespecteerd op basis van de regelingen in het octrooi van de WIC en de 'Ordre van regieringe'.²⁰⁷ Bepalingen waaruit blijkt dat de indianen geen kwaad mag worden aangedaan vinden we terug in Suriname, maar ook in Nieuw Nederland. Dit waren universele bepalingen binnen het octrooigebied van de WIC.

De gebieden die in Suriname werden geëxploiteerd waren aan de kust en langs de grote rivieren gelegen. De indianen leefden vaak dieper landinwaarts en handelden wel met de kolonisten, maar dit werd bij tijd en wijlen echter ook verboden.²⁰⁸ Binnen deze gebieden was er voor lokaal gebruik nauwelijks behoefte aan geld in de Europese vorm. De handel met de indianen verliep voornamelijk in de vorm van ruilhandel en op de plantages was ook weinig muntgeld nodig. Toch bleek dat er voor de internationale handel wel behoefte was aan geld. In Suriname zelf werd suiker als wettig betaalmiddel gebruikt, maar niet iedere slavenhandelaar zat te wachten op een betaling in de vorm van suiker. Zeker niet op het moment dat de suikerprijs daalde. De eenheid waarin suiker als betaalmiddel in gebruik was, was het Amsterdamse pond. In 1669 werd dit nogmaals vastgelegd in artikel 16 van de

---

²⁰⁴ Ibidem, 117-119. Stukken met betrekking tot de overdracht van Suriname door de Staten van Zeeland 1682-1683: overdracht van Suriname aan de West-Indische Compagnie door de Staten van Zeeland. "accoord van de verhandeling van Suriname", 6 Juni 1682.

²⁰⁵ Kambel, *Resource conflicts*, 25.

²⁰⁶ Schiltkamp en De Smidt red., *West Indisch plakaatboek ... Suriname I*, 123-127. Stukken met betrekking tot de overdracht van Suriname door de Staten van Zeeland 1682-1683: overname van de kolonie door de stad Amsterdam en Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck, zd.

²⁰⁷ Kambel, *Resource conflicts*, 69.

²⁰⁸ Schiltkamp en De Smidt red., *West Indisch plakaatboek ... Suriname I*, 212-314. Plakaat. Verbod van ruilhandel met indianen, 20 Februari 1717; J.A. Schiltkamp en J. Th. De Smidt red., *West Indisch plakaatboek: plakaten, ordonantiën en andere wetten, uitgevaardigd in Suriname II 1761-1816* (Amsterdam 1973) 1029-1030. Plakaat. Handel met vrije indianen, 30 Augustus 1781.

‘Criminelle en penaele wetten ende ordonantien’.²⁰⁹ Dit was natuurlijk belangrijk omdat verschillende interpretaties van een pond tot problemen kon zorgen. Het pond suiker had een plaats in het totale stelsel van betaalmiddelen. Hiermee wordt bedoeld dat er een vaste verhouding was tussen de waarde van suiker als betaalmiddel en de munten die tot het betalingsverkeer waren toegelaten. Dit houdt niet in dat de handelswaarde van suiker vast stond en niet fluctueerde. Over de waarde in het betalingsverkeer schreef C. Scholten:

Zoo werd bij Res. van 11-9-1669 suiker als wettig betaalmiddel aangewezen op 2 stuiver het pond: een tiental jaren later was het pond suiker van 1 stuiver een soort waarde-eenheid welke tot in de XVIIIe eeuw heeft stand gehouden.²¹⁰

In mei 1679 zijn er op last van de gouverneur Johannes Heinsius ook koperen munten uitgegeven²¹¹, om te voorzien in een behoefte aan betaalmiddelen die makkelijk overdraagbaar waren, want men liep niet dagelijks met vele kilo’s suiker over straat. Deze stukken staan bekend als *papegaaiduitjes*. Het materiaal en formaat kwam redelijk overeen met de in de Republiek bekend zijnde duiten, maar de waarde van de stukken was gelijk aan het pond suiker. Omdat het pond suiker gelijk gesteld was aan een stuiver, gaat het dus om stuiver stukken. Er waren drie denominaties, te weten 1, 2 en 4 pond suiker. Op de stukken was een tak afgebeeld met een papagaai. Het aantal bladeren aan de tak gaf de denominatie aan. Er was blijkbaar weinig vertrouwen in deze stukken, want op 20 juli was er al een plakkaat nodig om straffen te stellen op het weigeren van deze stukken.²¹² Deze munten die door de Staten Generaal waren verboden²¹³ dragen alle het jaartal 1679 en golden lokaal dus als wettig betaalmiddel. Op 14 oktober 1681 waren de stukken reeds ingetrokken en werden de bezitters opgeroepen om de nog aanwezige stukken in te leveren.²¹⁴ Er bleef echter een chronisch tekort aan pasmunten bestaan waarna de gouverneur van Suriname, Van Aerssen- van Sommelsdijck toch per zes april 1688 opnieuw de eerder door Heinsius uitgegeven stukken in circulatie bracht. Ditmaal echter tegen een gereduceerde waarde als

---

²⁰⁹ Schiltkamp en De Smidt red., *West Indisch plakaatboek ... Suriname I*, 33-35. “Criminelle en penaele wetten ende ordonantien”, 19 Februari 1669.

²¹⁰ Scholten, *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen*, 172.

²¹¹ Schiltkamp en De Smidt red., *West Indisch plakaatboek ... Suriname I*, 79-98. Plakaat. Uitgifte van koperen penningen. Herbergiers mogen geen krediet geven, 1 mei 1679.

²¹² Ibidem, 98-100. Plakaat. Betalen met koperen penningen, 20 Juli 1679.

²¹³ G.J. Fabius, *Het bankwezen in Nederlandsch West-Indië* (Rotterdam 1917) 6.

²¹⁴ Schiltkamp en De Smidt red., *West Indisch plakaatboek ... Suriname I*, 113. Plakaat. Notifikatie. Inlevering van koperen penningen, 14 Oktober 1681.

stukken van 1,2 en 4 duiten.²¹⁵ Opnieuw waren dit slechts stukken voor het lokale betalingsverkeer. Pas in 1764 werden er opnieuw duiten geslagen, dit maal op titel van de Sociëteit van Suriname waar op de keerzijde een cacaoboom werd afgebeeld. Voor deze emissie schijnt wel goedkeuring door de Staten Generaal te zijn verleend.²¹⁶

Suiker was echter niet het enige 'goederengeld' dat een officieel betaalmiddel was, want bij het 'plakaat van 11 December 1670 [werd] letterhout als wettig betaalmiddel (...) erkend en de waarde daarvan bepaald op de voet van 3 pond letterhout gelijk aan 2 pond suiker.'²¹⁷ De bosnegers ruilden hout dat zij diep in het oerwoud kaptten, voor de zaken die zij van de blanke kolonisten wilden kopen.²¹⁸

Naast munten en goederengeld introduceerde Suriname nog een betaalmiddel, het kaartengeld dat in 1761 werd ingevoerd. Reeds in 1684 waren de munten uit de Republiek voor gebruik binnen de kolonie opgewaardeerd met 20%.²¹⁹ Dit in een poging om enige munt in de kolonie te houden. Het verschil in waarde tussen lokaal en 'Hollands' courant bestond in 1761 nog steeds. Dit kaartgeld was uitgegeven als courant geld uit de Republiek en circuleerde dus voor 120% in Surinaams courant. Er zouden meerdere emissies volgen. Aanvankelijk was er sprake van een gedekte emissie. De eerste serie bevatte 4.000 kaarten met een waarde van 3 gulden Surinaams courant per stuk. De stukken bestonden uit een genummerde speelkaart, of een deel daarvan, waarin het kleinzegel van de WIC was gestempeld en die door twee commissarissen waren getekend.²²⁰ Er zouden nog veel nieuwe emissies volgen, in verschillende denominaties. Het Surinaamse kaartengeld was bedoeld voor lokaal gebruik. Dit verklaart ook het verschil in waarde tussen het Surinaams courant en de munten uit de Republiek. Buiten Suriname was het geld minder waard, waardoor het in de kolonie aanwezig bleef en daarmee beschikbaar in het betalingsverkeer. Kaartengeld was een vorm van papiergeld en dit zullen wij ook in het volgende hoofdstuk over de Cariben tegenkomen.

---

²¹⁵ Scholten, *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen*, 172. Vgl; Schiltkamp en De Smidt red., *West Indisch plakaatboek ... Suriname I*, 178. Plakaat. Uitgifte van koperen penningen. Gewicht en prijs van het brood, 6 April 1688.

²¹⁶ Scholten, *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen*, 173.

²¹⁷ B.J.O. Schrieke en M.J. van Heemstra ed., *Ons koninkrijk in Amerika: West-Indië ('s-Gravenhage 1947)* 245.

²¹⁸ Schrieke en Van Heemstra ed., *Ons koninkrijk*, 246.

²¹⁹ Schiltkamp en De Smidt red., *West Indisch plakaatboek ... Suriname I*, 133-134. Plakaat. Waarde van Hollandse munten, 10 Januari 1684.

²²⁰ Schiltkamp en De Smidt red., *West Indisch plakaatboek ... Suriname II*, 1348. Notificaties met betrekking tot de uitgifte van kaartgeld en obligaties, 20 Augustus 1761.

Betalingsverkeer in de Cariben

Wat de WIC aantrof in de Cariben

De Cariben werden gevormd door een groot tropisch gebied, gelegen aan de oostkant van Amerika tussen Noord, Midden en Zuid Amerika in. Dit gebied bestond uit zee met heel veel eilandjes. Deze eilandjes varieerden enorm in geologische gesteldheid en waren vaak, of dichtbevolkt, of geheel onbevolkt. In de periode waar dit paper over handelt vond er op deze eilandjes veel wisseling van vlag plaats. Spanjaarden, Portugezen, Engelsen, Zweden, Denen, Fransen en de WIC vochten om de eilanden die zij bij hun koloniale bezit wilden inlijven. Daarnaast waren deze eilandjes ook zeer gevoelig voor piraterij. De lokale volksgemeenschappen waren vaak klein en niet in staat om zich te verdedigen tegen een aanval van een kaperschip dat zo'n eiland met meerdere grote kanons onder vuur nam. De kapers streefden zelden naar grondbezit, maar waren veel meer uit op een brandschatting of het roven van buit. Om hun buit van de hand te doen maakten de kapers daarnaast ook gebruik van de handelsfunctie van enkele van deze eilanden. Door de grote concentratie van eilanden die onder verschillende vlaggen ressorteerden, in combinatie met zelfstandig bestuurde eilandjes en de grote verscheidenheid aan continentale conflicten die steeds weer hun invloed hadden op de handelsbetrekkingen tussen de kolonies overzee, konden kapers en lorredraaiers goede zaken doen in de Cariben.

De geologische gesteldheid van de eilanden was ook niet uniform. Er waren eilanden die hout leverden of een bron met vers zoet water hadden. Daarnaast waren er eilanden die zoutpannen bevatten en daardoor zeer belangrijk waren voor de Republiek, waar veel zout werd gebruikt. Er waren eilanden die nauwelijks bereikbaar waren en er waren er met een heel goede rede met mooie steekgrond en/of een natuurlijke haven. Er waren er die geen mogelijkheden boden tot bewoning, maar ook die zeer goed bewoonbaar waren. Daarnaast waren er eilanden die uitermate geschikt waren voor plantagebouw. Zo werden de eilanden Jamaica en Barbados voor de Engelsen grote suikerleveranciers.

De geografische structuur, grote gevaren en veelvuldige vlagwisseling leidden ertoe dat het recht van de sterkste vaak prevaleerde boven het geschreven recht. Bezitsrechten

waren in weinig gevallen afdwingbaar en investeringen in eigen grond resulteerden zelden in profijt voor de doorsnee bewoners. Profijt was er voor een kleine elite die de grotere plantages in bezit had, niet als gevolg van investeringen in landbouw en economie, maar door een extractief beleid. Gestructureerde lange termijn investeringen in deze eilanden waren er nauwelijks omdat exogene factoren als kapers of vreemde mogendheden een onzeker perspectief voor de toekomst boden.

Europese vestiging of emigratie naar wingewesten leidde ook tot meer concurrentie voor de gevestigde elite. Dit werd op veel gebieden tegengewerkt. Vooral de Spanjaarden hadden daar volgens AJR hele strikte regelingen voor:

Extraction and European settlement patterns were mutually self-reinforcing. In areas where extractive policies were pursued, the authorities also actively discouraged settlements by Europeans, presumably because this would interfere with the extraction of resources from the locals.²²¹

Van de zuidelijk gelegen, of benedenwindse eilanden, was Curaçao het belangrijkste eiland in de historie van de WIC. Curaçao lag tussen Aruba en Bonaire, en voor alle drie gold dat de oorspronkelijke indianen die de eilanden bewoond hadden, rond 1513-1515 door de Spanjaarden waren gedeporteerd naar *Hispaniola*.²²² Van de instituties van deze bewoners is niets bekend. Omdat een vooraanstaande Spanjaard kort na de deportatie toestemming had gekregen om de eilanden onder cultuur te brengen, werden er vervolgens weer enkele indianen naar de eilanden toe gebracht. Daarnaast vestigden een klein aantal Spanjaarden en enkele vluchtelingen van de Venezolaanse kust zich op deze eilanden. Terwijl Aruba geen aantrekkingskracht op de Spanjaarden uitoefende, werd Bonaire als strafkolonie gebruikt. Ook de WIC gebruikte dit eiland later om mensen naartoe te verbannen. Verder hielden de Spanjaarden toezicht op een klein aantal indianen die zij schapen lieten fokken. Het eiland werd tijdens deze periode van Spaans gezag wel door schepen bezocht en van schapen ontdaan, maar hier stond meestal geen tegenprestatie tegenover. De beesten werden gewoonweg meegenomen net als men het hout meenam dat men op deze eilanden kapte. Dit kon doordat de bewoners geen verzet boden en zich niet vertoonden als er een schip

---

²²¹ Vgl. Acemoglu, e.a.; 'Reversal of fortune', 1266.

²²² Johan Hartog, *Bonaire: van indianen tot toeristen* (Aruba 1957) 29; Johan Hartog, *Aruba zoals het was zoals het werd van de tijd der indianen tot op heden* (Aruba 1953) 28.

aankwam. Van transacties tussen bewoners onderling is niets bekend. Er zou ook weinig tot geen handel plaats hebben gevonden tussen de bewoners van het eiland en de WIC in de periode voorafgaand aan de inname door de WIC.

De relatie tussen de WIC en de Cariben

Het tropische klimaat maakte dat malaria en Gele koorts welig tierden in het Caribische gebied.²²³ Het gebied was echter minder schadelijk voor de gezondheid dan het Afrikaanse continent, wat te maken had met de wind die door het gebied waaide. Het was dus ongezond om naar de Cariben te gaan, maar de opbrengsten konden lucratief genoeg zijn om de gok te wagen, volgens ES:

Although these colonies suffered from high mortality rates, they attracted the great majority of European migrants because survivors could earn exceptionally high incomes.²²⁴

Hierbij merkten ES op dat niet alleen sterftcijfers bepaalden waar mensen zich vestigen²²⁵, zoals AJR beweerden²²⁶, maar dat de te verwachte *return* bepaalde of de sterftetekansen opwogen tegen het te verwachten gewin en dat dat uiteindelijk bepaalde waar men zich vestigde.

Na het verlies van Brazilië werd de kennis inzake suikerproductie snel geëxporteerd naar de Wilde kust en het Caribische gebied.²²⁷ Dit was onder meer mogelijk doordat de grote specialisten, de Braziliaanse Joden, liever met de mensen uit de Republiek meegingen dan in Brazilië te blijven om opnieuw slachtoffer te worden van de Katholieke inquisitie. In tegenstelling tot de Afrikaanse suikerteelt, werd de suikerteelt in de Cariben al snel succesvol, waarbij veel Afrikaanse slaven werden ingezet.

De eilanden die de WIC in bezit heeft gehad waren voornamelijk verkregen door verovering. Net boven de Venezolaanse kust lagen Aruba, Bonaire en Curaçao die gedurende langere tijd in bezit zijn geweest. Aan de noordelijke rand van het gebied lagen St. Thomas,

---

²²³ Vgl. Johan Hartog, *Curaçao van kolonie tot autonomie deel I (tot 1816)* (Aruba 1961) 344-345.

²²⁴ Engerman en Sokoloff, *Factor endowments*, 7.

²²⁵ Ibidem.

²²⁶ Daron Acemoglu, e.a.; 'The colonial origins of comparative development', 1371.

²²⁷ Richard B. Sheridan, *Sugar and slavery: an economic history of the British West Indies 1623-1775* (Epping 1974) 128-129.

St. Maarten, Saba en St. Eustatius. Ook Tobago is korte tijd in het bezit geweest van de WIC, net als (delen van) Tortola, Anguilla en St. Kruis.

Op deze eilanden vindt men patroonschappen, zoals die aan de Wilde Kust bestonden, waar iemand op basis van een licentie van de WIC toestemming had gekregen om een eigen nederzetting op te zetten. Dit zien wij voornamelijk op de bovenwindse eilanden St. Maarten, St. Eustatius en Saba. Op de benedenwindse eilanden lag de zaak anders. Hier hield de WIC gedurende lange tijd zelf de touwtjes in handen en was particuliere vestiging tot 1715 geen optie, toen dit mogelijk werd op Curaçao²²⁸, en vanaf 1754²²⁹ op Aruba.

De instituties op de Caribische eilanden werden gedicteerd door de Europese naties die in het gebied actief waren. Deze weken af van de instituties in Europa. In de Cariben leken deze meer op die aan de Wilde Kust. De eilanden hadden echter het voordeel dat er sprake was van kleine gemeenschappen die per eiland voor een andere institutionele inrichting konden kiezen. Aan het vaste land van de Wilde kust was er minder sprake van variatie. Daar was meer een eenheid in de vormgeving van instituties en van de ontwikkeling die deze doormaakten. De variatie was kenmerkend voor het Caribische gebied en voor de relatie die de WIC met de eilanden onderhield.

Aruba, Bonaire en Curaçao vormden een administratieve eenheid onder direct bestuur van de WIC, waarbij Curaçao het bestuurscentrum was. Curaçao was in 1634 door de WIC op de Spanjaarden veroverd en zou als maritieme haven belangrijk zijn in het Caribische gebied, om van daaruit een militair steunpunt tussen Brazilië en Nieuw Nederland te vormen. Het zou tevens uitgroeien tot een belangrijke post, noodzakelijk om de handelsbetrekkingen te kunnen onderhouden met het vaderland en alle gebieden in bezit van de WIC. Curaçao zou belangrijk worden als stapelplaats voor suiker, depot voor Afrikaanse slaven, en aanbieder van vlees, paarden en zout.

Er werd weinig in de plaatselijke bevolking van de drie eilanden geïnvesteerd. Zo was de WIC op basis van voorschriften verplicht om algemeen onderwijs en religieuze vorming

---

²²⁸ Hartog, *Curaçao deel I*, 252.

²²⁹ Hartog, *Aruba*, 69.

aan te bieden. Vanaf 1640 werd er onderwijs verstrekt²³⁰, maar dit onderricht was slechts voorbehouden aan de elite van aanwezige WIC employees. Van enige investering in een generale volksgemeenschap was geen sprake. Hier kunnen wij zonder meer spreken van een extractieve economie waar niets geïnvesteerd werd in de ontwikkeling van de gemeenschap op het eiland zelf.

Het nabij gelegen Bonaire werd in 1636 door de WIC in bezit genomen. De WIC handelde niet met Bonaire, maar bezat het eiland en gebruikte dit om vlees, huiden, zout en maïs te produceren. Deze producten werden naar Curaçao geëxporteerd en gedeeltelijk daar gebruikt en verhandeld, of naar de Republiek verzonden. Het merendeel van de bewoners kunnen wij beschouwen als productiemiddelen. Van het gebruik van betaalmiddelen op dit eiland in de periode dat de WIC het in bezit had is niets bekend.

In 1642 werd Bonaire door de Spanjaarden heroverd en voor enkele dagen bezet. Zij hebben de veestapel toen gedood en alle bouwwerken verbrand. Het gehele eiland was vernield toen de WIC het opnieuw innam. Dit is een voorbeeld van een veelvoorkomend fenomeen in het Caribische gebied. Een eiland was immers makkelijker in te nemen dan een stuk grond op het vaste land omdat versterkingen lastig aan waren te voeren tijdens een belegering. De natuurlijke grenzen die de zee biedt maken dat er na een verovering ook een verdedigbaar territorium was indien er voldoende militaire middelen op het eiland aanwezig waren. Op het vaste land bleven de grenzen van een territorium veel moeilijker te verdedigen. Wij zien veelvuldig dat eilanden die veroverd waren, geheel werden ontdaan van de bestaande bevolking en dat alle waardevolle zaken werden geconfisqueerd.²³¹ Vervolgens ontstond er een geheel nieuwe samenleving met totaal andere instituties, of werd het eiland geplunderd en verlaten. Ook in dat geval waren de oude instituties verdwenen. De WIC handelde met bevriende naties, maar maakte zich zelf ook schuldig aan het met geweld nemen van eilanden die door vijandelijke naties waren bezet.²³² Soms waren eilanden geheel leeg op het moment dat de WIC het in bezit nam.

Het onbewoonde Aruba werd in 1636 door de WIC bezet. Dit betekende dat de WIC er kon doen wat zij wilde en geen rekening hoefde te houden met reeds bestaande

---

²³⁰ Hartog, *Curaçao deel I*, 213.

²³¹ Dit gold bijvoorbeeld ook voor de Engelse plundering van St. Eustatius in 1781.

²³² Vgl. Hartog, *Bonaire*, 54.

instituties. Zowel Aruba alsook Bonaire waren door de WIC in bezit genomen om te kunnen voorzien in een bepaalde behoefde op Curaçao, zo werden er op Aruba paarden gefokt.²³³ Ieder eiland had op deze manier een unieke functie binnen het bestel van de bestuurseenheid Curaçao.

Handelstransacties in de Cariben

Handelstransacties concentreerden zich op Curaçao. Hier werden de slaven vanuit Afrika, suiker en koffie van de wilde kust en het Caribische gebied, en tabak en huiden uit Nieuw Nederland aangevoerd om vervolgens naar de republiek en de andere kolonies te worden verscheept. Omdat de haven als internationale haven gebruikt werd, was er een redelijke hoeveelheid muntgeld beschikbaar. In het lokale verkeer werden dan ook munten gebruikt. Daarnaast was er sprake van ruilhandel en het gebruik van wissels, *commodity money* en krediet. In de internationale handel was muntgeld minder gebruikelijk omdat er onvoldoende munten aanwezig waren voor grote transacties, het vervoer van muntgeld grote gevaren met zich meebracht en het vervoer van waren een extra surplus kon opleveren omdat de waarde in de plaats van bestemming een stuk hoger kon liggen dan de lokale waarde in de Cariben.

Het gebruik van muntgeld was minder algemeen op de bovenwindse eilanden, zoals St. Eustatius. Hier was geen gevestigde beschaving met instituties toen de WIC dit in bezit nam, met als gevolg het langer prevaleren van ruilhandel en het gebruik van *commodity money*.²³⁴ Suiker was hierbij het belangrijkste ruil-/betaalmiddel. Er is uit de nalatenschap van Louis Houtcooper, Commandeur te St. Eustatius in dienst van de WIC, een boekhouding bekend die in de jaren 1680 geheel in ponden suiker is opgemaakt.²³⁵ Ter illustratie hoe algemeen suiker hier was als betaalmiddel in grote transacties enige voorbeelden van schepen die door Cornelis Evertsen de Jonge werden verkocht:

den 13 junij aen 't eijlandt Eustasius dese boot [De Prosperis] verkocht voor 12000 [pond] suijker²³⁶, Op dezelfde dag "is deze fleuyt [D'Indiaen] op 't eijland Eustasius

---

²³³ Hartog, *Aruba*, 46.

²³⁴ G.J. Fabius, 'Het muntstelsel op onze Bovenwindsche Antillen', *De Economist* 64:1 (maart 1915) 322.

²³⁵ Fabius, 'Het muntstelsel op onze Bovenwindsche Antillen', 322.

²³⁶ C. de Waard, *De Zeeuwsche expeditie naar de west onder Cornelis Evertsen den Jonge 1672-1674 Nieuw Nederland een jaar onder Nederlandsch bestuur* Linschoten-vereniging XXX ('s-Gravenhage 1928) 121.

verkocht voor 25000 [pond] suiker²³⁷, tevens op deze dag “dese booth verkocht voor 18 stucken Campecij hout en 8 oxhoofden suiker.”²³⁸

Ook katoen is hier als betaalmiddel gebruikt tegen een waarde van 6 stuivers per pond in 1724 en 7 stuivers in 1728.²³⁹ In de Provisionele Instructie die Houtkoper meekreeg van de WIC toen hij naar St. Eustatius ging werd in artikel 14 bepaald dat het *hoof*-, of zogenaamd *duytjesgeld*, betaald diende te worden met 100 pond suiker per hoofd van 14 jaren of ouder en 50 pond voor jongeren. Het was ook mogelijk om deze betaling in een vergelijkbare waarde te voldoen in de vorm van tabak of katoen.²⁴⁰

Omdat het eventueel aanwezige geld uit de Republiek gebruikt werd om betalingen mee te verrichten voor inkopen van uit de Republiek in te voeren waren, verdween dit geld weer terug naar het vaderland en deed dit opgeld in de koloniën. Net als eerder in Brazilië zien we dat mensen uit de Republiek betaald wilden worden in Hollandse guldens en niet in lokale guldens courant. Zij leden dan wel geen verlies omdat zij nog steeds het afgesproken bedrag ontvingen en dus dezelfde kwantiteit, maar hadden wel een nadeel omdat de lokale koopkracht van dit bedrag anders was. De lokale bevolking was echter niet bereid om hen in Hollands courant te betalen.²⁴¹ Zeelieden en soldaten kregen hierdoor volgens hun eigen perceptie minder uitbetaald dan bij aanmonstering was afgesproken. Van de schepen waar deze lieden op voeren zijn diverse stukken bewaard gebleven met informatie over handelstransacties en koersen van verschillende betaalmiddelen.

Zo zijn er stukken bewaard van de reis die het schip ‘De Publicola’ in 1749 naar St. Eustatius maakte. In een rekening komen wij de verkoop tegen van ‘336 Alve Johannissen’ voor een bedrag van ‘Ps 3696:--:--.’²⁴² Dit komt overeen met de koers van het plakaat van St. Maarten, uitgevaardigd op 10 september 1765.²⁴³ In hetzelfde dossier zit ook een rekening

---

²³⁷ Waard, *De Zeeuwsche expeditie naar de west*, 122.

²³⁸ Ibidem,

²³⁹ Fabius, ‘Het muntstelsel op onze Bovenwindsche Antillen’, 323.

²⁴⁰ J.A. Schiltkamp en J. Th. De Smidt red., *West Indisch plakaatboek: publikaties en andere wetten betrekking hebbende op St. Maarten St. Eustatius Saba 1648/1681-1816* (Amsterdam 1979) 260 St. Eustatius, Provisionele instructie voor L. Houtkoper, kommandeur, en J. Munninckhoven, kommissaris, 29 December 1681 (Middelburg).

²⁴¹ Fabius, ‘Het muntstelsel op onze Bovenwindsche Antillen’, 323.

²⁴² ZA, MCC, inv. Nr 1572; Rekening courant van ’t schip de Republicola.

²⁴³ Schiltkamp en De Smidt red., *West Indisch plakaatboek ... St. Maarten*, 50. St. Maarten, Publicatie. Koers van de “Spaanse stukken van agten”, die, “alhier sowel als in de naburige eylanden courant sullen passeeren tegens 11 realen eyder daalder”, 10 September 1765.

uit St. Eustatius waaruit blijkt dat in 1749 het lokale geld hoger werd gewaardeerd dan dat uit de Republiek en dat het verschil 20% bedroeg: 'Voor twee wissels getrokken: een in faueur van Cap[itei]n Govert Bergh Hollands courant P^s 800, maakt st. Eustatius courant 1000:--:--.²⁴⁴ De tweede wissel was afgegeven in £ sterling 290, wat in de rekening werd vermeld als P^s 1691:5:2.²⁴⁵ Dit verschil van 20% in de waarde tussen lokaal en het Hollands courant komen wij veelvuldig tegen. Zowel in Brazilië, aan de Wilde kust, in de Cariben alsmede in Nieuw Nederland zien wij dat het lokale geld anders gewaardeerd werd in de hoop muntgeld binnen de lokale economie te behouden. In veel gevallen was het verschil in waardering 20%.

Veel boekhouding vond in de Cariben en aan de Wilde kust plaats in peso's. Het gevolg was wel dat er veel rekenwerk aan te pas kwam om de totale internationale boekhouding op orde te krijgen. Niet alleen moest er rekening worden gehouden met de onderlinge koersen tussen de verschillende boekhoudkundige betaalmiddelen, maar ook nog met het verschil tussen lokaal en internationaal courant. Vaak zien wij dat rekeningen gedeeltelijk werden opgemaakt in peso's en halverwege werden omgerekend naar ponden of guldens, waardoor er meerdere rekeneenheden voorkomen binnen één document.²⁴⁶

In de circulatie was veelal een chronisch tekort aan pasmunten. Om te voorzien in kleingeld werden in bepaalde periodes grote stukken gekapt in kleinere delen. Deze werden dan per plakkaat als pasmunt toegestaan. Volgens Scholten: 'werden onder het bestuur van Gouverneur Lauffer (1799-1803) Spaanse matten in 4 deelen gekapt'²⁴⁷, om te voorzien in een behoefte aan kleingeld. Deze zogenaamde *driekantjes* of *guillotines* werden gestempeld om de waarde aan te duiden. Hij beschrijft dit echter als de eerste emissie van gekapt geld in het Caribische gebied. Het volgende plakkaat wijst erop dat hier al eerder gebruik van werd gemaakt.

In 1781 probeerde enkele personen op St. Eustatius winsten te behalen door kleingeld en gekapte stukken te bemachtigen en deze dan met winst weer te verkopen aan mensen die deze nodig hadden om mee te kunnen betalen. Hiertoe verplichten zij anderen

---

²⁴⁴ ZA, MCC, inv. Nr 1572 (D) generaale rekening court met den weled hr Jan Guepin.

²⁴⁵ ZA, MCC, inv. Nr 1572 generaale rekening court met den weled hr Jan Guepin.

²⁴⁶ ZA, MCC, inv. Nr 1572 rekening van retouren van de Republicola Vlissingen 1752

²⁴⁷ Scholten, *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen*, 164.

om grotere bedragen geheel te voldoen in kleine stukken. Om deze praktijken tegen te gaan werd er per plakkaat bepaald dat bedragen zoveel mogelijk in grote stukken moesten worden voldaan, waarbij de kleine denominaties alleen mochten worden gebruikt om de waarde van grote stukken aan te vullen tot het verschil tussen de waarde van deze grote stukken en de overeengekomen prijs.²⁴⁸

Het gebrek aan voldoende uniforme munten leidde ertoe dat er veel gebruik werd gemaakt van *commodity money* of 'goederengeld'. De heersende instituties vonden de meeste overeenkomsten in het gebruik van suiker als betaalmiddel. In feite was dit het meest universeel gebruikte betaalmiddel in het West-Indië. Terwijl de munten van meerdere naties, als lokaal betaalmiddel werden gebruikt, was het niet zo dat iedere munt overal als betaalmiddel werd toegelaten tot het betalingsverkeer. Suiker kende echter geen variaties in samenstelling, maar alleen in de mate waarin deze 'gekuurd' was, waardoor dit zeer goed als een internationaal betaalmiddel kon worden gebruikt. Zo werden belastingen op de eilanden van de WIC, maar ook op de Franse en Engelse eilanden geïnd in suiker. Deze suiker werd naar het vaderland verscheept en daar verkocht. Vervolgens was er dan geld beschikbaar in het vaderland om bijvoorbeeld de gouverneur van te betalen. Het kwam ook voor dat zo'n gouverneur in suiker werd betaald die hij zelf voor verkoop naar zijn vaderland diende te verschepen. De kans op verlies en/of beschadiging was dan erg groot, terwijl gemis van verwacht voordeel ook een groot risico was dat door hem gelopen werd. Als er meerdere schepen tegelijk aankwamen kon dit de prijs drukken, waardoor de handelswaar minder opleverde dan de waarde die ten tijde van de betaling in het betalingsverkeer door de suiker als betaalmiddel was vertegenwoordigd. Daarnaast werd er in de handel met het vaderland veel gebruik gemaakt van wissels en assignaties. Daar de meeste goederen waar in de Cariben behoefte aan was vanuit het vaderland moesten worden geïmporteerd werd de klinkende munt, die voor de wissels in patria was ontvangen, daar ook weer uitgegeven. Hierdoor kwam er slechts weinig geld naar de Cariben toe, terwijl er voor aan te kopen goederen wel geld uit stroomde.

---

²⁴⁸ Schiltkamp en De Smidt red., *West Indisch plakkaatboek ... St. Maarten*, 312. St. Eustatius, Ordonnantie. "Gesneeden geld", 6 December 1781.

Betaalmiddelen in de Cariben

In de Cariben circuleerde een grote verscheidenheid aan munten uit verschillende staten die gezamenlijk deel uitmaakten van een complex monetair stelsel. Er was een basis structuur waarbinnen de onderdelen van verschillende valuta een plaats kregen. De peso gold voor 48 stuivers en een reaal was dus gelijk aan 6 stuivers of een schelling. De Deense schellingen gingen in het betaalverkeer ook door voor een reaal, waardoor deze ook wel als Deense reaal worden beschreven. Deze waren echter niet altijd even geliefd omdat ze niet op alle eilanden werden geaccepteerd. Dit kon veroorzaakt worden door een verordening die het gebruik niet toeliet, of doordat de ontvangers weinig vertrouwen hadden in de munt en deze in een transactie niet wilden aannemen. In dit laatste geval kon het bestuur middels een verordening juist het gebruik van de munt opleggen. De Deense realen werden dan ook veelvuldig geweigerd op Curaçao, waardoor er in 1776 een verordening nodig was tegen het weigeren van deze Deense stukken en tevens Spaanse driekantjes (gekapte stukken).²⁴⁹ Het verbieden van de eis tot betaling in twee halve realen op het moment dat iemand wilde betalen met één hele reaal was nodig omdat er misbruik van de situatie was gemaakt door handelaren die grote winsten wilde behalen met opwisselen van diverse de muntstukken.²⁵⁰ Veel munttypen konden door elkaar worden gebruikt. Zo was het mogelijk dat iemand op St. Maarten in 1740 iets kocht voor zes peso's en betaalde met een Spaanse mat. Hij kon dan als wisselgeld een Deense schelling en zes Hollandse stuivers ontvangen.

Toch was de conversie van de stukken niet altijd even makkelijk, omdat de koersen per eiland konden verschillen. Deense en Franse schellingen konden zoals vermeld circuleren in het betalingsverkeer op diverse eilanden van de WIC. Bij de verordening van vier april 1741 werd de waarde van de Franse en Deense schelling op St. Maarten verlaagd van zes naar vijf stuivers per schelling. Vanaf het moment dat de verordening werd afgekondigd, gold de nieuwe koers bij alle transacties. Om betrokkenen bij reeds eerder aangegane verplichtingen niet te bevoor- of benadelen, werd er een periode afgekondigd waarin deze verplichtingen op de oude koers konden worden voldaan.²⁵¹ Deze uitlooperperiode en deze

---

²⁴⁹ J.A. Schiltkamp en J. Th. De Smidt red., *West Indisch plakaatboek: publikaties en andere wetten alsmede de oudste resoluties betrekking hebbende op Curaçao Aruba Bonaire I 1638-1782* (Amsterdam 1978), 383-384.

Curaçao, Verbod om betaling met Deense en Spaanse hele of halve realen te weigeren, 10 Oktober 1776.

²⁵⁰ Ibidem.

²⁵¹ Schiltkamp en J. Th. De Smidt red., *West Indisch plakaatboek... St. Maarten*, 28-29. St. Maarten, Notificatie. Koers van Deense en Franse schellingen, 4 april 1741.

waarden golden echter niet buiten het gebied waar de notificatie betrekking op had. Dit had dus gevolgen voor het betalingsverkeer en de handel op de andere eilanden.

Een specifiek probleem van het Caribische gebied was de grote verscheidenheid aan verschillende besturen op vele kleine eilandjes die ieder hun eigen plan trokken. Daarbij waren zij toch ook van elkaar afhankelijk omdat een bepaalde regeling op één eiland, gevolgen kon hebben voor de andere eilanden. Dit probleem zien wij ook terug in de koers die verschillende munten die in dit gebied circuleerden, ten opzichte van elkaar hadden. Indien de koers op een eiland per plakkaat werd aangepast, had dit direct tot gevolg dat een bepaalde muntsoort wegvloede naar de andere eilanden, of daar juist heel erg schaars werd. Dit probleem speelde veel meer in het Caribische gebied dan op het vaste land. Per november 1787 stelde St. Maarten nieuwe koersen vast voor een aantal muntsoorten omdat enkele muntsoorten schaars begonnen te worden nadat St. Eustatius de koersen eerder had aangepast en de munten daar een hogere waarde hadden gekregen dan op St. Maarten. Het plakkaat maakt melding van de volgende koersen:

Gerande goude dubloenen tegens een en twintig pesos van agten. Engelse guineas van GEORGE de Derde, het volle gewicht houdende tegens zes pesos van agten, twee reaalen en vier stuyvers. Gerande quart daalders van dezelfde munt als de Spaanse daalders enkeld tegens zestien stuyvers en vier van deselve voor een daalder en twee voor een halve daalder. Gerande schellingen meede van de Spaansche munt enkeld tegen agt stuyvers en agt van deselve voor een halve daalder. Gerande halve schellingen meede van de Spaansche munt tegens vier stuyvers; en alzo van tijd tot tijd een menigte Deensche stuyvers alhier worden ingevoerd welke, als op geene der andere eylanden gangbaar zijnde, hier blijven zonder dat de ingeseetenen daarvan het gewenschte gebruyk kunnen maaken, zo is 't dat wij ter voorkoming van eenige verdere invoer en ten nutte van onze ingezeetenen goedgevonden hebben alverder te ordonneren en statueeren, zoals wij ordonneren en statueeren bij deezen dat van nu voortaan in 't betaalen of ontfangen van eenige somma gelds niemand zal vermoogen of gehouden zijn meer dan vijff percent in Deensche stuyvers te betaalen of ontfangen.²⁵²

---

²⁵² Ibidem, 127-128. St. Maarten, Plakkaat 6/7 November 1787.

Naast deze munten waren er ook ander betaalmiddelen. Zout werd soms ook als betaalmiddel gebruikt, zo blijkt uit het plakkaat dat op St. Maarten werd uitgevaardigd op zes maart 1771. 'Ingezetenen moeten salaris van predikant betalen "in contante of in sout a 2 realen per vat"'.²⁵³ Ook werd er op St. Maarten in september 1778, papiergeld geïntroduceerd. Er was een groot gebrek aan kleingeld en de grote stukken waren niet goed te gebruiken in het betalingsverkeer, omdat men geen wisselgeld had. Om aan kleingeld te komen moest men dus wisselen bij woekeraars, waarbij kosten in rekening werden gebracht van wel vier stuivers per Spaanse daalder. Er werd daarom besloten om:

bij wijze van papiergeld te introduceren en gemeen te maken biljetjes van onderscheydene waarde met het Edele West-Indiesche Compagnies kleynzegel bezegeld en door één uyt den Raad daartoe te committeren getekent, welke in plaatse van kleyngeld courant zullen moeten passeren.²⁵⁴

Dit papiergeld werd gegarandeerd door het bestuur en er werd een straf gezet op het weigeren van de biljetten. Volgens Scholten ging dit om 250 rijksdaalders van 48 stuiver, die in 1779 weer werden ingenomen.²⁵⁵ In het plakkaat wordt echter gesproken over verschillende waarden. Helaas heb ik hier verder niets over kunnen vinden. Uit het plakkaat blijkt wel een grote overeenkomst met het Surinaamse kaartengeld.

De belangrijkste munten die circuleerden waren de Spaanse en Portugese stukken, waarbij de laatste de overhand kregen naarmate de tijd vorderde. De Spaanse mat was hier bekend onder de naam *patientje*. Daarnaast kwam de Portugese halve *dobra* in zwang: 'de munt gold $7\frac{1}{2}$ Sp. Mat = Fl. $18\frac{3}{4}$ '.²⁵⁶ 'Omdat op deze munten vanaf 1727 tot 1750 de Portugese vorst Johan V stond afgebeeld, werden ze algemeen aangeduid als gouden *Johannissen*'²⁵⁷ of *Joe*. Dit zou zo blijven op het moment dat er een andere vorst op de munt werd afgebeeld.²⁵⁸ Nadat de WIC was opgehouden te bestaan kwamen er veel valse of lichte

---

²⁵³ Ibidem, 64 St. Maarten, Plakaat, 6 maart 1771.

²⁵⁴ Ibidem, 81 St. Maarten, Plakaat, September 1778.

²⁵⁵ Scholten, *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen*, 169.

²⁵⁶ Ibidem, 162.

²⁵⁷ Pieter J. Swakhoven, *Valsche en Ligte Johannissen: een oud Curaçaos handwerk en zijn gevolgen* (Utrecht 2002) 17.

²⁵⁸ Vgl. Schiltkamp en J. Th. De Smidt red., *West Indisch plakaatboek... St. Maarten*, 375. St. Eustatius, Publicatie. Koers van Johannissen, 2 Oktober 1797, Idem, 407 St. Eustatius, Publicatie. Koers van Johannissen, 22/24 Februari 1803, Idem, 418 St. Eustatius, Publicatie. Koers van Johannissen, 25 April 1805, Idem, 436 St. Eustatius, Publicatie. Koers van Amerikaanse en Portugese Johannissen, 31 Juli 1810.

Johannissen in het betaalverkeer van Curaçao terecht. We komen de benaming Johannissen dan ook veelvuldig tegen in de plakaten die eind achttiende en begin negentiende eeuw zijn uitgevaardigd. Het snoeien en vervalsen van gouden en zilveren munten vond dus ook in de Cariben plaats. Met enige regelmaat werden bepaalde munten gecontroleerd, waarna alleen goedgekeurde stukken in circulatie mochten blijven functioneren als erkend betaalmiddel. Deze stukken werden dan geklopt ten teken van de verificatie. In de Plakaten werden de kloppen vermeld. Zo werden er in oktober 1790, 3 schellingstukjes of *junks* ingevorderd. Alleen de stukken die: ‘het gewigt houden van vier Engels en zeven greyn en gestempeld zijn met zeven aan elkander gebonden pijlen’ werden gangbaar gesteld in het betalingsverkeer tegen een koers van ‘zestien stuyvers het stuk’.²⁵⁹

St. Eustatius nam een speciale positie in voor wat betreft de uitgifte van muntgeld. Zo zijn er in 1771, op naam van Herman Gossling²⁶⁰ munten geslagen van een half en van één bit. Een bit was de Engelse benaming voor een reaal. Dit geld vertoont grote overeenkomsten met het plantagegeld of *token-money* dat wij kennen uit Oost-Indië. Het waren messing muntjes. De voorzijde toonde de waarde als ‘1 B^t’ of ‘½ B^t’ met daaromheen het jaartal ‘1771’ en de naam ‘Herman Gossling’. De keerzijde toonde een grazende gans binnen het omschrift ‘God bless s^t Eustatius & Guvⁿ’.²⁶¹ St. Eustatius was op dat moment een kolonie van de WIC en geen Engelse kolonie. Helaas is er niets bekend over de connectie tussen St. Eustatius in 1771, Herman Gossling, de keuze voor een munt in ‘bit’ valuta en de Engelstalige tekst.

Institutionele setting

De WIC betaalde aan het begin van de periode van de eerste compagnie in veel gevallen niet met geld, maar met geweld. Veel schepen werden met geweld door de WIC genomen, waarna schip en lading vervolgens naar de Republiek werden gezonden, of als ruilmiddel

---

²⁵⁹ Ibidem, 150-151. St. Maarten, Publicatie. Koers van de gestempelde “Junks”, 2 November 1790.

²⁶⁰ Wie Herman Gossling was is niet meer bekend. Zowel Verkade als Scholten melden niets over Gossling. Dr. J.W.A. van Hengel schrijft in een korte bijdrage in: Aanvulling op de geschiedkundige aantekeningen betreffende den muntslag van Nederlandsch West-Indië, door Dr. J.W.A. van Hengel, in Jaarboek 1940, pag. 1., in M.A. Evelein, A.O. van Kerkwijk en A.J. Bemolt van Loghum Slaterus eds., *Jaarboek van het Nederlandsch genootschap voor de munt- en penningkunde XXVIII* (Amsterdam 1941) 69, dat: ‘Daar de Archivalia van vóór 1781 op het eiland St. Eustatius zijn vernietigd, konden verdere bijzonderheden omtrent deze stukken niet worden opgespoord.’ In 1781 is nagenoeg alles op het eiland door de Engelsen geplunderd en vernietigd.

²⁶¹ Vgl. Scholten, *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen*, 171. en PL XX.

dienden in de West-Indische gebieden. De Laet heeft een overzicht gemaakt voor de periode 1623 tot 1636, waaruit blijkt dat er minstens 547 'schepen, bercken [en] carveelen' zijn veroverd, waarmee de WIC aan de Spaanse vorst een schade zou hebben toegebracht van 6.710.000 guldens.²⁶² Hierbij komen dan nog de goederen die in beslag genomen zijn en in de Republiek verkocht voor ca. 30.309.736 gulden.²⁶³ Veel geld dat in de veroverde schepen buit werd gemaakt, is naar de Republiek verzonden en kwam niet in het Caribische betalingsverkeer terecht. Zo veroverde de WIC in de buurt van Porto Rico een schip met aan boord: '41 kaskens met 86.000 Realen van achten, tot betalinge van des Koninghs Soldaten op 't selve Eylandt'. Deze matten werden rechtstreeks naar de Republiek verzonden. Verder valt het op dat soldaten betaald werden in redelijk grote stukken. Dit roept toch de vraag op waar het wisselgeld dan vandaan kwam.²⁶⁴ Deze vraag zijn wij al meerdere malen in dit paper tegengekomen, maar een antwoord heb ik niet kunnen vinden. Over de aanmunting van Spaans kleingeld komen wij bijna niets tegen. Kijken wij bijvoorbeeld naar de lading van de Spaanse vloot die in oktober 1638 door 'ongeluk werd getroffen' en waarvan nog papieren van de lading beschikbaar waren, dan zien wij dat deze waren geladen met '3.644.198 Realen van achten, [...] 5408 aroben fijne ende 3879 aroben Cochenille Silvestre, 15413 aroben Anil, 10018 Pondt Zijde, 71780 Huyden, 6858 quintalen Brasilette ende 7972 quintalen Campêchhout, 112 kassen Chocolate en 91 quintalen Salsaparilla'.²⁶⁵ Ook hier komen we dus alleen maar grote stukken tegen.

Omdat de handel in de Cariben voornamelijk werd gedreven door (voormalige) Europeanen, was het logisch dat er een monetair stelsel ten grondslag lag aan het betalingsverkeer. Oorspronkelijke bewoners waren er nauwelijks en de uit Afrika geïmporteerde slaven namen zelden deel aan betalingstransacties, al was het maar doordat zij bijna geen geld hadden, en doordat het kopen van door slaven aangeboden waren telkens opnieuw per plakkaat werd verboden.

De WIC had een redelijke invloed op het lokale gebruik van de betaalmiddelen. Gedurende het bestaan van de organisatie kreeg zij meer greep op een klein aantal eilanden waar wet en regelgeving leidden tot geformaliseerde instituties. Deze regelingen konden

---

²⁶² Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael* vierde deel, 282-285.

²⁶³ *Ibidem*, 286-287.

²⁶⁴ *Ibidem*, 206.

²⁶⁵ Honoré Naber, *Johannes de Laet, Historie ofte laerlyck Verhael* derde deel, 70.

worden afgedwongen en bevatten veel bepalingen over (handels) transacties en het gebruik en de waardering van diverse betaalmiddelen en hun onderlinge waardeverhouding. Bijvoorbeeld toen in februari 1779 een grote hoeveelheid aan stuivers op de Curaçaose markt bleek te komen, waarop de Gouverneur en Raden van het eiland een verbod instelden op de invoer van stuivers naar het eiland en tevens bepaalden dat men slechts gehouden was de stuivers te accepteren tot bedragen van maximaal twee realen.²⁶⁶ Hieruit blijkt dat de WIC hier meer invloed had dan in Afrika, Brazilië of aan de Wilde kust. Het afdwingen van regelingen gaat makkelijker op een eiland. Er is een grote invloed van omliggende gebieden op transacties die tussen verschillende eilanden plaatsvinden, maar beperkt op transacties die intern op een eiland plaatsvinden. In de internationale handelstransacties had de WIC echter niets in te brengen omdat de lokale instituties ondergeschikt waren aan de institutionele instelling van de internationale handel, waar het gebruik van muntgeld te hoge transactiekosten met zich mee bracht om succesvol te worden gebruikt. De geringe beschikbaarheid, de grote risico's bij vervoer, en de hoge kosten van het transport van een grote massa van munten woog niet op tegen het voordeel van het gebruik van suiker als een universeel betaalmiddel dat tevens als handelswaar zeer gewild was in het thuisland in Europa, en het gebruik van wissels die elders in muntgeld werden voldaan.

De volgende regio 'Nieuw Nederland', dat tussen 1621 en 1674, met een onderbreking van ca. 9 jaar, relatief kort in bezit van de WIC is geweest zal naast enige algemene overeenkomsten veel contrasten vertonen met het Caribische gebied.

---

²⁶⁶ Schiltkamp en J. Th. De Smidt red., *West Indisch plakaatboek... Curaçao*, 391-391. Curaçao, Publicatie, Verbod om stuivers in te voeren, 1 Maart 1779.

Betalingsverkeer in Nieuw Nederland

Wat de WIC aantrof in Nieuw Nederland

Met de oprichting van de WIC verkreeg de compagnie direct alle rechten over de gebieden in Noord Amerika die reeds door kolonisten uit de Republiek in bezit genomen waren en mocht zij gebieden in bezit nemen waar tot op dat moment nog geen andere Europese natie zich over had ontfermd. De kolonie zou de naam Nieuw Nederland krijgen en zich uitstrekken van de Connecticut rivier tot aan het huidige Maryland.²⁶⁷ Voor de ontwikkeling van dit gebied werd besloten tot de uitgifte van patroonschappen. Een patroon verkreeg privileges op voorwaarde dat hij het gebied binnen een bepaalde periode in cultuur zou brengen en dat er na vier jaar minstens 50 zielen zouden leven binnen het gebied van zijn patroonschap.²⁶⁸ Bekende patroonschappen waren de kolonies Beverwyk en Rensselaerswyck. De patronen die aan de gestelde eisen voldeden zouden voor eeuwig (met overerving) de opbrengsten van hun kolonie genieten, waarin zij tevens de jurisdictie genoten.²⁶⁹ Dit moedigde investeringen in de kolonies aan. De WIC streek hierbij een vergoeding op in de vorm van een percentage van de omvang van elke transactie.

Oorspronkelijk werd dit gebied bevolkt door verschillende indianen-stammen, waarvan de belangrijkste tot de *mohacks* behoorden. Deze indianen kenden geen monetair stelsel waardoor alle handel bestond uit ruilhandel. De pelsen van bevers waren gewild in Europa en op dat moment het meest gevraagde product onder handelaars uit de Republiek. Jan Cornelisz. May schreef hierover op 11 februari 1611 in het logboek:

Alhier [Massachusetts-bay] zijn ons veel wilden met canoas aen boort gekoomen, medebrenge de monster van 't gheene dat sy hadden, te weten velwerck, als otters, bevers, vossen ende diergelycken wilt-velwerck, 't welck zy al tot haer

---

²⁶⁷ E.B. O'Callaghan, *Laws and ordinances of New Netherland, 1638-1674 compiled and translated from the original Dutch records in the office of the secretary of state, Albany, N.Y.* (Albany 1868), III. Freedoms and exemptions granted by the WIC to all patrons, masters, or private persons who will plant colonies in New Netherland (07-06-1629).

²⁶⁸ O'Callaghan, *Laws and ordinances*, 1-2. Freedoms and exemptions granted by the WIC to all patrons, masters, or private persons who will plant colonies in New Netherland (07-06-1629).

²⁶⁹ *Ibidem*, 3. Freedoms and exemptions granted by the WIC to all patrons, masters, or private persons who will plant colonies in New Netherland (07-06-1629).

cleedinghe gebruycken, ende costen't met een cleyntgen van haer koopen, te weten een mes, spiegel, tinnen lepel ende alderhande cleynicheyt.²⁷⁰

De bevervellen zouden een wettig betaalmiddel worden. Zowel betalingen aan de WIC, als betalingen aan het lokale bestuur konden in deze vorm plaatsvinden. Ook de indianen konden met bevervellen betalen. Runge schreef hierover:

Als typisches Beispiel galt das Fell als Währung im Handel zwischen den Weissen und den eingeborenen Indianern im nördlichen Amerika. Die Grundeinheit waren die Biberfelle, welche wegen des Fehlens von Münzen während der Kolonialzeit eine wichtige Funktion erfüllten, um den Handel aufrechtzuerhalten. Der wert der Biberfelle betrug zwei Schilling. 1674 wurden sogar Elchfelle als gesetzliches Zahlungsmittel zur Bereinigung von Verbindlichkeiten und zum Kauf von anderen Gegenständen anerkannt, und der Wert wurde mit vier Franken festgelegt. In der Mitte des 19. Jahrhunderts mussten van den Indianern für den Erwerb eines Gewehres im Wert von 50 \$ ein Stapel von Biberfellen in der Höhe des Gewehrs übergeben werden.²⁷¹

De relatie tussen de WIC en Nieuw Nederland

In Nieuw Nederland werden patroonschappen opgericht die gezamenlijk zouden uitgroeien tot een grote kolonie die er heel anders uitzag dan de vestigingen in andere delen van het octrooigebied van de WIC. Nieuw Nederland was aanvankelijk dunbevolkt en de grond en het klimaat waren niet geschikt voor de monocultuur met grootschalige plantages waarop arbeidsintensieve gewassen werden verbouwd. Ook waren er geen natuurlijke rijkdommen. Dit zou de lage bevolkingdichtheid kunnen verklaren, maar het lijkt mij een erg wankele basis. De lokaal bestaande instituties pasten niet bij de grootschalige denkbeelden die geprojecteerd werden op deze 'Nieuwe Wereld'. Vervoer, wegenbouw, stedenbouw en urbanisatie waren hier niet ontwikkeld naar Europese maatstaven. Dit was echter ook niet nodig, omdat de bevolkingsdruk hier nog lang niet zo groot was als in Europa. Grootschalige landbouwprojecten, industrialisering en het produceren voor een anonieme markt waren

---

²⁷⁰ S. Muller Fz., *De reis van Jan Cornelisz. May naar de IJsee en de Amerikaansche kust 1611-1612* Linschotenvereniging I ('s-Gravenhage 1909) 54.

²⁷¹ Runge, 'Vormünzliche Zahlungsmittel', 25.

hier nog vreemd. De Spanjaarden hadden deze ideeën uit Europa geëxporteerd en in Zuid Amerika toegepast omdat daar grote winsten te behalen waren.

De indianen die het land bevolkten kenden geen private eigendomsrechten op grond. Zij maakten gemeenschappelijk gebruik van het land. Land was er in overvloed beschikbaar en de kolonisten konden zich redelijk makkelijk vestigen omdat de indianen naar een andere plaats vertrokken als zij niet te veel met de kolonisten te maken wilden hebben. Zo ontstonden nieuwe volksgemeenschappen van mensen die dezelfde herkomst deelden. Er waren nauwelijks slaven en de Europeanen uit andere landen settelden zich op andere locaties in Noord Amerika. Hierdoor ontstond er een sterke gemeenschap die weinig concessies behoefde te doen richting de instituties die de indianen gewoon waren. Zij hadden de instituties die hen bekend waren meegenomen naar Nieuw Nederland en konden deze ongestoord toepassen binnen de eigen gemeenschap. AJR zeiden hierover:

The settlers tried to replicate European institutions, with strong emphasis on private property and checks against government power.²⁷²

Hierbij hoorde ook het gebruik van (munt)geld, geschreven recht en het beschreven eigendomsrecht op grond:

Europeans were more likely to develop institutions of private property when they settled in large numbers, for the natural reason that they themselves were affected by these institutions.²⁷³

Dit bevorderde een gelijkwaardige samenleving waarbij een brede laag van de kolonisten in het lokale bestuur was vertegenwoordigd. Dit maakte investeringen mogelijk, zowel in scholing, huizenbouw, ontwikkeling van steden, maar ook in de eigen grond, omdat er een positieve opbrengst uit een investering werd verwacht die aan de investeerder ten goede kwam. Dit leidde tot economische groei. Investerings in de nieuwe volksplanting 'Nieuw Nederland', ging ten koste van investeringen in andere gebieden binnen het octrooi van de WIC waarin het aantal kolonisten kleiner was en er geen egalitaire samenleving ontstond.

---

²⁷² Daron Acemoglu, e.a.; 'The colonial origins of comparative development', 1370.

²⁷³ Acemoglu, e.a.; 'Reversal of fortune', 1266.

Doordat er land in overvloed was, kon iedereen een soortgelijk bedrijf beginnen en waren grote schaalvoordelen die leidden tot een sterke concurrentiepositie nauwelijks te verwerven, waardoor het grootbedrijf in de Nieuw Nederlandse agrarische sector faalde.²⁷⁴

Het klimaat was er gunstig en er waren weinig ziekten die de levens van de kolonisten bedreigden. In Noord Amerika was het ziekteklimaat zelfs beter dan in Europa. De bekende ziekten die in Europa voor veel slachtoffers zorgden, als TBC, longontsteking en pokken, bestonden daar niet. De kolonisten namen wel ziektekiemen mee, waardoor er veel oorspronkelijke indianen overleden omdat die totaal niet bestand waren tegen deze ziekten.

De mensen die uit de Republiek vertrokken, waren niet op zoek naar een snelle manier om rijk te worden, maar naar een plek waar zij een nieuw bestaan op konden bouwen met goede vooruitzichten en op de manier die aansloot bij hun levenswijze. De grond en het klimaat in dit gebied leenden zich onder andere voor de verbouw van graan, maar niet voor suiker- of koffieteelt. ES omschreven dit als:

climatic conditions favored a regime of mixed farming centered on grains and livestock that exhibited quite limited economies of scale in production and used few slaves.²⁷⁵

De verbouw van graan en de veeteelt vereisten veel minder arbeidsproductiviteit dan de suikerteelt. Hier waren weinig slaven bij nodig, maar wel betaalde arbeidskrachten. Dit had een positieve invloed op de totstandkoming van een geldeconomie omdat deze arbeidskrachten loon nodig hadden in een vorm die zij binnen korte tijd konden omzetten in eerste levensbehoeften. De geldeconomie maakte op haar beurt de loonarbeid mogelijk. Doordat deze twee fenomenen elkaar versterkten vond er economische groei plaats en werd de afhankelijkheid van de monetaire institutie steeds groter.

De gebieden in Nieuw Nederland werden niet veroverd, maar gekocht van de autochtone bevolking. Althans dat was de visie van de bestuurders van de WIC. Het leven zag er in Noord Amerika echter anders uit dan men in Europa gewend was. De indiaanse volken hadden geen vaste verblijfplaats en zagen zichzelf niet als eigenaars van een bepaald stuk grond. Op het moment dat zij een transactie afsloten met de Europeanen kon er

---

²⁷⁴ Engerman en Sokoloff, *Factor endowments*, 14.

²⁷⁵ *Ibidem*, 4.

derhalve onmogelijk sprake zijn van een overdracht van soevereine rechten op een stuk grond, van de ene rechtmatige eigenaar, naar de andere. Zoals F.C. Wieder opmerkte:

Het is bijv. merkwaardig te zien, dat Pierre Minuit, toen hij het Eiland Manhattan van de indianen kocht voor handelswaren tot een waarde van Flor. 60.-, uitvoering gaf aan een bepaling van één [der] reglementen [van de WIC].²⁷⁶

Hiermee verwijst hij naar de reglementen waarin bepaald was dat men moest trachten om handelscontracten af te sluiten met de indianen. In juli 1625 werd op Manhattan eiland de stad Nieuw Amsterdam gesticht²⁷⁷, en het monetaire stelsel uit de Republiek ingevoerd.

In de reglementen en instructies voor Willem Verhulst²⁷⁸ waren alle bedragen en boeten in guldens en 'stuyvers' gesteld, dat wil zeggen in de muntsoort die gangbaar was in de Republiek. De oorzaak hiervan was dat deze ordinantiën waren gebaseerd op de 'ordonnantiën van justitie, huwelijken, successien en contracten zóó bijeen in Holland'.²⁷⁹ Deze fysieke munten uit de Republiek waren echter schaars in Nieuw Nederland.²⁸⁰ Er vond geen lokale muntslag plaats en alle munten die in het betalingsverkeer een plaats moesten vinden, zouden dus moeten worden ingevoerd vanuit de Republiek. De gulden was hier tevens rekenmunt. Zo werd ook de vergoeding in goederen aan indianen die voor de Europeanen werkzaamheden verrichtten, uitgedrukt in 'stuyvers'.²⁸¹

Handelstransacties in Nieuw Nederland

Wat was nu de reden dat er zo weinig fysieke muntstukken in de kolonie aanwezig waren? De eerste handelaars kwamen bevervellen halen en betaalden aan de lokale bevolking in waren. Door de mercantilistische onderdelen in de contracten die de WIC sloot met de patroonschappen overzee, waren deze verplicht om bijna al hun behoeften vanuit de Republiek in te voeren. Het gevolg was dat de handelaars niet meer naar Noord Amerika gingen om bevervellen te halen, maar om goederen te brengen. Indien zij namelijk nog

---

²⁷⁶ F.C. Wieder, *De stichting van New York in juli 1625: reconstructies en nieuwe gegevens ontleend aan de Van Rappard documenten* Linschoten-vereniging XXVI ('s-Gravenhage 1925) 35.

²⁷⁷ Wieder, *De stichting van New York*, tegenover den titel.

²⁷⁸ Willem Verhulst was één van de eerste Gouverneurs van Nieuw Nederland.

²⁷⁹ Wieder, *De stichting van New York*, 18.

²⁸⁰ Vgl. Elizabeth S. Peña, 'The role of wampum production at the Albany almshouse', *International journal of historical archaeology* 5:2 (2001) 155-174 aldaar 159.

²⁸¹ Wieder, *De stichting van New York*, 30.

steeds bevervellen gingen halen, konden zij deze betalen in klinkende munt omdat de munten uit de Republiek wettig betaalmiddel waren in de kolonie. Omdat zij echter handelswaren gingen brengen, moesten de kolonisten hiervoor betalen aan de leveranciers uit de Republiek. Die hadden geen munten en betaalden in bevervellen. Het gevolg was natuurlijk dat er nauwelijks fysieke munten naar Nieuw Nederland gingen, en dat de aanwezige munten snel terug gingen naar de Republiek in de vorm van betaling voor ontvangen goederen.

Het gebrek aan muntgeld had ook invloed op het betalingsverkeer binnen de kolonie. Men ging op zoek naar een alternatief betaalmiddel. Er vond hierbij een ontwikkeling plaats naar een handel op basis van een andere exogene ruileenheid. Dit waren kralen gemaakt uit schelpen die lokaal bekend stonden onder de naam wampum of sewan.²⁸² Wampum werd verwerkt in banden die werden gebruikt om bepaalde belangrijke gebeurtenissen vast te leggen. Er was geen schrift in gebruik en deze banden legden overeenkomsten en geschiedenis vast. Het opperhoofd gaf de verhalen die hierbij hoorden door aan de volgende generaties.²⁸³ Wampum had voor de indianen ook een spirituele en ceremoniële waarde.

But the most highly valued of all their possessions was that which they called esurgny, an ornament made of beads, which they fashioned from shells found in the river. " These beads," says the writer [Jacques Cartier²⁸⁴], "they use as we do gold and silver, and deem them the most precious thing in the world." They used them, it seems, chiefly in the form of "chains" and "collars," or as English writers at a later day have been wont to style them, strings and belts. When Cartier, in the following year, treacherously seized at Stadaconé the chief of that town to convey him to France, his people, in the hope of redeeming him, presented to the captain " twenty-four collars

---

²⁸² Ook sewant, wampum of wampoem genoemd. In dit stuk worden de namen door elkaar gebruikt omdat er gebruik gemaakt is van originele akten en vertalingen van akten, waarin de termen ook door elkaar gebruikt worden. Als algemene regel kan men stellen dat de Engelsen voornamelijk de naam wampum hanteren, terwijl de kolonisten uit de Republiek het vaker over sewant hebben.

²⁸³ Horatio Hale, 'Four Huron wampum records: a study of aboriginal American history and Mnemonic symbols', *The journal of the anthropological institute of Great Britain and Ireland* 26 (1897) 221-247 aldaar 231-232.

²⁸⁴ Jacques Cartier was de "ontdekker" van de St. Lawrence rivier.

of esurgny," which the writer repeats, " is the greatest treasure which they have in the world, for they prize it above gold and silver."²⁸⁵

Doordat wampum zo hoog door hen gewaardeerd werd, bleek het mogelijk om hier ook een monetaire waarde aan toe te kennen, waardoor wampum in het betalingsverkeer als geld kon functioneren. Op 30 april 1640 beschrijft De Vries het geld der *Mohawks*:

[H]aer geldt zijn zekere Beentjes, die aende Zeestrand van Schilpen ofte Kinckhoorns gevonden worden, ende dese Hoorns slijpense op een Steen soo dun als syse begeeren, ende dan drillense daer een gaatjen door en rijgense aen draden, ofte maecken daer Banden van een handt ende breeder, dit hangense dan om den hals ende om 't lijf, ende oock hebben sy verscheyden gaten inde ooren daer sy 't mede hanghen, oock maeckender Mutsen op 't hoofd van, ende daar is tweederley soorten, de witte zijn de slechtste, de Bruyn-blau zijn de beste, ende sy gheven malkanderen twee witte Beentjes voor een Bruyn, ende is by haer genaemt Zeewan, ende daer hebben se immers soo groote sin in als menigh Christen-Mensch in 't Goudt, Zilver, en Peerlen: maer in onse Geld hebben sy gantsch geen sin, ende achten 't niet beter als Yser, ende seggen dat wy geck zijn dat wy een stuck Yser soo hoogh estimeeren, dat sy 't hadden sy souden het in 't Water smacken.²⁸⁶

Dat wampum ook toen al door de kolonisten werd gebruikt, kunnen wij afleiden uit de 'tachtigh vadem Zeewan'²⁸⁷, die zij aan de indianen betaalden om vrede te kopen in 1640, nadat Commandeur Kieft een oorlog had uitgelokt. Het grote verschil tussen het gebruik van schelpen als betaalmiddel in Afrika (kauri en zimbo) en wampum is dat in Afrika de schelp in zijn geheel werd gebruikt zoals hij was opgedoken. Voor wampum werden schelpen verwerkt tot kralen in verschillende kleuren en met verschillende waarden. Hiervoor werd gebruik gemaakt van *Mercenaria mercenaria* en soorten van het geslacht *Strombus*. De witte wampum had een lagere waarde dan de zwarte, omdat deze laatste moeilijker te produceren was.

---

²⁸⁵ Hale, 'Four Huron wampum records', 224.

²⁸⁶ Colenbrander, *Korte historiael*, 243.

²⁸⁷ *Ibidem*, 246.

Elizabeth S. Peña heeft aangetoond dat de productie van Sewan onder andere plaatsvond in het armenhuis te Albany.²⁸⁸ De armen moesten volgens de ideeën van de Vroegmoderne tijd arbeid verrichten voor de goede werken die hun ter beschikking werden gesteld. In de Republiek was het raspen van Brazilhout een van de bezigheden der armen en gedetineerden.²⁸⁹ In Albany was dit het produceren van sewan. Bij archeologisch onderzoek op de plek waar eens een armenhuis gestaan heeft, zijn resten uit verschillende stadia van de productie van sewan gevonden zoals; in stukken verdeelde schelpen, whetstones, ijzeren boortjes om gaatjes in de serwan te maken, ongeboorde en gedeeltelijk ingeboorde exemplaren, resten van tijdens het boren gebroken serwan, en een '[s]ingle purple wampum bead on copper alloy wire.'²⁹⁰

Wampum werd vaak in strengen van zes voet (fathom) van 360 kralen geregen en 'was exchanged by its value in Dutch or English currency.'²⁹¹ De indianen verwerkten wampum in kettingen en banden die zij op het lichaam droegen. Dit was natuurlijk de meest makkelijke manier om de wampum mee te nemen, voor een volk dat doorgaans (bijna) geen kleding droeg. Het gebruik van geld in de vorm van objecten waar een gat in zit komt ook voor in Azië. De cash munten werden daar ook aaneengeregen tot strengen. Het gebruik van strengen met een vast aantal schelpen hebben wij eerder ook gezien in Afrika.

Betaalmiddelen in Nieuw Nederland

Wampum verkreeg de status van wettig betaalmiddel in Nieuw Nederland waardoor alle officiële afdrachten met dit betaalmiddel konden geschieden. Middels ordonnanties werd de koers vastgesteld, dit alles onder auspiciën van de WIC als hoogste autoriteit en vertegenwoordiger van de Staten Generaal in Nieuw Nederland. Hier zien wij dat de WIC in Nieuw Nederland wel bij machte was om de bestaande instituties omver te werpen en zelf nieuwe instituties in te voeren. Hier bepaalde zij zelf welke betaalmiddelen er werden gebruikt, al was dit dan ook niet geheel haar eigen keuze omdat de voorkeur naar muntgeld uitging, maar dit door de marktwerking nauwelijks mogelijk was. Hierdoor was zij

---

²⁸⁸ Peña, 'The role of wampum production at the Albany almshouse', 158.

²⁸⁹ VGL. Johan Hartog, *Bonaire*, 37.

²⁹⁰ Peña, 'The role of wampum production at the Albany almshouse', 168.

²⁹¹ *Ibidem*, 158.

genoodzaakt om gebruik te maken van alternatieven, waarbij zij wel zelf bepaalde welke dit waren.

Ook in Nieuw Nederland waren er problemen met de kwaliteit van bepaalde betaalmiddelen. In 1641 kwam er veel slechte wampum op de markt en men achtte een verordening noodzakelijk. De goede wampum had een waarde van 4 stuks voor een stuiver. In de maand mei werd het verboden om de slechte wampum tegen die koers aan te nemen of uit geven, en de nieuwe koers werd gesteld op 5 per stuiver. Vanaf juni zou dit verder worden verlaagd naar 6 stuks voor een stuiver. Voorwaarde was dat het om geregen wampum ging. Overtreders (zowel de uitgever als de aannemer) werden gestraft door inbeslagname van de wampum en een boete van 10 gulden ten behoeve van de armen.²⁹²

Het probleem van kwalitatief slechte stukken bleef bestaan. Veel wampum was niet doorboord en kon hierdoor niet aan een snoer geregen worden. Ook waren er veel gebroken stukken en namaak van totaal andere materialen als de originele schelpen op de markt. Om hier iets aan te doen werd in 1647 verordonneerd dat de losse wampum nog geldig betaalmiddel was indien doorboord en onbeschadigd. Alle overige losse exemplaren werden tot billioen verklaard.²⁹³

De slechte staat van de(losse) wampum zorgde er in 1650 opnieuw voor dat een verordening nodig was:

[T]he loose Wampum, among which are circulating many without holes and half finished; also some of Stone, Bone, Glass, Muscle-shells, Horn, yea even of Wood and Broken beads²⁹⁴(...) no more (...) shall be current, or good pay, unless it be strung on a cord.²⁹⁵

Het grote nadeel was dat vooral de indianen de slechte wampum ontvingen, waarna dit niet meer van hen geaccepteerd werd in de betaling van goederen. Om de handel te bevorderen en het betalingsverkeer op gang te houden werd er op 30 mei besloten dat losse

---

²⁹² O'Callaghan, *Laws and ordinances*, 26. Ordinance of the director and council of New Netherland, regulating the currency of wampum. (Passed 18 april, 1641).

²⁹³ Ibidem, 80. Ordinance of the director and council of New Netherland, respecting loose Wampum. (Passed 30 November, 1647).

²⁹⁴ Ibidem, 115. Ordinance of the director and council of New Netherland, for the better regulation of the Currency. (Passed 30 mei 1650).

²⁹⁵ Ibidem, 116.

wampum geen geldig betaalmiddel meer was. Opnieuw diende wampum geregen te zijn en werd de waarde van de goede witte wampum op zes stuks per stuiver en de slechte witte op acht stuks per stuiver gesteld. De zwarte wampum werd op de dubbele waarde van de witte gewaardeerd.²⁹⁶ Het gevolg was dat veel kleinhandelaren in het geheel geen wampum meer aan wilde nemen, waardoor de indianen geen eerste levensbehoeften meer konden kopen van de blanken en daarover hun beklag deden bij het bestuurlijk establishment. Per 14 september van dat jaar trad er een nieuwe verordening in werking. De aanneming van slechte, geregen wampum werd verplicht gesteld voor kleine bedragen tot een waarde van twaalf gulden. Voor strengen van half slecht en half goede wampum gold dit voor betalingen tussen de twaalf en vierentwintig gulden, voor strengen met een derde slecht en twee derde goede wampum voor bedragen tussen de twintig en vijftig gulden. Voor grotere hoeveelheden alleen bij overeenkomst tussen koper en verkoper.²⁹⁷ Op deze manier zorgde het bestuur ervoor dat handelstransacties tussen indianen en kolonisten mogelijk bleven.

Naast wampum en munten uit de Republiek, waren ook de bevervellen nog steeds een wettig betaalmiddel. Het gegeven dat er drie verschillende soorten valuta circuleerden binnen een gemeenschap bracht ook enkele eigenaardigheden met zich mee. Zo konden exportrechten worden voldaan in zilveren munt, maar ook in bevervellen. Alle vervoer moest plaatsvinden op schepen van de WIC, of met vrije schepen onder toestemming van de WIC en betaling van diverse vergoedingen aan de WIC. Huiden en pelsen mochten alleen door de WIC zelf worden uitgevoerd uit de kolonies.²⁹⁸ De WIC had het monopolie op het vervoer van bevervellen overzee en stelde hiermee ook de waarde vast. Dit leidde ertoe dat de vellen die voor de betaling gebruik werden steeds slechter van kwaliteit werden omdat de goede het meeste opbrachten bij verkoop als handelswaar. De compagnie werd hierdoor benadeeld, mede omdat degenen die met de vellen betaalden, deze vervolgens zelf weigerden te accepteren in een terugbetaling. In de verordening van 27 september 1656 werd vastgesteld welke bevervellen en in welke kwaliteit nog werden geaccepteerd in de betaling van exportrechten. Tevens werden er geen gedeelde huiden meer aangenomen,

---

²⁹⁶ Ibidem.

²⁹⁷ Ibidem, 117. Ordinance of the director and council of New Netherland, further regulating the Currency. (Passed 14 September 1650).

²⁹⁸ Ibidem, 6. Freedoms and exemptions granted by the WIC to all patrons, masters, or private persons who will plant colonies in New Netherland (07-06-1629).

maar alleen volwaardige. De verschillen konden worden bijbetaald, of gerestitueerd, in goede geregen wampum of zilveren munt.²⁹⁹

De bevervellen waren ook als lokaal betaalmiddel in omloop in Nieuw Nederland. De waarde van bevervellen was echter sterk gestegen ten opzichte van de waarde van wampum, waardoor er problemen ontstonden in het betalingsverkeer. De waarde van de vacht op zich week af van de waarde als betaalmiddel. De grote hoeveelheid van de in het betalingsverkeer aanwezige wampum maakte de pelzen en zilveren en gouden munten erg gewild, waardoor deze aan het betalingsverkeer werden onttrokken en wampum het betaalmiddel was geworden dat in de dagelijkse transacties werd gebruikt. Hierdoor werd de wampum minder waard ten opzichte van de andere betaalmiddelen:

Shop-keepers, Tradesmen, Brewers, Bakers, Tapsters and Grocers make a difference of 30, 40 @ 50 per cent when they sell their wares for Wampum or for Beaver.³⁰⁰

Het tellen van de wampum bracht extra tijd en werk met zich mee, waardoor de transactiekosten hoger werden. Dit leidde tot inflatie van de wampum en een hogere prijs in bevervellen of muntgeld. Om wampum te converteren naar bevervellen was wel 11 tot 12 gulden in wampum nodig, terwijl de officiële waarde van de bevervellen 8 gulden bedroeg. Dit laatste bedrag kwam niet tot stand door vraag en aanbod, maar door de prijs die de WIC bepaalde. Zij hadden immers het monopolie op de handel in vachten. Door de depreciatie van het wampum, waren er steeds meer stukken nodig voor de betaling van een aankoop. De afmetingen van de wampum varieerde waardoor het tellen bemoeilijkt werd. Om deze zaak het hoofd te bieden werd er verordent dat de wampum voortaan per vastgestelde maat van geregen goede stukken diende te worden aangeboden. Er werden drie maten vastgesteld ter waarde van vijf, tien en twintig stuiver. Het verschil in de prijs van het artikel en de helft van de kleinste maat mocht met losse wampum worden verrekend. Dus bij 6 stuivers diende men één kleine maat plus een aantal stuks wampum te geven, en bij 9 stuivers betaalde men met twee kleine, of één middelmaatje en kreeg een aantal wampum terug. De waarde van de witte wampum werd vastgesteld op een halve farthing en die van

---

²⁹⁹ Ibidem, 116. Ordinance of the Director General and council of New Netherland, regulating the rate at which Beaver is to be received in payment of Duties. (Passed 27 September, 1656).

³⁰⁰ Ibidem, 289. Ordinance of the Director General and council of New Netherland, regulating the Currency. (Passed 3 January, 1657).

de zwarte op één farthing.³⁰¹ Dit is enigszins vreemd, want de farthing was geen muntstuk uit het geldende monetaire systeem, maar uit het Engelse monetaire systeem. Dit zou natuurlijk wel te maken kunnen hebben met het gegeven dat de wampum ook in de Engelse kolonie als betaalmiddel werd gebruikt en de koers niet heel veel kon afwijken tussen de gebieden van de WIC en van de Engelsen. De Amsterdamse kamer van de WIC laat zelfs nog in een reactie op de verordening aan de kolonie weten dat de wampum niet hoger gewaardeerd mag worden in Nieuw Nederland dan het geval is in Nieuw Engeland.³⁰² Peña geeft aan dat: 'Wampum had official status as legal tender in New England until its use as currency was outlawed in 1662.'³⁰³ In het gebied van Nieuw Nederland werd wampum langer in het betaalverkeer gebruikt. In de verordeningen uit 1674 blijkt dit nog steeds een wettig betaalmiddel te zijn in dit gebied.

Het aanbieden van grotere aantallen losse wampum was dus opnieuw per verordening verboden. Zes dagen later werd de maatregel al weer opgeschort in afwachting van een afname van de hoeveelheid in omloop zijnde wampum.³⁰⁴ Eind 1657 vond er opnieuw een depreciatie plaats van de waarde van de wampum. De waarde van een stuiver steeg van zes naar acht witte wampum en de zwarte deprecieerde naar avenant.³⁰⁵ De prijzen in bevervellen bleven maar stijgen door de grote hoeveelheid (slechte) wampum. Opnieuw werden er aanpassingen gedaan in de prijsstelling en waarde van betaalmiddelen. Zo werd de verhouding 2:3:4, dat wil zeggen twee guldens in zilver gelijk was aan drie guldens in bevervellen, of vier guldens in wampum. Conform deze vaste verhoudingen werden de prijzen van brood en enkele alcoholische dranken ook vastgesteld.³⁰⁶ In 1661 is de waarde van de wampum nog verder afgenomen. '(...) shall pay for weighmoney in Beaver

---

³⁰¹ Ibidem, 291. Ordinance of the Director General and council of New Netherland, regulating the Currency. (Passed 3 January, 1657).

³⁰² Ibidem, 292 noot. Ordinance of the Director General and council of New Netherland, regulating the Currency. (Passed 3 January, 1657).

³⁰³ Peña, 'The role of wampum production at the Albany almshouse', 159.

³⁰⁴ O'Callaghan, *Laws and ordinances*, 293. Suspending the preceding Ordinance. (Passed 9 January, 1657).

³⁰⁵ Ibidem, 319. Ordinance of the Director General and council of New Netherland, further regulating the Currency. (Passed 29 November, 1657).

³⁰⁶ Ibidem, 289. Ordinance of the Director General and council of New Netherland, making wampum a legal Tender in certain cases, and fixing the price of Bread and Liquors. (Passed 11 November, 1658).

or in Wampum, 12 White or 6 Black [beads] for one stiver'.³⁰⁷ Eind 1662 gingen er al 24 witte wampum in een stuiver en was de waarde van een bevervel opgelopen naar 24 gulden.³⁰⁸

Nadat de Engelsen in 1664 de kolonie met geweld hadden veroverd, werd deze bij de vrede van Breda in 1667 officieel aan Engeland afgestaan. Op dat moment verloor de WIC de rechten in Noordelijk Amerika. In 1673 werd Nieuw Nederland echter opnieuw veroverd op de Engelsen. Het voormalige Nieuw Amsterdam werd omgedoopt tot Nieuw Orange, maar op 31 oktober 1674 werd het voor de tweede maal, en dit keer definitief, afgestaan aan de Engelsen.

In de verordeningen uit de periode 1673-1674 blijkt dat bevervellen en wampum nog steeds als betaalmiddel werden erkend. Er werden bedragen in de stukken beschreven in de vorm van: '60 florins Beaver currency'³⁰⁹, 'fl. 100 Wampum currenc'³¹⁰, en er is een stuk bekend uit november 1673, van de vergadering gehouden te Elisabeth Towne waarin alle bedragen in Engelse valuta gesteld zijn. Elisabeth Towne lag in het district Achter-Col in New Jersey, waar Samuel Hopkins vanaf 1 september 1673 was aangesteld als *Town Clerk*.³¹¹ Als secretaris heeft hij namens de schout en magistraten van dit district de door de vergadering van 18 november 1673 ingevoerde wetgeving en verordeningen opgesteld.³¹² Deze waren in het Engels opgesteld en diende in het Nederlands te worden vertaald alvorens deze ter ratificatie konden worden voorgelegd. Deze bevatten alleen maar bepalingen in Engelse muntsoorten als 'two shillings six pence'³¹³, 'a ffine ... pounds'³¹⁴, 'Tenne shillings'³¹⁵, 'a fine

---

³⁰⁷ Ibidem, 391. Ordinance of the Director General and council of New Netherland, further regulating the Weighinghouse. (Passed 11 April, 1661).

³⁰⁸ Ibidem, 433-434. Ordinance of the Director General and council of New Netherland, further regulating the Currency. (Passed 28 December, 1662).

³⁰⁹ Ibidem, 476. Ordinance of the Governor General and council of New Netherland, explaining the duties and Powers of the Schout and Schepens of Midwout, Amesfoort, Breuckelen, New Utrecht, Gravesend and Bushwyck. (Passed 1 October, 1673).

³¹⁰ Ibidem, 488. Ordinance Prescribing the Duties and Powers of the Deputy Sheriff and Schepens of the Out district on Manhattan Island, between the Fresh Water and Haerlem. (Passed 14 November, 1673).

³¹¹ E.B. O'Callaghan, *The register of New Netherland 1626 to 1674* (Albany 1865) 108.

³¹² O'Callaghan, *Laws and ordinances*, 492-506. Law and Ordinances Enacted by the Schout and Magistrates of After Coll Assembly held att Elisabeth Towne (November 18, 1673).

³¹³ Ibidem, 492-506 aldaar 494. Law and Ordinances Enacted by the Schout and Magistrates of After Coll Assembly held att Elisabeth Towne (November 18, 1673).

³¹⁴ Ibidem, 492-506 aldaar 492. Law and Ordinances Enacted by the Schout and Magistrates of After Coll Assembly held att Elisabeth Towne (November 18, 1673).

³¹⁵ Ibidem, 492-506 aldaar 493. Law and Ordinances Enacted by the Schout and Magistrates of After Coll Assembly held att Elisabeth Towne (November 18, 1673).

of ffive pounds'³¹⁶. In dit gehele stuk wordt nergens verwezen naar een bedrag in stuivers, wampum of bevervellen, terwijl dit in de andere stukken wel het geval is.

Ook speculatie was de nieuwe wereld niet vreemd. Frederick Philipse was een, uit Holland afkomstige, handelaar in Nieuw Nederland. Op het moment dat de wampum gedeprecieerd was, waarbij een stuiver de waarde had van ca. twaalf kralen, kocht hij grote hoeveelheden wampum op en sloeg deze uit het betalingsverkeer genomen wampum op.

In a matter of weeks he controlled the market in wampum and succeeded in raising its price dramatically.³¹⁷

Wampum werd echter zowel door de indianen, alsook door de gevestigde kolonisten gebruikt voor de dagelijkse transacties. Het was wettig betaalmiddel in de kolonie. Door de grote onttrekking, werd het wampum schaars en steeg de waarde:

Frederik Philips had okshoofd op okshoofd vol opgegaard en in 1666 kon men het serwant wisselen tegen zilver tot den prijs van drie stuivers voor *eene* kraal. Zij die verbintenissen hadden aangegaan, waren genoodzaakt tegen dien koers te betalen.³¹⁸

Institutionele setting

Noord Amerika had een gunstig klimaat en weinig gevaarlijke ziekten, waardoor Europeanen daar graag naartoe emigreerden en nieuwe volksplantingen vestigden. Zoals AJR beweerden had dit deel van Amerika inderdaad een grotere aantrekkingskracht op emigranten uit de Europa. Dit gebied was aanvankelijk dunbevolkt en leende zich niet voor grootschalige plantages of extractieve instituties. De emigranten brachten hun eigen instituties mee en er ontstonden egalitaire samenlevingen. De WIC, die hier de Staten Generaal eigenlijk als hoogste autoriteit vertegenwoordigde, kon dus de eigen instituties opdringen. Daarbij werd het monetaire stelsel met haar onderdelen zoals dat in de Republiek toepassing vond ook hier van kracht. Door een grote zuigkracht op deze munten vanuit de Republiek had men te

---

³¹⁶ Ibidem, 492-506 aldaar 495. Law and Ordinances Enacted by the Schout and Magistrates of After Coll Assembly held att Elisabeth Towne (November 18, 1673).

³¹⁷ John Steele Gordon, *The great Game: the emergence of Wall Street as a world power: 1653-2000* (Paperback ed. New York 2000) 26.

³¹⁸ J.E. ter Gouw, 'Wampoem', *Tijdschrift van het Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 7:2 (Amsterdam 1899) 138-140 aldaar 140.

maken met een voortdurende schaarste, waardoor er alternatieven werden gevonden in wampum en bevervellen. De WIC dicteerde hier de waarde van de bevervellen en de koers van andere betaalmiddelen werden door middel van wet en regelgeving vastgesteld en afgedwongen.

Conclusie

De WIC werd opgericht in een omgeving waar men gewend was om muntgeld te gebruiken bij handelstransacties. Deze munten bestonden uit schijfjes metaal, die door een aangebrachte afbeelding als dusdanig herkenbaar waren. Er bestonden verschillende muntstukken die systematisch waren ingepast in een structuur waarbij er een monetaire relatie bestond tussen de verschillende munten. Ervaring had ertoe geleid dat deze munten algemeen geaccepteerd werden voor de waarde die het systeem eraan toekende. De instituties faciliteerden dit gebruik door kaders te scheppen waarbinnen het verschil tussen gebruik en misbruik werd vastgesteld. Dit waren de wet en regelgeving die met machtsmiddelen kon worden afgedwongen.

De WIC maakte in de Republiek, naast een groot pallet aan pasmunten, standpenningen, door de staten toegestane handelsmunten en buitenlandse munten, ook gebruik van boekhoudkundige betaalmiddelen en derivaten. Het ging daarbij om geld dat men niet fysiek ontving in de vorm van munten, maar waarvan op een of andere wijze was vastgelegd dat men dit op vertoon van een op papier geschreven verklaring, kon verkrijgen. Dit was ook alleen maar mogelijk doordat de in de samenleving aanwezige normen, waarden, ideeën en denkbelden hadden geleid tot dit gebruik. Deze instituties hadden tot voordeel dat de transactiekosten gereduceerd werden. Dit werd mede mogelijk door de oprichting van organisaties als een stapelmarkt, beurs en diverse wissel- en girobanken. De instituties uit de Republiek bestonden niet overal binnen het octrooigebied.

In de gebieden binnen het aan de WIC verleende octrooi was er geen uniforme wijze waarop (handels)transacties plaatsvonden. Er waren gebieden waar het gebruik van geld geheel onbekend was zoals in Noord Amerika, streken waar men gebruik maakte van goederengeld in de vorm van consumeerbare goederen, territoria waar men alternatieve middelen gebruikte om betalingen mee te voldoen die niet in een monetair systeem waren geplaatst, en zones waar men net als in de Republiek wel munten gebruikte. Welk betaalmiddel ergens werd gebruikt, hing af van de lokale instituties. De WIC kon niet overal dicteren welke betaalmiddelen gebruikt werden en moest zich vaak aanpassen aan lokale gebruiken.

Betaalmiddelen ten tijde van de WIC

	Republiek	Afrika	Brazilië	Wilde Kust	Caribien	Nieuw Nederland
Vestiging WIC	Thuisbasis	Handelsposten	Kolonie onder rechtstreeks eigen bestuur	Sociëteiten en patroonschappen in licentie	Rechtstreeks eigen bestuur en patroonschappen	Grootschalige volkplanting
Welke relatie onderhield de WIC met het gebied	Ondergeschikt aan Staten Generaal	Afhankelijk van lokale autochtone elite	Dicteerde de instituties	Zwakke invloed doordat er niet echt sprake was van een samenleving	Afhankelijk van economische situatie in het gehele gebied	Gedeelde macht door sterk egalitaire samenleving
Onder de WIC geproduceerde betaalmiddelen	Geen	Geen	Braziliaanse ducaten Suiker	Suiker Kaartgeld Penninkjes (van Suriname)	Suiker Kaartgeld Munten (van ST. Eustatius)	Wampum
Overige betaalmiddelen die pasten binnen een monetair systeem	Munten wissels Assignaten Bankrekening	Geen	Munten (voornamelijk Spaans en Portugees) Brazilhout	Munten (voornamelijk Spaans en Portugees) Wissels	Munten (grote variëteit Europese munten) Katoen Koffie Letterhout	Munten (voornamelijk uit de Republiek) Bevervellen Wissels
Overige betaalmiddelen die niet pasten binnen een monetair systeem	Geen	Staal IJzer Olifantstaarten Cola noten Cypraea Zimbo Lebongo	Geen	Geen	Geen	Geen

Schema 1.

Overzicht van de in dit paper besproken relatie c.q. vestigingsvorm die de WIC in de verschillende regio's binnen haar octrooigebied ontplooidde en de betaalmiddelen die door of namens haar werden geproduceerd, de betaalmiddelen die daarnaast werden gebruikt en pasten bij een monetair systeem, en de middelen die wel werden gebruikt maar eigenlijk niet pasten in een monetair systeem.

Dit paper heeft een relatie gelegd tussen de wijze waarop de WIC zich binnen een bepaald gebied manifesteerde en de gebruikte betaalmiddelen. In voorgaand schema werden deze verbanden kort weergegeven. In gebieden waar men zich niet middels een volksplanting vestigde, zoals in Afrika, kon men het gebruik van muntgeld niet afdwingen. De WIC was aangewezen op het gebruik ruilhandel of van de daar aanwezige betaalmiddelen.

Vestiging was afhankelijk van de verhouding tussen het gevaar dat men ergens liep en het profijt dat men verwachtte te kunnen verwerven op een locatie. Hierbij speelden de geografie, het klimaat en heersende ziekten een rol, maar ook de sterkte van de reeds aanwezige instituties. Het moment waarop men zich trachtte te vestigen en de wijze waarop hadden grote invloed. Zo werd Brazilië op vijandige wijze veroverd, waarna er een grote machtsbasis was waarbinnen zaken konden worden afgedwongen door een kleine elite, terwijl Nieuw Nederland werd bevolkt door vrije gebieden te annexeren en stukken grond te kopen van lokale bevolking. Hier ontstond een egalitaire samenleving met een brede basis voor de ontwikkeling van instituties. Omdat de vestiging plaatsvond door gelijkgestemden met een gemeenschappelijk institutioneel verleden, vonden de bestaande instituties uit de Republiek ingang in dit gebied. Het Braziliaanse vestigingstype leidde tot de aanmaak van muntstukken die geschikt waren voor gebruik in het lokale betalingsverkeer, maar die daarbuiten totaal geen vertrouwen wekten. De WIC kon het gebruik opleggen, maar de institutionele perceptie over dit betaalmiddel niet dicteren, waardoor het op de korte termijn problemen in het betalingsverkeer kon verminderen, maar op de langere termijn de transactiekosten niet kon reduceren. In Nieuw Nederland vond men, gedragen door een breed deel van de bevolking, een oplossing in het gebruik van alternatieve betaalmiddelen. Hierdoor konden deze betaalmiddelen over een groter gebied worden gebruikt en tevens in internationale handelstransacties, en dat was toch waar het in de handel van de WIC om ging. Hieruit blijkt dat een organisatie wel met machtsmiddelen haar 'wil' kan opleggen, maar op zichzelf niet bij machte is om zomaar instituties te veranderen.

Dat tijd op zich geen factor is met een grote invloed blijkt wel uit Afrika waar de WIC gedurende haar gehele bestaan handelde en waarbij nauwelijks enige verandering in de organisatie van de handel waarneembaar is. Wel is er een verschil tussen de vroege kolonies van de WIC die tijdens de Tachtigjarige oorlog zijn verkregen, en de gebieden uit het tijdperk van de tweede WIC. Deze laatste gebieden moesten winstgevend zijn uit economisch

perspectief, terwijl de eerste voornamelijk een politieke waarde hadden. De aanvullende economische winst kon worden behaald met kaapvaart, maar deze mogelijkheid viel weg voor de tweede WIC.

AJR hebben betoogd dat een hoge bevolkingsdichtheid en welvarendheid in de zestiende eeuw, leidden tot de ontwikkeling van koloniale extractieve instituties die een gebied verarmden. De bestaande instituties zouden hier leiden tot een kleine machtige elite die door padafhankelijkheid deze onttrekkende instituties in stand hield. Afrika is een voorbeeld van een gebied waar wel de instituties zich ontwikkelden naar een extractief systeem, maar dat pas in de negentiende eeuw gekoloniseerd werd. De WIC was absoluut niet in staat om hier enige gebruiken te institutionaliseren of daar wil op te leggen. Hier regeerden de Afrikaanse lokale vorsten.

In Brazilië kwam de WIC zich vestigen in een gebied dat met geweld was veroverd en waarbij zij de kolonie zelf rechtstreeks bestuurde. Hierdoor kon zij zelf dicteren welke betaalmiddelen er werden gebruikt. Daarnaast liet men ondanks een verbod vanuit de Republiek zelf munten slaan. Aan de Wilde kust was men voornamelijk door verovering, maar ook wel door het bezetten van lege territoria aan kolonies gekomen. Hier was geen sprake van direct bestuur, maar van het uitgeven van patroonschappen onder licentie. De invloed op het betalingsverkeer was hierdoor minder sterk. De lokale bevolking handelde weinig en had geen eigen betaalmiddelen.

Terwijl Afrika geen betalingsverkeer kende in de Europese zin, was dit in Zuid Amerika wel het geval en dit was voornamelijk Zuid Europees georiënteerd. Hier gebruikte men voornamelijk Spaanse en Portugese stukken. Dit was mogelijk doordat tijdens de kolonisatie veel autochtone bewoners waren overleden en de kolonisten over wapens beschikten die superieur waren over de op dit continent bekende wapens. Het gevolg hiervan was de mogelijkheid om de bestaande samenlevingen te onderdrukken en Europese instituties in te voeren. De WIC kwam daar in gebieden die al enigszins waren overgegaan naar deze instituties. Toch bleek het lastig te zijn om munten in het lokale koloniale betalingsverkeer te behouden. Hierbij is het essentieel om te bepalen of de handelstransacties koop of verkoop gericht waren. Bij koopgerichte transacties, zoals deze in Afrika plaatsvonden was er geen sterk zuigende werking waarbij munten uit de kolonie

werden onttrokken en naar Patria vloeiden. Bij verkoop-gerichte transacties, zoals deze in alle Amerikaanse gebieden waren waar te nemen, was dit wel het geval. Veel goederen die van Brazilië, de Wilde kust, de Cariben en Nieuw Nederland naar Patria werden verscheept waren plaatselijk in gebruik als betaalmiddel. In Afrika was dit niet het geval.

Het Caribische gebied vertoonde grote overeenkomsten met de Wilde kust, maar had veel meer te maken met exogene gevaren, waardoor het instellen van instituties, wet en regelgeving voor de bevolking, handhaving van ordonnanties en het bieden van bescherming over het algemeen een veel korter leven beschoren waren dan op het vaste land. De noodzaak om te handelen met eilanden van andere naties met afwijkende instituties was hier veel groter. Er circuleerde een groot aantal verschillende muntsoorten door elkaar heen en de WIC had hier weinig invloed op. Suiker was het belangrijkste betaalmiddel, mede omdat dit universeel tussen alle naties kon worden uitgewisseld.

Noord Amerika leek enigszins op Europa. Staten als Frankrijk, Engeland en de Republiek hadden hier kolonies gesticht op Europese grondslag. Daardoor was er sprake van gedeelde instituties over een groot gebied. In het onderlinge handelsverkeer werden dan ook bij voorkeur dezelfde betaalmiddelen gebruikt als in Europa. Alle kolonies hadden echter te kampen met hetzelfde probleem: munten waren schaars en verdwenen naar Europa. De WIC was hier niet machtig genoeg om zonder toestemming van de SG tot eigen muntslag te komen. Hierdoor was men aangewezen op alternatieven. Zo werd er gebruik gemaakt van wampum en bevervellen. Het bijzondere was dat deze betaalmiddelen een vaste plaats kregen binnen het monetaire systeem en hierdoor eigenlijk als munten functioneerden.

Het gebruik van muntgeld en ook het alternatieve wampum maakte sparen beter mogelijk dan in de andere gebieden het geval was met de daar gebruikte betaalmiddelen. Deze spaarfunctie maakte, samen met de egalitaire instituties, investeringen mogelijk, waardoor er sprake kon zijn van langdurige economische groei, in tegenstelling tot de andere gebieden die als wingewest werden leeggehaald. AJR stelden dat:

Societies that provide incentives and opportunities for investment will be richer than those that fail to do so.³¹⁹

---

³¹⁹ Acemoglu, e.a.; 'Reversal of fortune', 1234.

Ik ben van mening dat dit niet alleen voortkwam uit *incentives*, maar tevens uit de instituties die bepalen welke betaalmiddelen er gebruik konden worden, omdat het ene betaalmiddel veel beter geschikt was om mee te sparen en investeren, dan het andere betaalmiddel.

Geografie, bevolkingsdichtheid, geologie, ziekten etc. etc. waren de impulsen voor de ontwikkeling van instituties. Instituties bepaalden vervolgens het gebruik van geld en dit had weer invloed op economische groei. De afweging tussen risico (sterfte) en profijt (verwachte winst) bepaalde of men zich ergens wenste te settelen. De omvang van het aantal settlers had grote invloed op de vroege instituties. Een klein aantal leidde tot elitevorming, of het ontbreken van een machtsbasis, terwijl een groot aantal vaak leidde tot breed gedragen instituties. Deze vroege instituties bleven vaak bestaan en vormden de basis voor de huidige instituties. De WIC is er niet in geslaagd om in haar gebied een universeel betaalmiddel te laten circuleren, net als dat de Staten Generaal er niet in is geslaagd om het muntstelsel uit de Republiek op te laten dringen aan de koloniën in West-Indië. De aanwezige instituties bleken te sterk en de exogene factoren hadden een te grote invloed op nieuwe instituties om een universeel betaalmiddel mogelijk te maken.

Gebruikte afkortingen

AJR	<i>Daron Acemoglu, Simon Johnson en James A. Robinson</i>
ES	<i>Stanley L. Engerman en Kenneth L. Sokoloff</i>
NIE	<i>New Institutional Economics</i>
Republiek	<i>Republiek der Verenigde Nederlanden</i>
SG	<i>Staten Generaal</i>
VOC	<i>Vereenigde Oostindische Compagnie</i>
WIC	<i>Geoctroyeerde West-Indische Compagnie</i>
ZA	<i>Zeeuws Archief</i>

Bronnen

Zeeuws Archief:

Archief Adriaan Anthony Brown;
inv. Nr 8.

Familie Mathias-Pous-Tak van Poortvliet;
inv.nr. 91.
inv.nr. 311.

Middelburgse Commerciecompagnie;
inv.nr. 1438.
inv.nr. 1439.
inv.nr. 1566.
inv. Nr 1572.

Verzameling van de Perre-Schorer;
inv.nr. 36.

Literatuurlijst

Acemoglu, Daron, Simon Johnson en James A. Robinson, 'Reversal of fortune: geography and institutions in the making of the modern world income distribution', *The quarterly journal of economics* (November 2002) 1231-1294.

Acemoglu, Daron, Simon Johnson en James A. Robinson, 'The colonial origins of comparative development: an empirical investigation', *The American economic review* 91:5 (December 2001) 1369-1401.

Alpern, Stanley B., 'What Africans got for their slaves: a master list of European trade goods', *History in Africa* 22 (1995) 5-43.

Assers, Maeijer, Van Solinge & Nieuwe Weme, *Handleiding tot de beoefening van het burgerlijk recht: Rechtspersonenrecht de Naamloze en Besloten Vennootschap 2-II** (Deventer 2009).

Beek, Marcel L.F. van der, Paul Beliën, Christel Schollaardt en Carolien Voigtmann, *Een gouden greep: 50 topstukken uit het Geldmuseum* (Utrecht 2009).

Bezerra, Rubens Borges, *Moedas Hollandesas em Pernambuco* (Recife 1980).

Bezerra, Rubens Borges, *Moedas Hollandesas em Pernambuco II parte* (Recife 1985).

Bezerra, Rubens Borges, *Moedas Hollandesas em Pernambuco III parte* (Recife 1989).

Bezerra, Rubens Borges, *Moedas Hollandesas em Pernambuco ponto final* (Recife 1995).

Colenbrander, H.T., *Korte historiael ende journaels aenteyckeninge van verscheyden voyagiens in de vier deelen des wereldts-ronde, als Europa, Africa, Asia, ende Amerika gedaen door d. David Pietersz. De Vries* Linschoten-vereniging III ('s-Gravenhage 1911).

Dehing, Pit, en Marjolein 't Hart, 'Linking the fortunes: currency and banking, 1550-1800', in: Marjolein 't Hart, Joost Jonker en Jan Luiten van Zanden ed., *A financial history of The Netherlands* (Cambridge 1997).

Dillen, J. G. van, 'De Amsterdamsche Wisselbank in de Zeventiende eeuw I', *De Economist*, 77:1 (december 1928) 239-259.

Engerman, Stanley L., en Kenneth L. Sokoloff, *Factor endowments, inequality, and paths of development among new world economies* beschikbaar via <http://www.nber.org/papers/w9259> (2002).

Fabius, G.J., 'Het muntstelsel op onze Bovenwindsche Antillen', *De Economist* 64:1 (maart 1915).

Fabius, G.J., *Het bankwezen in Nederlandsch West-Indië* (Rotterdam 1917).

Fabius, G.J., *Voordrachten over munt-crediet-en bankwezen door G.J. Fabius gehouden voor de Volksuniversiteit te 's-Gravenhage* ('s-Gravenhage 1917).

Flynn, Dennis O., 'Comparing the Tokagawa Shogunate with Hapsburg Spain: two silverbased empires in a global setting' in: James D. Tracy ed., *The political economy of merchant empires* (New York 1991) 332-359.

Gaastra, Femme S., *Particuliere geldstromen binnen het VOC-bedrijf 1640-1795* (eerste Van Gelder-lezing gehouden voor Rijksmuseum Het Koninklijk penningkabinet en Stichting Nederlandse penningkabinetten te Leiden op 27 november 2002) (Leiden 2002).

Gelder, H. Enno van, *De Nederlandse munten* (2^e druk Utrecht 1966).

Geldmuseum, *Eyecatchers: magazine van het Geldmuseum 2009/2010* (Utrecht 2009).

Glazemaker, J.H., *Klare en waarachtige beschryving van de leste beroerten en afval der Portugezen in Brasil* vertaling van het franse origineel geschreven door Pierre Moreau (Amsterdam 1652).

Gordon, John Steele, *The great Game: the emergence of Wall Street as a world power: 1653-2000* (Paperback ed. New York 2000).

Gouw, J.E. ter, 'De munt in de volkstaal VI', *Tijdschrift van het Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 14:3 (Amsterdam 1906) 191-217.

Gouw, J.E. ter, 'Wampoem', *Tijdschrift van het Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 7:2 (Amsterdam 1899)138-140.

Greif, Avner, *Institutions and the path to the modern economy* (New York 2006).

Haak, Sikko Popta, *Johan van Oldenbarnevelt: bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie eerste deel: 1570-1601* RGP 80 ('s-Gravenhage 1934).

Hale, Horatio, 'Four Huron wampum records: a study of aboriginal American history and Mnemonic symbols', *The journal of the anthropological institute of Great Britain and Ireland* 26 (1897) 221-247.

Hamilton, Earl J. 'Monetary problems in Spain and Spanish America 1751-1800', *The journal of economic history* 4:1 (Cambridge 1944) 21-48.

- Hamilton, Earl J., 'The role of monopoly in the overseas expansion and colonial trade of Europe before 1800', *The American Economic Review* 38:2 (Pittsburgh 1948) 33-53.
- Hartog, Johan, *Aruba zoals het was zoals het werd van de tijd der indianen tot op heden* (Aruba 1953).
- Hartog, Johan, *Bonaire: van indianen tot toeristen* (Aruba 1957).
- Hartog, Johan, *Curaçao van kolonie tot autonomie deel I (tot 1816)* (Aruba 1961).
- Hartsinck, Jan Jacob, *Beschryving van Guiana of de Wilde Kust in Zuid-America* (Amsterdam 1770).
- Heijer, Henk den, *De geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2002).
- Hengel, J.W.A. van, 'Aanvulling op de geschiedkundige aantekeningen betreffende den muntslag voor Nederlandsch West-Indië, door Dr. J.W.A. van Hengel, in Jaarboek 1940, pag. 1.', in: Evelein, M.A., A.O. van Kerkwijk en A.J. Bemolt van Loghum Slaterus eds., *Jaarboek van het Nederlandsch genootschap voor de munt- en penningkunde XXVIII* (Amsterdam 1941) 69.
- Heutger, N., 'Grösster Schatz der Gegenwart: Spanischer Silberschatz vor Florida entdeckt', *Money trend* 10 (Vaduz 1985) 19-20.
- Hogendorn, Jan, en Marion Johnson, *The shell money of the slave trade* (Cambridge 1986).
- Honoré Naber, S.P. L', *Beschryvinghe ende historische verhael van het Gout koninckrijck van Gunea anders de Gout-custe de mina genaemt liggende in het deel van Africa door P. de Marees* Linschoten-vereniging V ('s-Gravenhage 1912).
- Honoré Naber, S.P. L', *Johannes de Laet, Historie ofte Iaerlyck Verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie, zedert haer begin/ tot het eynde van 't jaer seshien-hondert ses-en-dertich; begrepen in derthien Boecken* (Leyden 1644) Linschoten-vereniging XXXIV eerste deel boek I-III (1624-1626) ('s-Gravenhage 1931).
- Honoré Naber, S.P. L', *Johannes de Laet, Historie ofte Iaerlyck Verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie, zedert haer begin/ tot het eynde van 't jaer seshien-hondert ses-en-dertich; begrepen in derthien Boecken* (Leyden 1644) Linschoten-vereniging XXXVII derde deel boek VIII-X (1631-1636) ('s-Gravenhage 1934).
- Honoré Naber, S.P. L', en J.C.M. Warnsinck, *Johannes de Laet, Historie ofte Iaerlyck Verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie, zedert haer begin/ tot het eynde van 't jaer seshien-hondert ses-en-dertich; begrepen in derthien Boecken* (Leyden 1644) Linschoten-vereniging XL vierde deel boek XI-XIII (1634-1636) ('s-Gravenhage 1937).

Honoré Naber, S.P. L', *Toortse der zee-vaart door Dierick Ruiters 1623 – Samuel Brun's schiffarten 1624* Linschoten-vereniging VI ('s-Gravenhage 1913).

Israel, Jonathan I., *Nederland als centrum van de wereldhandel 1585-1740* (Franeker 1991).

Israel, Jonathan I., *The Dutch Republic: its rise, greatness, and fall 1477-1806* (Oxford 1995).

Jameson, J. Franklin, *Willem Usselinx: founder of the Dutch and Swedisch West India Companies* (New York 1887).

Japikse, Nicolas, *Resolutiën der Staten Generaal van 1576 tot 1609 dertiende deel* RGP 101 bewerkt door H.H.P. Rijperman ('s-Gravenhage 1957).

Kambel, Ellen-Rosel, *Resource conflicts, gender and indigenous rights in Suriname: local, national and global perspectives* (Leiden 2002).

Kolbe, Peter, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van De Kaap de Goede Hoop; behelzende een zeer omstandig verhaal van den tegenwoordigen toestand van dat vermaarde gewest, deszelfs gelegenheit, haven, sterkte, regerings-vorm, uitgestrektheit, en onlangs ontdekte aanleggende landen; nevens een geleerde beschryving van het klimaat en aart van dat landschap; van deszelfs dieren, visschen, vogelen, planten, kruiden, mitsgaders verscheide wonderen der natuur, daar te lande ontdekt; waar by nog komt, een zeer nette en uit eige ondervinding opgemaakte beschryving van den oorsprong der Hottentotten: vervattende een merkwaardig bericht van derzelve tale, godsdienst, levenswyze, zeldzame overlevingen, gewoonten, maniere van trouwen, besnydenis, opvoeding; als mede veele andere kurieuse waarnemingen aangaande de zeden van die natie; den toestand van die colonie en Europeaansche inwoners: in gene andere beschryving van dit gewest te vinden eerste deel* (Amsterdam 1727).

Koninklijk Nederlands Genootschap voor de Munt- en Penningkunde, *De Beeldenaar* 34:1 (Utrecht 2010).

Kunst, A.J.M., *Recht, commercie en kolonialisme in West-Indië vanaf de zestiende tot in de negentiende eeuw* (Zutphen 1981).

Marree, J.A. de, *Reizen op en beschrijving van de Goudkust van Guinea Tweede deel* ('s-Gravenhage en Amsterdam 1818).

McCusker, John J., *Money and Exchange in Europe and America, 1600-1775 a handbook* (Kingsport, Tennessee 1978).

McCusker, John J., 'weights and measures in the colonial sugar trade: the gallon and the pound and their international equivalents', *The William and Mary Quarterly* 3e serie 30:4 (Williamsburg, Virginia 1973) 599-624.

Mees, Willem Cornelis, *Proeve eener geschiedenis van het bankwezen in Nederland, gedurende den tijd der Republiek* Facsimile van het oorspronkelijk in 1838 uitgegeven werk (Amsterdam 1999).

Menkman, W.R., *De West-Indische Compagnie* (Amsterdam 1947).

Moes, Alexander, *Munt slaan uit de zilvervloot en de leeuwendaalder van 1629* (ongepubliceerde scriptie voor Hogeschool Windeheim 2009).

Mulert, F.E., *De reis van Mr. Jacob Roggeveen ter ontdekking van het Zuidland, 1721-1722*. Linschoten-vereniging IV ('s-Gravenhage 1911).

Muller Fz., S., *De reis van Jan Cornelisz. May naar de IJszee en de Amerikaansche kust 1611-1612* Linschoten-vereniging I ('s-Gravenhage 1909).

Nettels, Curtis Putnam, *The money supply of the American colonies before 1720* (Madison, Wisconsin 1934).

Nienhuis, H.S., *Catalogus 227:Kunstveilingen Mak van Waay B.V.* (Amsterdam 1974).

North, Douglass C., 'Institutions, transaction costs, and the rise of merchant empires' in: James D. Tracy ed., *The political economy of merchant empires* (New York 1991) 22-40.

North, Douglass C., *The New Institutional Economics and development* beschikbaar via <http://qed.econ.queensu.ca/pub/faculty/lloyd-ellis/econ835/readings/north.pdf>.

O'Callaghan, E.B., *Laws and ordinances of New Netherland, 1638-1674 compiled and translated from the original Dutch records in the office of the secretary of state, Albany, N.Y.* (Albany 1868).

O'Callaghan,E.B., *The register of New Netherland 1626 to 1674* (Albany 1865).

Onbekend, *De Brasilsche breede-by: ofte t'samen-spraek, tusschen Kees Jansz. Schott, komende uyt Brasil, en Jan Maet, koopmans-knecht. Hebbende voor desen ook in Brasil geweest, over den verloop in Brasil* (1647).

Onpartydich toe-hoorder, *Brasyls schuyt-praetjen/ ghehouden tussen een officier, een domine, en een coopman, noopende de staet van Brasyl: mede hoe de officieren en soldaten tegenwoordich aldaer ghetracteert werden, en hoe men placht te leven ten tyde doen de Portugysen noch onder het onverdraeghlijck Iock der Hollanderen saten* (West-Indische kamer 1649).

Ormeling, F.J. (red.), *De grote Bosatlas* (48^e druk Groningen 1976).

Parker, Geoffrey, 'Europe and the wider world, 1500-1750: the military balance' in: James D. Tracy ed., *The political economy of merchant empires* (New York 1991)161-195.

Peña, Elizabeth S., 'The role of wampum production at the Albany almshouse', *International journal of historical archaeology* 5:2 (2001) 155-174.

Ratelband, K., *Reizen naar West-Afrika van Pieter van den Broecke 1605-1614* Linschotenvereniging LII ('s-Gravenhage 1950).

Rittmann, Herbert, *Moderne Münzen* (München 1974).

Runge, H. J., 'Die ältesten Tausch- und Zahlungsmittel: Viele Naturprodukte waren früher Geld', *Money trend* 7/8 (Vaduz 1985) 11-12.

Runge, H. J., 'Vormünzliche Zahlungsmittel: Tiere, Felle, Zähne', *Money trend* 1 (Vaduz 1987) 22-25.

Scheltema, Pieter, *De beurs van Amsterdam* (Amsterdam 1846).

Schiltkamp, J.A., en J. Th. De Smidt red., *West Indisch plakaatboek: plakaten, ordonantiën en andere wetten, uitgevaardigd in Suriname I 1667-1761* (Amsterdam 1973).

Schiltkamp J.A., en J. Th. De Smidt red., *West Indisch plakaatboek: plakaten, ordonantiën en andere wetten, uitgevaardigd in Suriname II 1761-1816* (Amsterdam 1973).

Schiltkamp, J.A., en J. Th. De Smidt red., *West Indisch plakaatboek: publikaties en andere wetten alsmede de oudste resoluties betrekking hebbende op Curaçao Aruba Bonaire I 1638-1782* (Amsterdam 1978).

Schiltkamp, J.A., en J. Th. De Smidt, *West Indisch plakaatboek: publikaties en andere wetten betrekking hebbende op St. Maarten St. Eustatius Saba 1648/1681-1816* (Amsterdam 1979).

Schilfgaarde, P. van, *Van de BV en de NV* (15^e druk Deventer 2009).

Scholten, C., *De munten van de Nederlandsche gebiedsdeelen overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951).

Schrieke, B.J.O., en M.J. van Heemstra ed., *Ons koninkrijk in Amerika: West-Indië* ('s-Gravenhage 1947).

Schroeder, Claudio, *A primeira moeda com o nome Brasil* (samenvatting van een lezing op de bijeenkomst op Numismatiek CFNT op 30-07-2005, over de eerste munten met de naam Brasil) beschikbaar op: <http://www.cfnt.org.br/palestra30jul.php>.

Sheridan, Richard B., *Sugar and slavery: an economic history of the British West Indies 1623-1775*(Epping 1974).

Sneller, Z.W., 'De Rotterdamsche wisselbank 1635-1812', *De Economist*, 87:1 (december 1938) 685-716.

Stipriaan, Alex van, *Surinaams contrast: rooibouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1863* (Leiden 1993).

Swakhoven, Pieter J., *Valsche en Ligte Johannissen: een oud Curaçaos handwerk en zijn gevolgen* (Utrecht 2002).

Verkade, Pieter, *Muntboek, bevattende de namen en afbeeldingen van munten, geslagen in de zeven voormalig Vereenigde Nederlandsche Provinciën, sedert den Vrede van Gent tot op onzen tijd* (Schiedam 1848-fotografische herdruk uitgeverij: De Gouden Reaal Amsterdam z.j.).

Visser, Wendy de, *Piet Hein en de Zilvervloot: Oorlog en handel in de West* (Hilversum 2001).

waard, C. de, *De Zeeuwsche expeditie naar de west onder Cornelis Evertsen den Jonge 1672-1674 Nieuw Nederland een jaar onder Nederlandsch bestuur* Linschoten-vereniging XXX ('s-Gravenhage 1928).

Wagenaar, Jan, *Hedendaagsche historie, of tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden deel XI* (2^e druk Amsterdam 1739).

Wieder, F.C., *De stichting van New York in juli 1625: reconstructies en nieuwe gegevens ontleend aan de Van Rappard documenten* Linschoten-vereniging XXVI ('s-Gravenhage 1925).

Wouw, Hillebrandt van, *Articulen van Vrede ende confoederatie, geslooten tusschen den doorluchtighsten coningh van Portugael/ ten eenre/ ende de hoogh mogende heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden/ ter andere zyde* 's-Gravenhage 1663).

Wouw, Weduwe, ende erfgenamen van wylen Hillebrandt Jacobsz. van, *Extract Uyt d'articulen van het tractaet van bestant ende ophoudinge van alle acten van vyandtschap/ als oock van traffijcq ende commercie/ midsgaders van secours/ ghemaect/ ghearesteert/ ende beslooten in 's Gravenhage den twaelfden junij 1641. Tusschen de heer Tristao de Mendoça Furtado. Ambassadeur ende rardt vanden doorluchtighsten grootmachtigen Don Ian, de vierde van die naem/ van Portugael/ Algarves/ ende ten wederzyden vande zeen in Africa koningh/ Ic. Ter eenre/ ende de heeren commissarisen vande Hoogh Mog: Heeren Staten Generael/ ter andere zyde: ende dit alles by provicie raeckende de recspective plaetsen ende zeen ghelegen in Europa ende elders/ buyten de limiten vande octroyen hier bevoorens respectivelijck verleent aen die van d'Oost ende West-Indische Compagnien respective* ('s-Gravenhage 1641).

IJzerman, J.W., *Dirck Gerritsz Pomp alias Dirck Gerritsz China, de eerste Nederlander die VChina en Japan bezocht (1544-1604), zijn reis naar en verblijf in Zuid-Amerika* Linschoten-vereniging IX ('s-Gravenhage 1915).

Zeeuws Genootschap der Wetenschappen, *Dagverhaal der ontdekkings-reis van Mr. Jacob Roggeveen, met de schepen Den Arend, Thienhoven en De Afrikaansche Galei, in de jaren 1721 en 1722* (Middelburg 1838).

Web sites

Banco Central do Brasil, www.bcb.gov.br/?moneydiscovery.

Monummenta Hyginia (Dagelijkse Notulen vol 4 (22-01-1638)) beschikbaar via:

<http://www.liber.ufpe.br/hyginia/processSearch.jsp>.

Munt placaat 29-12-1701, Gecommitteerde raaden van de Edele Mog. Heeren Staaten 's Landts en Graaffelijckheys van Zeelandt, *Waarschouwinge, inbrengen van vreemde duyten, den 29.*

December 1701 Beschikbaar via:

<http://www.muntenmuseum.nl/PDF/Staten%20van%20Zeeland%2029%20december%201701.pdf>

Notule (26-01-1654) beschikbaar via:

<http://www.forumumismatica.com/viewtopic.php?f=52&t=31628>.

Spoor terug WIC, afl. 4: Van `desseyn' naar kaapvaart. (OVT 22 juli 2007 uur 2)

<http://geschiedenis.vpro.nl/themasites/mediaplayer/index.jsp?media=37061899&referrnr=37061886&portalnr=4158511&hostname=geschiedenis&mediatype=audio&portalid=geschiedenis>

T.U. Delft

<http://www.citg.tudelft.nl/live/pagina.jsp?id=8b5c9769-2acc-4336-910c-1796b6d04f60&lang=nl>

Verdrag van Tordesillas (1494), in Engelse vertaling beschikbaar via:

http://avalon.law.yale.edu/15th_century/mod001.asp.

Bijlagen

De in de bijlagen opgenomen kaarten markeren plaatsen, rivieren, gebieden, forten en eilanden die in de tekst genoemd worden. Deze zijn bedoeld om de lezer een beter beeld te verschaffen van de locatie waar de in de tekst gemelde situatie zich voordeed. Daarnaast zijn op de kaarten grofweg de betaalmiddelen weergegeven die in een gebied werden gebruikt.

Als basis dienen oudere kaarten die uit verschillende bronnen afkomstig zijn. Hierdoor is er geen eenheid in de vormgeving van de verschillende kaarten. De markeringen zijn uit eigen werk afkomstig.

Kaart van Afrika

LEGENDA

streek	★	Fort	☆
Angola	A	Arguin	I
Biafra	B	St. George d'Elmina	II
Goud kust	C		
Grein kust	D	rivier	☆
Ivoor kust	F	Camaroem rivier	1
Kongo	G	Gambia rivier	2
Loango	J	Kongo rivier	3
Luanda	K	Volta rivier	4
Malemba	L		
N'Goio	M	Eiland	★
Palmolie kust	N	Goeree	†
Siera Leone	O	Kaap Verdische eilanden	‡
Slaven kust	P	St. Thomas	¥
plaats	★		
Cabo Rexo	a		
Cabo Verde	b		
Cacheo	c		
Corimba	d		
Hoek van drie punten	e		
Kaap de Goede Hoop	f		
Mourree	g		
Portodaele	h		
St. Paulo de Luanda	i		
Kaap St. Mary	j		

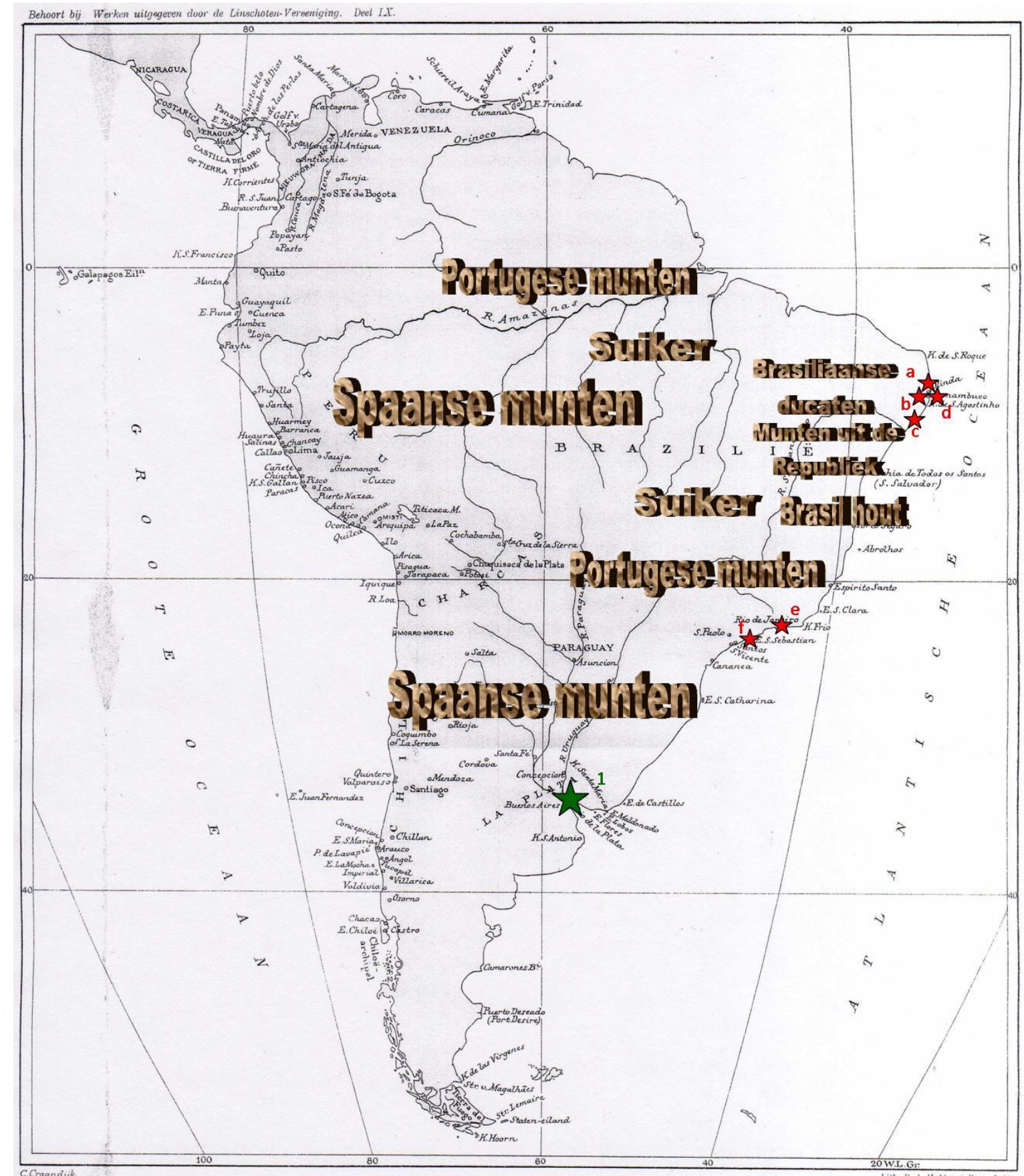

Kaart van Afrika door den heer D'Anville, Te Amsterdam by Isaak Tirion 1763
 Ingesloten in Thomas Salmon, Jan Wagenaar en Matthias van Goch,
Hedendaagsche historie of tegenwoordige staat van Afrika... (Amsterdam 1763)
 voor bladzijde 1. Bewerkt door M. Overdijk.

Kaart van Brazilië

LEGENDA

plaats	★	rivier	★
Olinda	a	Rio de la Plata	1
Pernambuco	b		
Porto Franceses	c		
Recife	d		
Rio de Janeiro	e		
St. Sebasiaan	f		

Kaart van Zuid Amerika door C. Craandijk (waarschijnlijk Jacobus Craandijk 1834-1912) gedrukt bij Lith. P.J. Mulder & zoon, Leiden. Ingesloten in J.W. Ilzerman, *Dirck Gerritsz Pomp alias Dirck Gerritsz China, de eerste Nederlander die VChina en Japan bezocht (1544-1604), zijn reis naar en verblijf in Zuid-Amerika* Linschoten-vereniging IX ('s-Gravenhage 1915)197.

Bewerkt door M. Overdijk.

Kaart van de Wilde Kust

LEGENDA

streek	★
Berbice	A
Brazilië	B
Demerary	C
Guiana	D
Essequibo	E
Suriname	G
Venezuela	H
Rivier	★
Rio Amazoone	I
Rio Oronoque	II

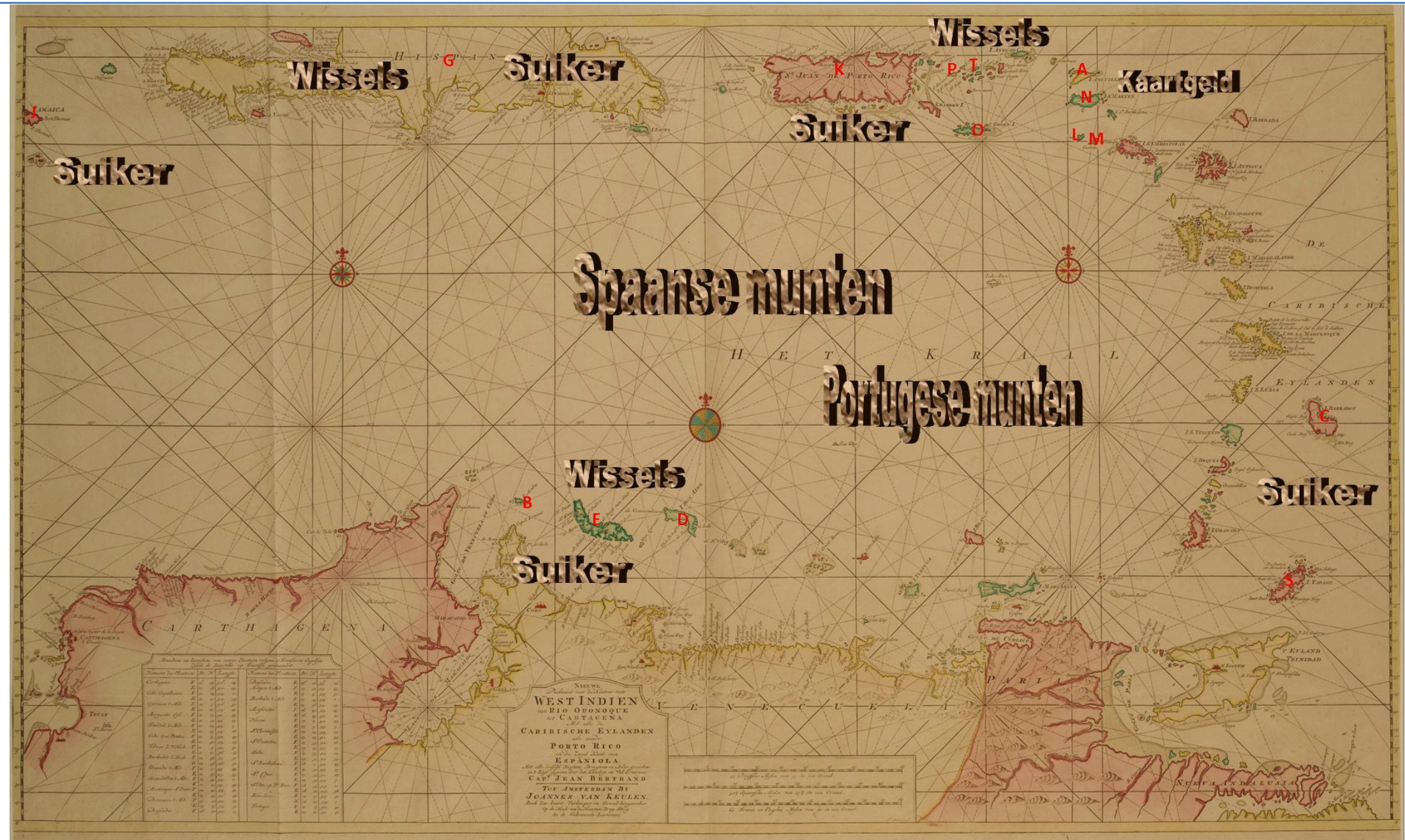

Kaart van Venezuela, De Wilde Kust en een deel van Brazilië uit: John Tallis, *The Illustrated Atlas ...* (Londen ca. 1853) 73. Bewerkt door M. Overdijk.

Kaart van het Caribische gebied

LEGENDA

Eiland	
Anguilla	A
Aruba	B
Barbados	C
Bonaire	D
Curaçao	E
Hispaniola	G
Jamaica	J
Porto Rico	K
Saba	L
St. Eustatius	M
St. Maarten	N
St. Kruis	O
St. Thomas	P
Tobago	S
Tortola	T

Nieuwe Paskaart van de kusten van West Indien van Rio Oronoque tot Cartagena met alle de Caribische eylanden als mede Porto Rico en de Zuyd kust van Espaniola met alle deselfs dieptens, droogtens en anker-gronden in 't Ligt gegeven door den kundige en wel ervarene Capt Jean Bertrand (Amsterdam by Johannes van Keulen, boek zee-kaart verkooper en graad-boogmaaker (1654-1715) ca. 1680.

Bewerkt door M. Overdijk.

Kaart van Nieuw Nederland

LEGENDA

streek	★
Maryland	¥
plaats	★
Albany	A
Beverwyk	B
Elisabeth Towne	C
Nieuw Amsterdam/	D
Nieuw Orange	F
Rensselaerswyck	G
rivier	★
Connecticut rivier	○
Eiland	☆
Manhattan	1
overige	★
Massachusetts-bay	I

Justus Danckerts, Novi Belgii Novaeque Angliae Nec Non partis Virginiae Tabula multis in locis emendata a Iusto Danckers (Amsterdam 1685)

Bewerkt door M. Overdijk.